

del collegio de la comp^a de j^{os} de g^{ra} 11-10 9/12

Nicolai Biesij Ganda

VENSIS DE REPUBLICA LIBRI

QVATVOR, QVIBVS VNIVERSA DE
moribus Philosophia continetur.

Ad

*Illustriss. & Reuerendiss. Dominum, D.
Antonium Perrenotum, Episcopum Atre-
batensem, &c.*

ANTVERPIAE

Apud Martinum Nutium sub Ciconijs.

Anno Salutis. M. D. LVI.

Cum priuilegio Cæsaris.

Del allegro de la comp^a de ppys de ppys. 11-108 9/12

Nicolai Biesij Ganda

VENSIS DE REPUBLICA LIBRI

QUATVOR, QUIBUS VNIVERSA DE
moribus Philosophia continetur.

Ad

Illustriss. & Reuerendiss. Dominum, D.
Antonium Perrenotum, Episcopum Atre-
batensem, &c.

ANTVERPIAE

Apud Martinum Nutium sub Ciconijs.

Anno Salutis. M. D. LVI.

Cum priuilegio Cæsaris.

MARTINVS NVTIVS LECTORI.

Vam sit officium nostrum cum publica studiosorum atq; bonorum omnium utilitate coniunctū, hu-
manissime Lector, qui aliquid mentis habet, facile cognoscit, cum dubium esse nequeat, quin temerita-
tis plenæ sint res omnes humanæ sine doctrina, cui
librorum commoditas, quam nos exhibemus, opti-
mè seruit. Quoniam igitur hoc officio meo rectè
fungi cupio, & quantum possum in publicum vsum conferre, diligentia
omnem adhibendā mihi puto, in eorum virorum scriptis excudēdis, qui-
bus videntur studiosi maxime posse iuuari, inter quæ visa sunt alijs à me
debere præferri ea quæ nondū publicam lucem viderunt, ac sine opera
nostra facile non sunt in apertum studiosorum conspectum ventura. Ita
factum est, vt eorum amicitiam semper diligentissime captarim, quorum
ingenia Reip. maximum fructum videbātur allatura. Cum itaq; mihi fue-
rit vetus amicitia cum Nicolao Biesio Gandauensi, postquā eius nō pau-
cos legissem libros, quibus meo & multorum eruditorum iudicio, possint
studia literarum promoueri, obnixè rogauī, vt eos pateretur à me publi-
cari, qui quanquam diu multumq; restiterit, quod in ijs diceret suis desi-
derijs adhuc minimè satisfactum, tandē continuis nostris precibus victus,
inter alios, hosce quatuor de Rep. libros cōcessit, quibus aiebat fortunā
iustum suum ornātū & extremā manum denegasse, quod alijs necessarijs
studijs distractus, ad hāc pulcherrimā intelligendi partē, quā iam diu reli-
quisset, deinceps redire nō posset. Ita fermè nunc cum magno nostro, imò
verò totius Reip. malo, fieri solet, vt illi quibus est animus ad promouen-
dā cōmunem utilitatē paratus, impediatur, quo minus honestissimi sui vo-
ti cōpotes fiant. Tantū enim omnium hominum scelus est, vt digni nō simus,
qui aliquid præclarū in rebus humanis videamus, quod tamen frequenter
videremus, si viris eruditissimis, qui soli sciūt, quomodo res omnes cum priua-
tæ tū publicæ bene cōstitui beneq; cōstitutæ cōseruari velint, debitus ex-
hiberetur honos. Hæc sanè præcipua causa videtur, cur passim solidā do-
ctrinā contēni patiatur Deus, quod diu eā homines negligūt, de se tanquā
iustas scelerū pœnas sumūt. Nā fieri nequit quin illa Resp. plurimis obno-
xia sit calamitatibus, in qua vtri docti pretium suum non habent, sed de-
stituuntur ijs, quibus ad prouehendam communem felicitatem est opus.
Verum harum & aliarum præclarissimarū rerum causas, optime Lector,
ex his libris facile cognosces, quos si qua spero leges humanitate, dabis
animū ad alia multa, quæ nihil aliud q̄ tuā benevolentia expectāt. Vale.

**Index eorum quæ præcipua sunt in
in hoc libro: numerus prior designat folia, alter lineas,
a paginam priorem, b alteram.**

A ccio iudicialis. Fo. 45. b. lin. 8	Beneuolentia.	52. a. 14
Adiumenta & impedimenta virtutum	Bonorum genera.	11. a. 16
& vitiorum sunt consideranda. 23. a. 5	Bonum quid.	9. a. 13
Aër quid possit. 12. a. 17	Bonum perfectum.	60. b. 6
Aediles curules. 89. a. 17	Bonum aut malum apparens nos mo-	
Aequabilitas omnium hominum. 38. a. 15	uet.	14. b. 15
Aerarij publici cura. 79. b. 8	Bonum est omnium rerum finis.	4. b. 32
Affectus quomodo impediatur. 27. a. 27	C alor instrumentum fortitudinis.	
Alimenti quotidiani cura. 89. a. 6	29. b. 28	
Amicitia. 50. b. 30	Cantus quales esse debeant.	69. a. 7
Amicitia tantum inter viros bonos. 52. a. 19	Censores.	47. b. 15 & 89. b. 13
Amicitia requirit analogiam Geome-	Ceremoniarum.	67. a. 19
tricam. 51. a. 22	Characteres quid possint.	42. a. 11
Amicus amicum sibi præfert. 51. b. 30	Charitas.	62. b. 6
Amor. 51. a. 5	Circumstantiarum quæ augent aut minuunt	
Analogia Geometrica seruatur in iusti	virtutem.	28. b. 5
tia distributua. 39. a. 16	Ciuis quis.	3. b. 19
Angeli quomodo nobis vtilis. 65. a. 14	Ciuues mali aliquid conferre possunt.	
Animus humanus habet potestatem in	4. a. 32	
naturam humanam. 25. b. 22	Ciuues diligenter exerceri debent ad	
Animus & corpus exercendum ad pu-	omnem virtutem.	13. a. 6
blicam vtilitatem. 85. a. 13	Ciuuitas quid.	3. b. 21
Appetentia vnde fiat. 9. a. 24	Ciuuitates munitarum.	76. b. 22
Aristocratia quomodo constituta. 6. a. 17	Ciuuitatis duæ præcipuarum partes. 94. a. 7	
Artes quomodo cõparentur. 56. b. 1	Ciuuitatum differentiarum.	66. a. 29
Artes quæ præferendæ. 56. b. 21	Ciuuium differentiarum.	82. a. 8
Artes quousque discendæ. 57. a. 5	Cognitione opus est ad res gerendas.	
Auaritia. 15. a. 18	7. b. 23	
Auari quomodo regendi. 50. b. 13	Cognitione opus est in contractibus.	
Auri præstantia. 78. a. 12	42. a. 31.	
Auxilij ferendi ratio. 38. b. 20	Coloniarum antiquis temporibus deductarum.	
Bellum.	93. b. 4	76. a. lin. vltima.
Bellum quomodo iustum sit. 98. b. 18	Conatus meretur appellationem virtu-	
Belli finis. 93. b. 26	tis.	18. a. 29
Bello fortitudinem exercemus. 99. a. 5	Conceptus vires, concipientis naturam	
Bello optimi viri interdum vtuntur.	imitantur.	29. b. 8
93. b. 24	Conciones.	70. a. 17
Bellum virtutis causa suscipiendum. 98. a. 30	Conciones quid debeant continere.	
Beneficia quomodo cõpenseantur. 40. a. 10	71. a. 19.	
Beneficium æstimatur ab eo qui acci-	Consilium.	20. b. 8
pit. 84. b. 22	Cõtinens quomodo quis fiat. 39. b. 27	
	Consi-	

I N D E X.

Consilium summum adhibendum in	60. a. 17	
creandis magistratibus. 87. b. 10	Formula iuris.	44. b. 2
Constituto. 20. b. 13	Fortis quomodo quis sit.	30. b. 1
Consuetudo facit opera virtutis faci-	Fortuna quid.	82. a. 23
lia. 18. b. 3	Frequentiora peccata acerbius puniendâ	
Contractus de futuro cõsensu nullus. 48. a. 8	Genera virtutum.	29. a. 16
43. a. 15	Habitibus boni & mali.	20. a. 21
Contractuum finis est bonum. 39. a. 26	Habitibus acquisiti nostras actio-	
Contractuum materia. 43. a. 9	nes meliores aut deteriores reddunt.	
Contractuum efficiens causa. 41. a. 1	Hereditates conseruandæ. 79. a. 16	
Corporis causa. 11. a. 22	26. a. 16	
Corpora qualia debeant esse. 11. b. 24	Homo medium.	61. a. 3
Corporea. 65. a. 18	Homines imperant demonibus. 42. b. 16	
Cunctatio in bello. 97. b. 5	Honor quid sit.	35. b. 8
Defectui & excessui prospiciendum	Honor mensurandus spatio quo præ-	
74. a. 14	stantior alium superat. 36. b. 2	
Defectus solus bonum non meretur.	Honorem an quis debeat sequi. 36. a. 15	
39. b. 30	Honoris compensatio. 36. b. 14	
Defectus excessibus supplentur. 39. b. 21	Honoris violatio maximum malum.	
Dæmones quomodo verbis cogantur	42. a. 15	35. b. 16.
42. a. 15	Magines & actiões in templis. 68. b. 10	
Deus omnium bonorum finis. 34. b. 19	Imperium principis diuersum ab im-	
Deus quomodo crescat in nobis. 35. a. 1	perio domini. 43. b. 32	
Dies pisculenti. 75. a. 16	Infamia quantum sit malum. 36. b. 32	
Diligentiarum vis in omnibus eadẽ. 26. b. 31	Infamiarum authores cõsiderandi. 37. a. 7	
Draco continentiam maxime spectat.	Infamiarum magnitudo quomodo cogno-	
13. a. 24	scatur. 38. a. 19	
Diuersoria. 89. a. 32	Instrumenta fiunt actionibus efficien-	
Diuino auxilio quomodo nobis sit	ti similia. 10. a. 6	
opus. 64. b. 6	Intemperantiarum remedium. 32. a. 19	
Diuitum & pauperum officium. 82. b. 23	Inuidia. 15. a. 25	
Dorius tonus. 69. a. 28	Ira ad fortitudinem conducit. 30. a. 19	
Duces quales. 94. a. 23	Iudices rerum ciuilium. 90. a. 15	
Ecclesiastici. 99. a. 3	Iudices criminales. 90. a. 2	
Educatio. 12. a. 5	Iuris ciuilis vis. 45. a. 26	
Effectum idem quod finis. 5. a. 6	Ius quid. 102. b. 26	
Efficiens cum sine cõuenire debet. 41. a. 7	Ius naturæ. 103. a. 1	
Elementa. 65. b. 20	Ius gentium. ibidem	
Externa. 64. a. 26	Ius ciuile. 103. a. 14	
Externa facile æstimantur. 40.	Ius diuinum. 103. a. 30	
Externa mala arcenda. 72. b. 19	Iustitia. 33. b. 22	
Externarum mercium vsus. 7. a. 33	Iustitia communis nunquam violanda	
Fabri publici. 89. a. 1	17. b. 26	40. a. 25.
Falsitas in quo sit. 17. b. 26	Iustitia commutatiua proportionem	
Felicitas quid. 59. b. 32	Arithmetica requirit. 37. a. 19	
Fides. 62. a. 23	Iustitia distributiua. 33. b. 25	
Finem suum omnia consequi possunt.		

I N D E X.

Iustitia distributiva personarum & re- rum dignitatem vult considerari.	95.b.32	Mathematicæ necessariæ ad bellum	
34.a.7		Medici publici.	89.b.6
Iustitia gratia non flectitur.	49.a.6	Medij motus qui sint inter necessita- tem, & purâ liberâ potestatem.	22.b.24
Iustitia requirit bonorum omnium co- gnitionem.	34.a.4	Mensuræ familiaris; constituendus mo- dus.	74.a.27
L Atrocina diligenter impedienda.	72.a.6	Metallorum mixtura.	80.a.15
Laudabile quid.	66.b.17	Milites ad arcendas externas iniurias.	76.b.19
Leges.	102.b.17	Milites probi sint.	94.b.32
Leges duplices.	6.a.8 & 103.b.16	Milites oportet vt pij sint.	95.b.9
Leges ciuiles nō sunt æternæ.	109.a.12	Milites sagaces sint.	94.a.21
Leges non agnoscunt personarū discri- men.	39.a.13	Milites exercitati sint.	95.b.23
Leges seruandæ à magistratibus.	86.b.8	Milites voluntarij.	96.a.26
Leges omnes debent esse concordēs.	104.a.3	Milites perpetui alendi.	97.a.26
Leges sint faciles.	105.b.24	Militum corpora.	96.b.22
Leges communes.	106.b.26	Miseriordia Dei tutissimum refugium.	27.b.30
Leges diuinæ certissimæ.	107.a.16	Moderatis elegantijs vt licet.	76.a.12
Leges sint firmæ.	107.b.3	Monarchia quomodo cōstituta.	6.a.24
Liberalitas.	50.a.14	Monarchia reliquis præstatiō.	6.a.25
Liberæ potestatis solius motus ab esse- ntia sua estimationem habent.	22.a.8	Monarcha an facile ab vtilitate com- muni abducatur.	8.a.5
Libertas perfecta.	17.b.33	Monarcha facilius in officio suo ver- satur.	7.b.2
Liberi debent esse qui cōtrahunt.	45.a.12	Monastica vita.	99.b.33
Liberum arbitrium est actu.	17.a.16	Motus ab externa specie boni vel mali	
Licet aliquid quod nō oportet.	49.b.32	Motus primus animorum est in verita- te.	21.b.5
Licurgus fortitudinem maximè spe- ctabat.	13.a.21	Motus secundum Platonicos signifi- cat omnem energiam.	17.b.3
Lydius tonus.	69.a.32	Motus primi naturales.	14.a.5
Lingua instrumentum infamiae.	37.b.18	Mutationes Rerumpub.	109.b.16
Ludicra quomodo exercenda.	67.b.29	Mutatio & consuetudo facit, vt spe- cies boni & mali non obtineat parem vim.	24.a.27
M Agistram, rerum & ingeniorū		Natura debilitata.	66.a.20
oportet esse peritum.	13.b.1	Negligentia est causâ multorum ma- lorum.	14.a.18
Magistratus Reip. medicus.	47.a.21	Negligentiæ peccatum.	26.b.1
Magistratus cur raro boni.	86.b.16	Negotiorum euidentia multū potest.	
Magistratibus quid faciendū.	87.a.14	Negotiorum euidentia multū potest.	88.b.23
Magistratus nō tantum malos punire, sed & bonos laudare debent.	87.b.17	Negotiorum euidentia multū potest.	44.b.11
Magistratus mali cur potiùs eligan- tur.	88.a.21	Negotiorum euidentia multū potest.	44.b.11
Magistratus non omnes pares.	88.b.23	Negotiorum euidentia multū potest.	44.b.11
Magnificentiæ.	50.b.22	Negotiorum euidentia multū potest.	44.b.11
Malum cum bono vel malo consenti- re nequit.	4.a.22	Negotiorum euidentia multū potest.	44.b.11

I N D E X.

Nummorum analogia.	80.a.22	tur.	108.b.19
Nutrices.	12.a.12	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
O bligatio.	4.a.33	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Obligaciones duplices.	40.b.2	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Officia q̄ multa debeant esse.	90.b.8	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Officij publici vis.	85.b.24	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Officiorum pub. differentia.	85.b.20	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Officiorū publicorū modus.	10.b.4	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Opera qualia debeant esse in ciuitate.	11.a.29	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Optima sint quæ sunt in ciuitate, & ijs optimè vtamur.	73.b.32	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Ordo quid.	3.b.22	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Ordo constituit formam Reip.	4.a.4	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Ordo quomodo seruetur à malis.	4.b.26	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Ordo in Ecclesia.	100.a.11	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Otiosi nulli sint ciues.	72.b.1	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
P Acta.	38.a.12	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pacta cum dæmonibus.	41.b.1	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pacta tacita.	45.a.6	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pactorum dissolutio.	45.b.32	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Parentes quales.	11.a.28	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Patientia discenda à natiuitate.	13.b.9	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pauperes liberaliter alendi.	83.b.33	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pauperes peregrini quomodo tractan- di.	84.a.26	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pauperum neglectus summum dede- cus est.	83.a.13	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pauperum officium.	84.b.33	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Peccatum in quo sit.	21.a.8	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Peccatum quid.	49.a.1	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pecuniarum quis sit modus.	78.a.29	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Pecunijs quomodo vtendum.	85.a.6	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Phrygius tonus.	69.b.1	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Politia quomodo constituta.	5.b.21	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Populorū subiugatorū origo.	94.a.4	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Populus quid.	3.b.8	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Possibile quid sit perpēdendū.	71.b.4	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Potestas in quibus.	85.b.28	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Potestas nulla ad vitium.	43.a.8	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Potestas publica.	85.b.16	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Potestas publica quatenus se extendit.	86.a.29	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Potestati summæ, summus honor con- uenit.	7.a.27	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20
Potestas priuata contra publica nō da- re potest.	7.a.27	Pœnitentia ad curationem peccati ne- cessaria.	21.a.20

I N D E X.		
Respublica quid.	3.b.28	V Eritas quid. 21.b.7
Res aliæ nobilitate, aliæ necessitate sunt priores.	73.b.8	Veritas varia se demonstrat. 57.a.27
Altationes.	69.b.14	Veritas & bonitas summa. 58.b.1
Sanctis quomodo debeatur honor	35.b.13	Vestium forma. 75.b.18
		Vestium & suppellectiliū cura. 89.a.25
Sapientia.	57.b.16	Via publicæ quales. 72.a.23
Sapientia ducem requirit.	58.a.25	Vinum solis seniores liberè concedit Plato. 13.b.24
Sapientia tria requirit.	58.a.6	Virtus politica. 4.a.27
Scæna.	70.a.2	Virtus in mediocritate. 19.b.2
Seditionum causæ.	111.a.6	Virtus est maior quatenus difficilior
Senatores.	90.b.1	& etiam vitium. 25.a.4
Signa mutationum publicarum apparent.	111.b.20	Virtus omnis definit in voluptatem. 31.b.4
Similitudo duplex.	51.b.17	Virtus vna absque alia non est. 56.b.19
Similitudo amicitia effectrix.	52.b.21	Virtutè & vitia quatuor augēt. 24.b.19
Species rerum animo continentur, in quas est primus libere potestatis motus.	21.b.6	Virtutes morales comparantur actionum iteratione. 19.b.8
Species perfectiores, & facilius ab his quàm ab alijs concipiuntur.	21.b.32	Virtutes ciuiles. 59.b.11
Spes.	62.a.33	Virtutes purgati animi. 59.b.17
Spiritus ætherei nobis seruiūt.	65.a.23	Virtutum fontes quos riuos mittant. 59.a.16
Subditis præfens stat ⁹ molest ⁹ .	110.a.26	Virtutum & vitiiorum gradus. 21.a.29
Supellectilium modus.	75.a.24	Vitia plura quàm virtutes. 20.a.29
Superbi.	15.a.31	Volumus multa quæ facere non possumus. 23.b.8
Supplicia.	46.a.20	Voluntas sola quid mereatur. 23.b.6
Supplicia cum clementia.	46.a.27	Voluntates humanæ sunt artifices. 37.b.18
Suppliciorū inferendorū ratio.	48.b.8	
T Abernæ tantum necessariæ sint.	74.b.8	Voluntas quàm magna sit ostendunt instrumenta. 25.b.6
Tactu linguaq; percepta maximè nos mouent, & à rebus diuinis longissimè nos abducunt.	14.b.23	Voluntas legibus humanis cogi non quit. 39.b.15
Tèporū & locorū oportunitas.	67.a.4	Voluntatis indicia. 44.a.25
Templa.	67.b.2	Voluptas, spes, ægritudo, metus. 14.b.7
Terra quomodo colenda.	66.a.1	Voluptatem sine virtute sequitur dolor. 31.b.16
Timor aduersatur fortitudini.	30.a.28	Vtile quid. 66.a.16

Errata sic corrigito.

Fol. 2. b. lin. 13. aliqua. 9. b. 14. alia. 27. b. 17. reliquorum. 48. a. 2. præbet pro præbeat. 75. b. 26. quàm in ijs esse solent. 82. a. 32. eorum. 92. a. 3. scriptum. 95. b. 29. dele eorum. 109. b. 26. quæ.

AD ILLUSTRISSIMUM ET REVERENDISS. DOMINVM

D. ANTONIVM FERRENOTVM, EPI-
scopum Atrebatensem, Cæsareæ Ma-
iestatis & rerum status primum
Consiliarium, sigillorumq;
custodem, de Repub.
Lib. IIII.

Nicolao Biesio Gandauensi Authore.

Vanquam studiosis video semper ab omnibus fuisse concessum, illustri. Præsul, vt omni conatu sibi beneuolentiam & patrocinium eorum virorum concilient, in quorū virtutibus totam spem salutis & dignitatis suæ positam habent, tua tamè amplitudo summa me deterruit hactenus, vt ego, qui nihil magis optarè, in conspectum tuum venire non auderem. Nam dum cernerè cum reliquis innumeris & maximis ornamentis tuis coniunctam tantam quoq; prudentiam & eruditionem, quantam ad Remp. rectè gubernandam tempora nostra nō mediocriter requirunt, facillè intelligebā cum ijs nihil omnino, nisi quod numeris omnibus absolutum esset, bene conuenire posse: cum autem cogitationem ad me subinde conuerterem, dolebam esse multò minorem hanc industriam & eruditionem meam, quàm vt eam possit summa tua sapientia & autoritas non contemnere. Verùm cum omnia diligentius circumspicerem, & cernerem in amplis familijs etiam deterioris conditionis homines,

A qui,

LIBER PRIMVS.

qui, licet abiectiorem, saltem aliquam operam præstant, & dū alijs adiumento sunt, qui in officijs præstatoribus versantur, ipsi diligentia sua conditionē assiduò meliorem comerentur: nec in studijs planè reijci debere, qui locum aliquem inferiorem tenent, nec etiam eos reprehendēdos esse putabam, qui modis omnibus ad aliquem superiorem aspirant. Per gradus enim multos ad insignem aliquam eruditionis laudem continuò nobis ascendendum est, & sapientiæ difficultas vehementiorem illum animorum impetum facile moderatur, licet alijs periculis non retardetur, & amor etiam alicuius ordinis primi facit, vt non teneamus postremū. Ad res magnas conficiendas semper magnis animorum motibus opus est, qui cum ad virtutem tendunt, quod quidem his perditissimis temporibus rarissime contingit, non modò non impediri, sed, si vnquam, nunc certe diligentissime prouehi debent, ab illis præcipuè, qui tenent inter alios omnes principatū. Nam quæ admodum in malis negotijs confidentia nihil deterius est, ita nec in bonis quicquam perniciosius est desperatione: qua tamē inter tantas difficultates nos opprimi necessarium erit, nisi magnorū virorum ope subleuemur & sustentemur. Quapropter, tametsi nos quod cupimus non adsequamur, in his rebus præclarissimis vel solum conatum, apud te tuique similes sapientissimos & optimos viros, laudem suam aliquam, potius quàm reprehensionem, consecuturum esse speramus. In rebus enim arduis tam multa tamq; magna nobis impedimento sunt, quò minus voti nostri compotes reddamur, vt ea cuncta nulli fuerint vnquam bene perspecta, & si bene perspecta sint, vel generosissima quidem ingenia facile deterrere possint. Omitto nunc quòd plerique tam infelices natura sunt, vt, licet animi summa quadam diligentia colant, vix dum aliquid mentione dignum metant: debuit enim fortasse quisque

cogno-

DE REPVB.

cognouisse, suum solum quibus maximè fructibus accommodatum sit, & an spes lucri maior sit laboribus & impensis: omitto etiam quòd multis externis adiumentis rerum bene gerendarum plurimi destituuntur: nam nec illud ignorare decebat, quibus rebus vnunquodque confici debeat & possit, verum quanquam adsint nobis hæc omnia, frequenter ingruunt tempestates improuisæ, quæ vel optimos fructus miserrimè perdant, priusquam bene maturescere possint. Ita non solum rarus bonorum ingeniorum prouentus est, sed si quis est interdum, ferme defunt illa, quibus aliquid præclarum & eximium fiat. Et etiamsi iam hoc conceptum sit, efformatum & in lucem editum, tam magnis tamque varijs casibus obnoxium est, vt, nisi fortunam habuerit admodum aspirantem, aduersus eos omnes dignitatem suam nequeat vllò modo tueri. Certè magnorum & immortalium ingeniorum opifex ille genius rarissimum quendam & insignem admodum ætheris confluxum requirit, qui beneficam illam suam vim, per innumeros studiosorum animos in ipsam æternitatem extendat. Nunc autem, cum, secundum Platonem, nullus liber sine vitio sit, & tempus, vt inquit Euripides, in lucem continuò veritatem exponat, omnes defectus tandem detegit, qui semper etiam ferme plures maioresque sunt, & facilius cognoscuntur quàm virtutes. Hinc est igitur maximè, quòd paucissimi quidam scriptores immortalitatem, nec etiam multi longam sint vitam consecuti, & inter eos vix vnus aut alter sit, in quo non à multis multa desiderentur, Hinc est etiam quòd illi, qui paulò diligentius dubios & ancipites harum difficilimarum rerum euentus considerant, huic grauissimo periculo se committere tam vehementer pertimescant. Nam etiamsi viri boni vitia dissimulanda

A 2 putent,

putent, si fuerint cum alijs virtutibus coniuncta, ipsi tamen interim ea non ignorant, & mali diligentissimè captant anfas omnes calumniandi. Profectò longè difficillimum est, acerrimum doctorum omnium iudicium, perpetuamq; maledicorum hominum reprehensionem & contumeliam subire. His igitur & alijs plurimis maximisque difficultatibus deterriti viri studiosi, nunquam in publicum proferre quicquã auderent, si voluntatè promouendæ cõmunis vtilitatis à claris viris reprehendi posse putarent: nũc autè cum desiderium honestum à bonis omnibus semper fuerit laudatum, nullis molestijs impediri nos decet, sed quãtò res magis arduæ sunt, tantò maiore potius diligentia adhibere, vt aliquid in vñus cõmunes edamus: & oportet nos etiam ad eorũ defensionem, opem honorũ omnium, eorum præcipuè qui tenent inter alios omnes summam auctoritatè, audacter efflagitare. Idem autè scriptoribus accidere video, quod illis vsu venire solet, qui filios procreant: vt nihil scilicet vnquam omittant, quo vitam eorum quàm optimè diutissimeq; tueantur, & eos omnibus bonis instructissimos reddant. Nam, vt est apud Platonem, animorum liberi, quàm corporum, sunt parentibus suis multò chariores. Certè si bene nati fuerint atque formati, longè nobiliores sunt, veriusq; parentũ suorũ effigie referunt, latius in plurima temporum & locorum spatia similitudinem eorum extendunt, & etiam maioribus laboribus gignuntur & sustentantur: quæ res omnes singularem quendam amorem conciliare solent. Cùm igitur animorum isti liberi varijs casibus & iniurijs obnoxij sint, potentioribus amicis mitti solent, quò tutius maioreq; cum gloria viuant: quod à me quoque faciendum esse putavi: cui nimirum, cõtra certas multorũ accusationes, eximio quodam patrociniò sit opus. Nam omitto, quòd homines pleriq; tam à recto iudicio nunc sunt alieni, vt pulcherri-

mum

mum hoc Philosophiæ studium planè vituperent: isti enim, cum eo solo, quod sapientiæ cõtemptores sint, se solidissimos esse profiteantur, à nobis facillè contemni possunt: illi qui verè docti sunt, quorum iudicium est plurimum faciendum, ad hanc præclarissimam & vtilissimam intelligendi partem explicandam, aliam eloquentiam & eruditionem desiderabunt: apud quos auctoritas tua plurimum sanè valebit: vt, si tu conatus nostros æqui bonique consulueris, idem sibi quoq; faciendum esse putent. Fretus igitur humanitate & auctoritate tua, Præsul illustrissime, & benevolentia clarissimorum fratrum tuorum D. Caroli & D. Federici Perrenoti, quos propter ornamenta summa vehemèter omnes admirantur, & tu meritò plurimum amas, non sum veritus, in rebus grauissimis te meo studij sapientissimum & optimum iudicem eligere, vt si spem aliquam dederis, alacriter in reliquo cursu meo pergam, si verò consilium meum non probaueris, saltem desiderij non inhonesti veniam ab humanitate tua expectem, eorum fauore confirmatus, quos iam nominavi, semperq; sum honoris causa nominaturus. Cùm igitur aliquando nonnulla scripserim de optimè cõstituta Repub. cuius cognitio plurimum ad omnem nostram felicitatem conducit, ea tibi mittere volui, qui vt in alijs rebus omnibus præclaris, ita in hoc intelligendi agendiq; genere præcipuè versaris, & si digna iudicaueris quæ legantur, solo nomine tuo nostris scriptis plurimum auctoritatis es allaturus. Quapropter, tuo præsidio iam adiutus, ipsam aggredior Reipub. considerationem.

IN hac tam multiplici maximarum rerum serie, nos *Operis diuisio.* cum tenebimus modum, vt, postquam initio Reip. naturam & in quàm multa genera diuisa sit, breuiter ostenderimus, explicemus latissimè, quid in omnibus eius membris præcipuè requiramus, postea verò diuersa quid pro-

A 3 prium

prium habere debeant, consideremus, & postremo loco quales deceat esse leges, quibus omnes Reipubl. partes sunt tanquam in vnum corpus arctissime deuinctæ, & quomodo Respub. mutantur & intereant paucis adiungamus. Vt igitur auspicer orationem ab eo quod primum in hanc considerationem venit, Resp. quod populi rem, hoc est, conditionem, vtilitatem & statum contineat; sic appellata videtur. Populus autem dicitur hominū cœtus, iuris communicatione sociatus, in quo singuli cōmunem felicitatem sibi proponunt. Cū enim multis rebus homines egerēt, quas seorsum quisq; sibi comparare non posset, in vnum locum multi conuenerunt, vt sibi mutuū vitę subsidium ferrent, & etiam imminentes iniurias communibus viribus propulsarent. Ita boni cōsequendi, maliq; vitadi causā locis etiam sunt inter se coniuncti: nam alioqui mutuū auxiliū commodē sibi ferre nō possent. Quatenus autem singuli possunt omnibus inferuire, ac in iudicijs & consilijs aliquam authoritatē obtinere, quemadmodum Aristoteli placet, cuius nomen habet, à quibus omnibus sic inter se coniunctis ciuitas vocatur: quam definit Aristoteles, ciuium iustam multitudinem collectam ad ea facilius comparanda, quæ requiruntur ad vitam. Eam tamen idem cōmunem quādam inter ciues vitæ rationem esse dicit, & hanc etiam eandem interdum politicam appellat. Res enim sæpè tam cognatæ sunt, vt cōmunibus vocabulis possint explicari. Verum de nominibus contentio suscipienda non est, modò rerū propositarū naturam intelligamus. Nos autem propriè definimus Remp. quemadmodum & Aristoteles, ordinem quendam ciuium, præsertim in ijs, quæ summam obtinent ad salutem cōmunem potestatem. Obtinet autem summam potestatem ratio constituendi conseruandiq; principatus. Ordinem autem appellamus, quo quisq; suum dignitatis & officij locum tenet.

net. Is igitur cū ex multis & diuersis vnum faciat, vel potius in multis sit, pulcherrima quadā analogia inter se coniunctis, meritò diuinum quippiam haberi debet, à quo, veluti reliquorū omniū, ita Reip. quoq; forma constituatur & cōseruetur. Quod nisi partes omnes in pulcherrimam quadam figuram conueniant, potius monstruosum quippiam exorietur, quod non perueniat ad finē à natura destinatum. Quam multę verò partes ad constituendā Remp. desiderentur in vniuersum definiri nequit. Hic enim plures admittit, alibi verò paucioribus est contenta. Nunquā tamen tam magna sit, vt se sustinere nequeat, nec tam exigua sit, vt necessarijs præsidijs destituatur. Videmus autē ingentes Resp. frequēter suo pondere miserimè corruisse, & minimas qualq; prædam potentiorū continuò fuisse. Sunt autem certi limites & hic & alibi semper à natura constituti, intra quos exacta mediocritas summā obtinet dignitatem. Quod si infra mediocritatem necessariò consistendū est, saltem Resp. tanta sit, quanta sibi sufficere potest. Talis enim eius constituendę fuerat propositus finis, ad quem singuli ciues suis viribus & officijs contendant. Oportet enim, vt omnes sibi inuicem acriter auxilium ferant, & quæadmodum ait Aristoteles, tanquam in eadem nauī, eundē felicitatis portum rectā petant, non quidem pariter omnes, nam alij sunt præstantioribus, alij inferioribus officijs prouehendæ communis salutis destinati, sed quilibet iuxta gradum & ordinē quem in ciuitate tenet. In eo nimirum est posita virtus illa, quam politicam appellant. Quanquā enim est vnus totius Reip. finis, illi tamen à quibus vult cōparari, diuersissimi sunt, & diuersissimis operationibus addicti: ita tamen vt quisq; præbeat suos peculiare vsus ad incolumitatem totius: adeo quidē, vt homines etiam mali boni quippiā viris bonis afferre possint. Certè nihil temerè fit in tota rerum omnium natura, nihilq;

hilq; tam bonum hic est, vt non mali quippiam secum habeat admixtū. Sed hæc, tametsi longè diuersissima, ita temperari possunt, vt inter se non omnino malè coniungantur: non est igitur necessarium omnes esse viros optimos, quicumque sunt in ciuitate, sed vt saltè politicas virtutes habeant, & cuncta sint cōmunibus & firmis rationis vinculis coniuncta. Hæc igitur de tota Rep. sufficiant. Nam ex ijs quæ diximus, in vniuersum eius natura facile cognosci potest. Finis enim eius est huius vitæ communis felicitas, quam vt homines consequantur, voluntatibus in vnum ita conspirant, vt officiorum arcta vicissitudine, ea sibi præsidia comparent, quibus melius & tutius viuant. Quamquam autem hæc officiorū vicissitudo, suum quemdam ordinem & analogiam requirat, non tam exactis tamen constat numeris, quin multas compositionis differentias admittat. Quod etiam in reliquis omnibus rebus vsu venire videmus, vt varios excessus defectusq; ferat, modo sint intra limites à natura cōstitutos. Ita nullus homo homini similis est, sed omnes tamen referunt figuram humanam. Nec singulæ tantum inter se Resp. differunt, sed etiã genere sunt diuersæ. Cùm itaque Reip. nomen interdum etiam malis hominum societatibus tribui videam, quatenus scilicet perniciosis legibus vtūtur, & ordine quodam tendunt ad illaudatum finem, hinc statim vniuersum genus in duas partes erit diuisum. Tametsi, cū ordo sit optimum quippiã, mirum videri potest, eum à perditis hominibus obseruari. Sed minus mirum videbitur, si rationes harum rerum diligenter examinemus. Finis autem, cuius gratia quæuis negotia suscipiuntur, semper primus in consideratione venit: qui nisi fuerit initio bene cōstitutus, omnia plena sunt futura temeritatis, cū qua Resp. nequeunt cōuenire. Finis autem omnium rerum necessariò bonum aliquod est, quo proposito, statim trahitur id quod ali-

git.

quam efficiendi potestatem habet. Bonum est autem habere quem & hoc & illud & aliud quiduis agendi potestatem: sed malum est, quod ea potestate rectè non vtatur. Quod quidem in ipsum suum authorem recidit, qui sibi ipsi deteriozem, sed vniuersitati conducibilem locum elegit. Effectum autem operationis illud ipsum est, quod antea fuerat propositū tanquam finis. In eo nimirum opere iam facto conuiescimus, quod antea tanquã finem actionum expetebamus. Adhuc igitur hæc omnia, nimirum finis, efficiens, effectumq; et etiam ea quibus hoc comparatur, bona sunt, nec est vllus malis rebus locus, et etiam si quis illis locus esset, cū in defectu sint, nullã, nisi ad interitum, obtineret potestatem. Verum cū varia bonorum genera sint, de quibus omnibus postea dicemus, varij possunt etiã proponi fines, inter quos vnus quàm alius plus habeat dignitatis, et in eo malum est, si pro maiore minus bonum, vt pro virtute corporis aliquam voluptatem eligamus. Non quod hæc sua natura mala sit, aut aliud quicquam in hac vniuersitate rerum: sed cū homini plurima proposita sint, ad quæ liberum motū habet, in eo malum est, si minus bonum sequatur, cū maius cōsequi potuisset: et tamen ad illud comparandum accommodatis instrumentis vti potest. Idem etiam in Rebusp. vsu venit, vt ordinem scilicet aliquem obseruent, in ijs quoque rebus, quibus aliæ fuerant multò præstantiores. Imò tametsi planè mala videantur effecta, & eorum efficientes causæ, veluti si quis hominem iugulet, aut pudicitiam eripiat virgini, nunq̃ tamè vitiatur facies vniuersi, sed omnia destinatum à prouidentia diuina locum in hac rerum natura tenent, ad quem etiam aptis quibusdam instrumentis deducuntur. Ita videmus homines etiam in rebus malis peragendis ordine quodam & legibus gubernari: quarum vis in malo non est, quod quidem nullam potestatem, sed im-

B becilli-

LIBER PRIMVS.

becillitatem tantum affert, verum potius ab aliquo bono, quod in ipsam vniuersitatem redundat. Malum itaque si quam potestatem habet, hoc fit propter bonum, quod secum habet adiunctum, & omnes homines atq; Resp. non tantum virtutibus, sed etiam vitijs suis totam Remp. humanam exornant, & in finem qui huic conducit conseruantur. Sed ex his ferè intelligi potest, quomodo malæ Resp. sint, & nos hic non has, quæ verè ne Reipub. nomen quidem merentur, sed bonas, & inter eas optimam quandam nobis potius describendam proposuimus: quam vt inueniamus, nunc ad aliam magis propriam Reip. diuisionem accedemus. Cum itaque Resp. multorum hominum ordo sit, in eo necessario sunt alij alij priores & posteriores. Primi autem sunt illi, qui summam potestatem tenent. Hæc vel vnius est vel plurium, vel pariter omnium quicunque sunt in ciuitate. Sic ex ipsa Reipub. natura differentias eius inueniemus. Cum igitur ab initio ciues omnes totius Reip. pariter domini sint, diuersus diuersorum populo- rum consensus, ea de re, quæ maximè ad communem felicitatem momentum habet, vniuersam Reipu. naturam in tria præcipua genera diuisit. Nam cum sine ordine Respu. consistere nequeat, et in quouis ordine necessario sint priores & posteriores, illi populi, qui inter suos magnam personarum discrimen, neque agnoscerent neq; ferrent, quoniam naturam quandam æquabilitatem & communem libertatem affectarent, sic inter se conuenerunt, vt omnes pariter omnem potestatem haberent, & eam tamen aptissimis ciuibus, certis temporibus & locis committeret, qua isti qui rebus publicis præfecti sunt reliquis, ex consensu populi, secundum leges & æquitatem imperarent, qui loquentis & operantis legis & æquitatis similitudinem gererent. Quamquam enim lex anima dicitur & domina ciuitatis, proprium efficiendi motum ipsa nullum habet, sed potius in-

Reip. di-
uisio.

strumen-

DE REPVB.

6

strumentum quoddam rerum communium bene gerendarum est, quo peritus aliquis artifex vtatur. Omnes autem ciues, cum singuli suis curis sint impediti, negotijs publicis occupari nequeunt, sed oportet vt qui reliquis sapientiores sunt, nec rebus domesticis prouidendis adeo distracti, in communibus cognoscendis & administrandis versentur, quorum imperio legum potestas ad energiam & ad finem suum perducatur. Duplices igitur leges positæ sunt ex populi consensu, alix de magistratibus, alix de ijs quæ magistratuum curæ sunt commissa. Leges autem non tantum in tabulis, sed etiam in animis hominum scriptas intelligi volo. Cum verò in ordine ciuitatis principatus prior sit, & à prioribus omnia potius dignitatem & appellationem suam consequantur, non est mirum quod ab eius differentijs Resp. sint diuisæ. Hæc igitur Resp. de qua iam diximus, in qua omnes primam potestatem habent parem, à Græcis nomine generis politia vocatur. Sed alij populi, cum viderent alios homines alijs esse meliores & sapientiores, quales desideramus ad Reipu. gubernationem, ijs potissimam authoritatem in rebus publicis administrandis reliquerunt, & illam politix speciem constituerunt, quam Aristocratiam appellant. Verum qui diligentissime rerum naturam considerarunt, intellexerunt multa non tantum in vnum conuenire, sed etiam ab vno debere gubernari. Nam, vt inquit Isocrates, multo se facilius accommodant ciues vnius viri, quam multorum hominum, institutis et Aristoteles dicit, illud Reipu. genus eligi debere, ad quod ciues magis sunt accommodati. Cum autem singulis ingenijs & moribus singuli præditi sint, & inferiores ad imitationem superiorum, quos nimirum semper ante oculos habent, libentissime ferantur, multorum principatus inter ciues multas dissimilitudinis occasiones & dissidij exhibebit: monarchia verò præbebit maiores causas consensionis, quæ

B 2 confer-

conseruatricæ est tutissima ciuitatum. Verùm non tantùm subditos, sed potius principes consideremus: & inueniemus vnum esse multis multò præstantiorem. Triplex autem est ferme ratio constituendi principatus: alijs enim imperium ipsa fortuna tradit, ijs scilicet qui fortibus aut alijs casibus illud adsequuntur: at cæcam istam & temerariã dominã in tantis rebus locum habere non decet: alibi verò per electionem principes fiunt, & quanquam hæc suas vtilitates habet, ab iniusto fauore corrumpi fermè solet, præsertim in ijs negotijs, quæ maximam vim ad impellendos in hanc aut in illam partem animos hominum tenent. Et etiam si fuerit electio incorrupta, potius eos assumet principes, quorum maiores imperium rectè gubernarunt. Nos certè tales ad optimè constitutam Remp. regendã accommodatissimos fore speramus. Nam filij parentibus similes esse solent, & à magnis causis effecta quoque magna prouenire: propter consensionem earum causarum & motuum, quibus peragitur omnis huius naturæ vicissitudo. Et hinc est quòd nobilitas, quæ, vt inquit Aristoteles, nihil aliud quàm generis virtus est, tantam apud omnes homines obtineat auctoritatem: quam quidem planè contemnere, vel successiõnem in principatum admittere debemus. Verùm non tantùm quia natura transfert similitudinem à parètib; in filios, imperiorum successiõnem laudamus, sed etiam quia maiorem illi quoque curam earum rerum gerunt, quas putat ad alienos possessores non esse peruenturas, & hi, quemadmodum scriptum est apud Herodotum, cum ad alia cuncta, tum etiam ad Reipu. gubernationem melius instituuntur, cui sunt ab ipsa natura hominumq; iustissimo consensu destinati. Quantum autem & hic & alibi semper institutio valeat, satis à Philosophis demonstratum est, &, quanquam per se manifestum, cognoscetur ex ijs, quæ dicemus postea suo loco. Sed de-

mus

mus ea quæ iam diximus, tametsi longè diuersissima sunt, esse paria, quomodocunq; principatus, seu successiõne seu alijs modis acquiratur: tamen successiõ multò securiorem Reip. statum reddit. Nouos enim principes rarò sine magno periculo, sæpè cum magna ciuitatum perniciè videmus esse creatos. Nam cum multis eadem est proposita spes imperij, pro quo solo magni viri fidem esse frangendam putarunt, non potest frequenter Resp. periculosisimis motibus non concuti, non potest perditissimis seditionibus non discerpi. His igitur & alijs rationibus persuasi, putamus esse multò melius, vt à bonis parètib; filij similes principatum consequantur. Nunc autem ostendamus esse quoque multò melius, vt vnus in vnus principis locum succedat. Vt igitur rem propositam à suis initijs accersamus, iterum natiuitatem & institutionem consideremus, & inueniemus vtranque præstantiorem in vnus principatu. Natales enim radij nobiliores sunt eorum, qui nobilioribus officijs sunt destinati, propter eam, quam antea diximus, causam: quæ quidem tametsi videtur obscura, tamen verissima est, at longè petita, quàm vt hic à nobis explicari velit. Officiũ autem monarchæ longè præstantissimũ est in rebus humanis. Publica nempe priuatis meliora sunt, & princeps in publicis præcipuũ locum tenet: at monarcha solus omnem dignitatem & potestatem habet: quæ quidem in reliquis politijs est in multos diuisa: & ideo quoq; maior adhibetur ad eius institutionem cura. Nec tantũ natura & institutione reliquis principibus præstantior est monarcha, sed etiam honoris cupiditas vehementer ad omnem virtutem eum incitare potest. Scimus enim omnes, summæ potestati diuinæ summos honores deberi, tantoq; maiores reliquis omnibus, quãtò proximius ad eam accedunt. Ita principes monarchæ, modò tales sint quales desideramus, qui iam Deo sunt op. max. proximi,

mi, libèter ea faciunt, quæ summis honoribus sunt digna: & insuper etiã multò quàm alij facilius in officio suo versantur. Cùm enim nullus tãtus sit artifex, quin ad res con-
ficiendas instrumèta multa requirat, hæc quantò paratio-
ra fuerint, tantò ille meliùs officio suo fungetur, quan-
toq; potestas artificis fuerit maior, tantò se promptiùs il-
lius arbitrio accommodabunt. Maior autè est potestas prin-
cipis monarchæ, quàm aliorum, qui diuisum imperiũ ha-
bent: & ideo subditi libentius illi parent. Quòd si quis di-
cat, omnes saltè aristocratix dominos, vni monarchæ iun-
ctim esse pares: responderim, rarò simul omnes imperare
quid posse, & singulos interim in rebus gerendis sepe ne-
gligentiores esse, dum sociorum suorum curæ multa relin-
quũt. Ille verò cui omnia præcipua negotia cõmissa sunt,
longè diligentissimus est, & faciliè quæcunque volue-
rit conficit: cùm in eius voluntatem & potestatem, non
optimates tantùm, sed etiam vniuersus populus cõspiret.
Quare non est quòd aliquis aristocratix principes, quia
plures sunt, potentiores esse putet. Non enim constitui-
mus monarcham præsidij omnibus destitutum, sed qui
tales habeat cõsiliorum & actionum adiutores, quales esse
possent illi, qui aristocratiam & politiam optimè guber-
narent. Si quis igitur obijciat, ad res bene gerendas cogni-
tione nobis semper opus esse, & multos simul, tametsi sin-
guli nõ magis, imò verò minus intelligant, consilio magis
valere, quòd quisq; suam scientiam in medium afferat, vn-
de faciliè proueniat, ex multis inter se collatis, vna quædam
excellens: respõdebimus, bonos reges, de quibus nũc agi-
mus, in singulis negotijs, præsertim communibus, sapien-
tium cõsilijs vti: qui cùm apud eum paræ authoritatis sint,
etiam citra affectum vllum audiuntur, qui mentem à re-
bus cognoscendis deturbare solet: vnde fit, vt secundum
puram rationem & veritatem monarcha iudicare possit:

in

in aristocratij autem vehementissimas contentiones fre-
quentissimè suscipi videmus, dum quisque suæ sententiæ
tanto favore tenetur, vt diuersas rationes nec sentiat, nec
sentire velit. Ergo multò paratior est ad intelligendum et
rectè agendum monarcha. Nunc consideremus, an ipse fa-
cilius ab vtilitate communi abduci possit, quæadmodum
Aristoteles censet. Quòd si plures in ciuitate virtutibus
omnibus pares essent, & pariter cõspirarèt in totius Reip.
summam felicitatem, eos omnes fortasse, quàm vnum ali-
quem, ad imperij gubernationem magis aptos esse putarè.
Verùm nullos nec in his nec in alijs vllis rebus possumus
videre pares, & inter eos, qui pares nõ sunt, oportet certè
vt qui magis excellit teneat principatũ. Deinde, quanquã
virtutibus quibusdam aliqui pares sint, animis inter se nõ
possunt esse adeò coniuncti, quin intus multæ differentiæ
sint, & à causis externis indies plures suboriãtur, quæ mul-
tas dissidiorum occasiones præstent. Vt autem alias multas
causas omittam, inter pares & potentes inuidia certè faci-
limè conflatur, quæ discordiam exitialem per vniuersam
Remp. disseminare solet, quemadmodum ex multishisto-
rijs est manifestiùs, q̃ vt hic latius sit ostendendum. Dein-
de cũ aliqua fucata boni species, à felicitate nos abducere
soleat, ea se monarchis minor semper & minus multiplex
offert: minor, quia quãtò maior quis est, tantò reliqua sui
cõparatione sunt minora: minus verò multiplex, quia non
tot modis se miscèt publicis priuata. In monarchijs enim
tota principis felicitas in Reip. felicitatem, & vicissim hæc
in illam redúdat. Itaq; cùm præmijs aut precibus maximè
flectamur, monarcha, nimirum totius Reip. dominus, illa
minimè requiret. Preces autem amicorũ apud eum locum
quoq; nullũ habebunt. Nam veri amici nihil postulabunt
contra Reip. principisq; dignitatẽ, mali, si tamen tales esse
possunt apud bonum sapientemq; principẽ, indigna nun-
quam

LIBER PRIMVS.

quã audebunt efflagitare. In aristocratijs, quanquã princeps omnes publicã vtilitatẽ respiciant, incidut priuata plurima, quę sæpè, q̃ publica, plus ponderis apud singulos habent. Quod igitur Aristoteles principes aristocratice aquã multę, quę difficilius quã pauca corrumpitur, similes esse dicit, ita demũ admitti debet, si illi inter se pares sint, & in vnũ planè coniuncti, paresq; sint etiã corrupedi causã. Nunc autem cum ferè sint admodum inter se dissimiles, à se inuicem facillè corrumpuntur, causãq; corrupendi tantò maiores magisque multiplices sunt, quantò illi sunt plures: quã singulorum etiã sensus priuatim vehemèter attingunt. Cum ergo proprium bonum à communi magis in principatu multorum trahat, in eo sanè maioribus virtutibus erit opus, quã difficile quidem in multis hominibus inueniuntur. Ergo satius est, vt vnus sit dominus ciuitatis, qui reliquos omnes in officio suo contineat, & totius Reip. tanquam suę, curam gerat. Id enim in hac vniuersitate fieri videmus, cuius nos imitatores sedulos esse decet. Quapropter meritò laudamus Persarum antiquũ illud consilium, qui postquam magos occidissent, cum inter se de Rerump. formis diu multumq; disputassent, monarchiam reliquis omnibus sibi præferendam esse duxerunt. Laudamus etiã illud quod scriptum est apud Homerum, quandoquidẽ plures optimè gubernare non possunt, vnũ potius debere reliquis omnibus imperare. Quãquam autem optimam esse putamus monarchiam, non tamen idcirco reliquas omnes Respu. vituperamus: possunt enim, propter multas hominum differentias, suis temporibus & locis, suam etiã laudem mereri. Sed quod in omnibus optimum est, semper potius nobis proponere debemus, quod imitemur: & ideo magis ad monarchiam omnem nostram orationem componemus. Verũ ex ijs quã iam diximus, scimus, Rempu. nihil aliud esse, quã inter

multos

DE REPVB.

9

multos homines communem quandam vitæ rationem & ordinem, in quo totius tanquam corporis bene compositi singularumq; partium felicitas spectatur: cui vel omnes æquis conditionibus præfunt, vel optimi quidã, vel vnus qui tenet inter alios præcipuam dignitatẽ: & illã omnium præstantissimam esse Rempub. in qua ciues omnes vnus principis imperio legitimè reguntur. Nunc autem ad reliquam orationem nostrã accedamus. Et quoniam optimã aliquam Remp. constituimus, quam omnibus bonis abundantissimam esse decet, eam vt bene cognoscamus, bonorum genera nunc describemus, quemadmodum initio polliciti sumus. Vt autè rem latissimè patentem prius oratione breui cõplectamur, bonũ in vniuersum, more Philosophorum, quicquid est expetendũ definimus: & expetendũ id omne dicimus, quo fuerit quodq; perfectius et præstantiores actiones edat. Quod si perfecti penitus essemus, nihil esset quod vnq; à nobis expetendũ putaremus: nũc autem cum vnum solum absolutũ esse possit, necessarium est, vt reliqua cuncta, quã multis modis diuisa sunt, admodum sint imperfecta, si cum illo conferantur: attamen quoniã causam suam referunt, & firmissimis analogiæ vinculis pulcherrimè coniunguntur in vnum, in suo quoq; genere singula et hæc omnia quoq; simul perfecta dici possunt, quatenus scilicet ijs ad suum ordinẽ nihil omnino deest: & eatenus etiã appetentia planè carèt. Hęc enim vnã cum defectu est in hanc rerum naturam introducta: & ideo Phisici materiã cum defectu coniunctã, constituunt principium appetitionis: nõ quod vel hic vel illa quicquã expetat, sed quod alijs omnibus ambo præbeant appetentiæ causam: quatenus aliquid sibi deesse sentiũt ad optimam constitutionem. Sic etiã intelligendum est quod Plato dicit à Penia Pori præsentia semper desiderari: illam enim matrem, hunc autem patrem omnium rerum, & illam ma-

Bonum.

C

terice

LIBER PRIMVS.

terix defectioni, hunc formæ perfectioni similè facit. Sed hæc non sunt huius loci, modò cõstet, id quod negari non potest, nimirum quòd indigentix sensus in omnibus appetentiam parit. Ergo nec ea quæ tenemus expetimus, nec ea quæ ad optimam constitutionem nostram non conducunt. Ita nunquã vt alij sumus optamus, sed potius, vt nos ijdem, ad res omnes naturæ nostræ consentaneas perfectissimè conficiendas accommodatissimi reddamur. Quomodo verò quis alius fieret, nisi simul esse desineret, qui prius fuit. Imò ne sic quidem alius esset, sed potius aliud quippiã eius loco frueretur hac rerum natura. Ea quæ nõ sunt æternitati destinata, continenter alijs alia cedunt, sed ea quæ non esse non possunt, quicquid faciant, præsentia sua cõferunt ad exornationem fabricæ totius, & si alij esse velint, cum summo scelere violant legè inuiolabilè, quam imposuit omnibus prima natura. Satius est igitur, vt nos ijdem esse velimus qui sumus, & interim tamen, quicquid est, aut esse potest in hac vniuersitate, id ipsum nobiscũ ad præclarissimas actiones cõuenire cupiamus. Id autè omne quod conuenire potest, bonum dicimus & etiam expetendum. Expetendum, quatenus scilicet vnumquodq; vi sua trahere potest. Sed oportet, vt id quod trahitur aptũ quoque sit, ad eum quem sequetur motum. Videmus enim à multis hominibus, quia sensus corruptos habent, virtutè etiam ipsam, qua tamen nihil melius est, non admodũ desiderari: videmus etiam nobis innatam esse vim quandam, non tantum sequendi, sed etiam resistendi, de qua postea dicemus. Oportet quoque vt id quod mouendi potestatem habet, quodãmodo cum eo sit coniunctum, quod est illi obtemperaturum. Coniungitur autem aliquo motu, & hic motus rursus aliundè prouenit, & ita contextitur aurea veterum poëtarum catena, qua sunt à Ioue cuncta validissimo nexu constricta: qui cum immobilis ipse sit, ta-

men

DE REPVB.

10

men principiũ et finis est omnis motus. Omnes enim dij, eum de loco suo dimouere nõ possunt, quemadmodum apud Homerum ipsemet dicit, & ad se, tanquam ad finem omnium cuncta continuo trahit. Nam quãquam motus animorum nostrorum liberi sunt, semper etiam confluunt in eundem ordinem prouidentix Dei. Sed hæc latius explicanda non sunt hoc loco. Illud autem à quo proximè trahitur animus humanus, concepta species est alicuius rei iuantis vel nocentis, & illa prosequendi, hæc autè fugiendi motum parit. Nam ea natura rerum omnium est, vt similia cõiuncta maiora fortioraq; fiant, & ad omnes motus suos paratiora, & vt contraria vel cedant superioribus vel inferiora repellant. Cũ igitur in rebus humanis multa sint, præter primam cuiusque naturam, quæ meliorem quæque vel deteriore reddant, illa sequi, hæc vitare debemus, & eò tandem peruenire, vt optimum aliquem statum consequamur: quoniam excellentissimam inter alia naturam habemus, cui volunt etiam ornamenta reliqua conuenire. Oportet igitur vt omnibus cogitationibus & actionibus nostris ad perfectissimam aliquam boni speciem feramur, perfectissimam inquam speciem, non alterius alicuius generis, sed humanam, quæ totam etiam hanc naturam ambitu suo comprehendit. Humanam autem hanc speciem nunc intelligo, nature cuiusdam in eo genere excellentissimæ, quæ sit etiam summis omnibus ornamentis instructa. Si autem cum ea fuerimus in vnum coniuncti, nihil ulterius poterimus desiderare. Nam hæc semper est cum summo bono, in quo quidem omnis appetentia necessaridò cõquiescit. Ab hoc enim habemus quod sumus, quòd hac aura solisq; iucundissima luce, nec ea tantum, sed etiam æternæ veritatis splendore fruamur, & summam illam alterius vitæ felicitatè expectemus: deniq; quicquid habere vel desiderare possumus, id totũ summo bono de-

C 2

bemus:

LIBER PRIMVS.

bemus: vnde fit, vt cum eo coniuncti nihil amplius expetamus, quandoquidem in eo perfectam nostram naturam habemus. Quanquam autem eò nullis nostris viribus peruenire possimus, pro nobis hoc egregiè factum est, per singularem erga nos Dei beneuolentiam, vt, si vehementer summum bonum expetamus, illud ipsum protinus consequamur, quatenus eius capaces sumus. Manifestum autem est, quòd appetètia motus quidam est ad bonum, & etiam quòd quicquid mouetur, in eo partim est, ad quod proxime còtendit. Nam alioqui nullatenus esset de loco suo dimotum, quemadmodum Physici demonstrant. Ita fit, vt quisquis bonum expetit, particeps sit alicuius boni: et quia motus esse nequit infinitus, fit vt ipse tandè perueniat ad desideratù finem, si modò nihil impedimèto sit, quod motus continuationem interturbet. Quanquam autem hic nobis multa sint impedimento, spatium què sit immèsum illius virtutis diuinæ, & ea imbecillitas humana, vt vix tantillum progredi possimus, beneuolètia Dei semper nobis adest vltro, nosque, si modò velimus, per omnes molestias facillè transfert. Imò, nos cum ea coniuncti, iam superauimus & vicimus omnes huius itineris difficultates. Ipsa nimirum pro cuiusque mensura totum hoc rerum & animorù implet spacium, nec est necesse nos eam per longos & varios tractus inuestigare, sed tantum diligèter aditum illi præbere. Appetentia verò aditum illi confestim præbet: siquidem est affectio quèdam animorum nostrorum, quam profert oblatum bonum. Dum autem afficiuntur animi, necessarium est, vt, quemadmodum fieri videmus in hac vniuersitate, concipiant afficientis virtutem, et in eius naturam quodammodo transformètur. Quòd autem, cum summum bonum semper prestò sit, non tamen semper afficiat, non est mirum. Nobis enim affectionis liberam potestatem dedit, nec esset liberale, si quod semel datum

DE REPVB. II

datum est, iterum auferret. Nihil autem bono magis conuenit quàm liberalitas, siquidem quemque suaapte natura libentissimè sui participem reddit. Quòd autem libertas nobis à Deo tanquam magnum quoddam donum sit concessa, vel hinc intelligere licet, quòd tenet in reliquam naturam suum principatum. Oportet igitur quemadmodum postea monstrabimus, vt animorù nostrorù potestas illa libera sit, & vt, si bonum excludat, beneficijs eius destituatur. Excluditur autè bonum obiectis malis, quæ tam multa tamque magna sunt in hoc nostro statu, vt omnem aditum intercipiât felicitatis. Sed in hac quoque liberâ potestatem habemus, qua si bene vsi fuerimus, diuino tamè præsidio semper freti, nos accommodatiores ad percipiendam beatitudinem continuo reddemus. Ea verò quibus accommodati sumus ad summum bonum, nomen etiam bonorum habent: de quibus nunc dicemus. Eorum tria genera sunt, animi, corporis & externa: inter quæ primum dignitatis locum animus tenet. Verum alio rursus ordine corpus nostrum primum est, & ea quæ corporis necessitati sunt destinata. Nam nec animi nostri sine corporibus, nec corpora sine quibusdam externis subsidijs esse possunt. De rebus autem externis postea dicturi sumus. Nunc imprimis formandi corporis curam suscipimus, & à viribus corporaturæ magis coniunctis ordine ad animæ præstantiores actiones proficiscemur. In corpus autem nostrum natura, nec tantum in corpus, sed etiam in animum ipsa plurimum potest. Tam violentas enim rerum gerendarum aut omittendarum causas ab origine nobis datas esse videmus, vt ille quicumque genius sæpè vix vlla possit industria superari. Cum autè à parentibus suis præcipuam naturæ vim omnes deducât, maximi refert, vt illi quàm optimè sint affecti ad optimè proli procreationem. Adeò quidem, vt, secùdum Platonem, in eo magna sit pars incolumitatis communis sita. Qua-

*Corporis
cura.*

LIBER PRIMVS.

propter idem Philosophus autoritate publica diligenter debere prouideri dicit, vt in cōiugijs quā minimū pecetur: & eius etiam Aristoteles sententiæ fuit. Cū igitur hic sciret à iunioribus & senioribus optimos filios nō procreari, prohibuit, ne viri ante trigefimum septimum, & ne foeminae ante decimum octauum ætatis annum liberis operam darent. Ita fermè patres eodem tempore senes, matres steriles filijque primi apti matrimonio fiunt, & à parentibus senioribus etiam melius instituuntur ad omnem virtutē. Si quis dicat eiusmodi leges poni nostris ciuibus non posse, intelligat non esse talem ciuem, qualem nos in optima Rep. desideramus, qui nequit affectibus, quibus Resp. læditur, imperare, & à legiflatore sedulò prouidendum esse, vt præmijs aut pœnis propositis, discat cōtineret obtemperare. Quod autem vehementer interfit Reip. vt omnes quā optimi nascantur, satis est manifestum, & etiam quod omnes nascendi differentiæ ad ipsam corporaturam referantur, quā à parentibus filij præcipuè tenent. Nam etiam reliquæ naturæ motus cum generationis principijs conuenire solent, quemadmodum à physicis traditum, nec hoc loco latius est à nobis explicandū. Sic igitur in ijs qui liberos procreaturi sunt, philosophi merito summam quādam curam adhiberi volunt, vt quā optima filiorum quoque corpora fiāt ad eas operationes omnes, quibus felicitas comparatur. Cū autem corpora nostra composita sint, eorum ex quibus constant iustum pondus & decentem conformationis analogiā desideramus: in his enim duobus posita sanitas est, & vis omnium rerum bene gerendarum: quæ si immoderata sint, immoderatarū, hoc est vitiosarum actionū instrumenta fieri solent. Ergo saluberima corpora sint & firmissima ad omnes actiones virtutis cum quibus est etiam fermè species & pulchritudo coniuncta. At cū horum omnium magnum principium in paren-

DE REPVB.

12

parentibus sit, ab ijs qui Remp. optimam constituere velint, aut constitutam conseruare, matrimonia minimè negligantur: nam id non tātum ad optimorum, sed etiam ad plurimorum filiorū procreationem non mediocriter conducit: in quibus est salus & incrementū ciuitatis. Post natiuitatem nutrices naturam & indolem puerorum vehe-^{Educatio}menter vel iuuare vel corrumpere possunt. Nam cū omnis consuetudinis maxima vis sit, præcipua tamen eius est, quæ statim incipit vnā cum ætate. Ea nempe natura rerum omnium est, vt in proxima quæque, & in tenerrima potissimum vim suam continenter effundant: & hinc est quod à primis alimentis & visis præcipuè pueri mutentur. Ideo grauisissimi viri rectè iudicāt, non ab alijs filios nutriti debere, quā ab ijs ipsis quæ pepererūt. Nam semper & maiorem curam suscipit, & præsentia sua filium sibi quā similitimum reddit. Vbi tamen intelligere decet, nutrices ad has res interdum matribus esse meliores. Ergo consideremus quid singulis & Reip. magis conducatur, & in educandis pueris summam diligentiam adhibeamus, vt tenella corpora quā optimè cōposita sint, ac ad omnia virtutis opera quā accommodatissima reddantur: nec tātum ad opera virtutis, sed etiam ad alia, quæ ad vsum quotidianum requiri, Reiq; pub. maxime prodesse solent. Cū itaque diuersissimæ sint corporum & ingeniorū temperature, considerandum est diligenter, ad quos motus quæque sint maxime procliuēs: motus inquam, vel ad virtutem aut aliquā aliam vtilitatem, vel ad vitium aliudue detrimentum ciuitatis: quorum hi frequentissimi sunt, nostris præcipuè temporibus, illi verò rarissimi vel omnino nulli. Procliuitas autem ad bonum est diligentissimè fouenda et promouenda, contraria penitus est coërcenda & eradicanda. Cū igitur animi motus fermè corporis compositionem sequantur, quemadmodum medici dicunt, & hæc multis modis mutari

LIBER PRIMVS.

mutari solet, omnes hi referantur ad Reipub. felicitatem. Inueniamus ex omnibus indijs, quibus rebus quisq; sit præcipuè destinatus, et ad eas optimè conficiendas à nobis diligentissimè formetur. Aliter fingendus est is, qui miles futurus est, aliter is, qui literis est operam daturus. Hic enim animæ purissimis actionibus occupabitur, ille corporis, & hic ingenij vim, ille membrorû robur exposcet. Perpendendum est igitur imprimis, an ad animæ functiones, an corporis potius quisque sit formandus: nam officia diuersa diuersam quoque postulât educationem. Victus igitur talis sit, qualis ad res getendas cuiq; maximè conducit: alijs, qui corpori vim & incrementum adiungat, alijs, qui promptum & perspicuum ingenium reddat. Nam quantû cibus etiam & potus valeat, & cognoscimus experimentis quotidianis, & est à Phisicis satis demonstratû. Sed plurimum quoque valent ea quæ corporaturam nostram exterius attingunt. Attingit autem continenter aër circumfluus, totam permeat corporis nostri molem, & mutat eas partes maximè, quæ tenent inter alias principatum. Hinc est, quòd hominum tantum sit in diuersis locis discrimen: hinc est etiam, quòd cum temporibus omnia cõtinuò videamus immutari. Aër enim cælestium corporum & reliquæ naturæ vim concipit, & eã per corpus in animos vsq; nostros promptè trãsfert. Quòd si verò quis dicat, eum à nobis mutari non posse, is intelligat, etiam in ijsdem ciuitatibus eius magnas differétias esse, & ab hominibus eum vniuersum meliorem aut deteriore reddi. Ita nonnunq; ab hominibus acerbissimas pestes legimus introductas & profligatas esse. Ergo nec aër, nec etiam reliquã negligantur elementa, quoniam plurimum in omnem partem valent, nec alia quoque negligantur, quæcunque sensibus externis percipiuntur. Non tantum enim corpus nostrum, sed etiam animum vehementer mutare possunt. Iis igitur omnibus

DE REPVB.

13

omnibus quæ oculos, aures, reliquamq; corporaturã afficiunt, excitentur et prouehantur interni motus semper cõtra vitium ad omnè virtutè, & cõtra dånus ad omnem vtilitãtè ciuitatis: nec etiã ciues vnq; ignauia corrûpi permittantur: Quoniã itaq; Resp. multis modis inter se differunt, & in his, vel in illis negotijs præcipuè versantur, & etiã nonnulli ciues his officijs, & alijs sunt alijs destinati, singuli sic à parentibus & magistratibus à pueritia continuò formandi sunt, vt, quemadmodum est apud Ciceronem, omnes pariter publicam & priuatam vtilitatem omnem commodissimè prosequantur, & ad regionis temporisque sui vitia minimè sint procliues. Qui natura vel institutõ præterita vitæ molles sunt, ad labores & fortitudinem sunt transferendi: nimium audaces & indomiti, sunt ad aliud remissum viuendi genus componendi, & denique semper à vitijs in contrarium ducendi sunt, ita tamen, ne virtutis modum in diuersam partem excedamus: cumq; varia genera virtutum sint, & inter eas sint alijs alia præstantiores, siquidem pulcherrimas assequi possumus, eas maximè quidem optamus: sed omnes homines ad ornãmẽta singula adiumenta paria non habent. Quapropter quid fieri possit vbiq; cognosci, & ex eo semper quod optimum est eligi debet. Lycurgus in legibus ferendis sibi præcipuè fortitudinem proposuisse videtur, quòd ciues bellicosos nactus, angustum imperium non tantum defendi, sed etiam propagari vellet. Draco, in Rep. mari circumflua, cuius imperium facile nec opprimi nec dilatari posset, tranquillitatem potius elegit, & aduersus incõtinentiam, quam eiusmodi fertilitas regionis proferre solet, leges tam seueras cõdidit, vt eas non atrameto, sed sanguine scripsisse dicatur. Quòd autem de totis dico Rebus pub. idem de singulis earum ciuibus intelligi volo, vt scilicet pro cuiusque natura reliquisque circumstantijs instituantur ad præclarissimas

D
quasq;

LIBER PRIMVS

quasq; virtutes. Oportet igitur moderatores ciuitatum rerum & ingeniorum omnium esse peritos, vel saltem peritissimos in consiliū adhibere, quò sciant, quid rem quāq; personamq; sequatur vel antecedit, & ita ciuitatē suam bene constituāt, beneq; constitutā incolumem conseruent. Quoniam autem pueritię formandę prima cura est, & labores cum vita statim incipiūt, nec ante finem eius vnquā desinunt, quò facilius sustineantur, necessarium est, vt inquit Aristoteles, nos patientiam discere statim ab ipsa natiuitate: quod certē ad imperium conseruandum & propagandum non mediocriter conducit. Ea nimirum vniuersę naturę lex est, vt à similibus similia fiant, vt à rebus molibus eneruemur, à duris autem vires acquiramus, et vt qui labores diutius perpessi sunt, facilius & melius in negotijs difficilibus versentur. Quod quidem Lacedæmoniorū legislator non ignorabat, qui cum, vt iam diximus, præcipuē ciuitati suę belli gloriam proposuisset, etiam pueris rigidos et militares mores præscripsit, cuius institutis illa Respublica florebat. Nec ijs reliquos labores tantum, sed, quod magis est mirum, etiā sobrietatem imperauit. Quamuis enim pueris natura plurimo alimento sit opus, videbat tamen sapientissimus legislator, luxu potius quàm frugalitate corpora & animos debilitari, nec non plurimam vitiorum segetem ex eo passim prouenire. Nam animus, vt est apud Platonem, corpore saginato, tanquam equo lasciuiante, non potest à rationis via frequenter non depelli. Idque est, quod idem philosophus nullis, nisi senioribus, vinum liberè concedendum esse putaret, in quo maximam incontinentię vim esse sciret. Ergo diligenter à luxu reuocetur, & ad sobrietatem & omnem laborem ciues omnes auctoritate publica, continuo transferantur. Puerorum ingenia, tanquam agri, ex quibus Respublica suos omnes fructus est perceptura, diligentissimè colantur, & rebus optimis serantur: prohibeantur

DE REPVB.

12

beantur inferi quęcunque Reip. noxia sunt, et insita confestim à magistratibus euellatur: nam semina virtutis admodum rara sunt, & vel sterile solum vel incultum nacta, vel prouentu malarum herbarum faciliem marcescunt. Ergo primi motus diligentissimè formentur ad virtutem, & etiam omnes alij quicunq; incidere solent in naturam humanam. Incidere verò solent, vt antea diximus, ex oblata specie cuiusdam boni: hæc enim suapte natura statim animos nostros afficit, & in ijs excitat appetentiā sui, quę voluntatem etiā statim allicit ad operationes. Verum nos non tantum affectionis & actionis, sed etiam resistendi quiescendiq; potestatem habemus. Hęc verò si remittamus, necessarium erit, vt à vitio confestim succumbamus, et vt motus fucati boni, non tantum animum afficiat, sed etiam attrahat in consensum ipsam voluntatem: quoniā in omnibus rebus contrarijs, oportet vt vis superior inferiorem vincat: quòd si frequenter fiat, cum omnia solitis motibus facile concitentur, & multis affectionibus in afficientis naturam continuo transferantur, hinc magna peccandi procliuitas exorietur, quę tota fermè negligentię referetur accepta. Nam si diligenter verum et bonum inuestigaremus, & inuētum sedulo prosequeremur, in tam multas calamitates non incidereamus. Nunc nos ipsi vires quas ad virtutem habemus remittimus, & sic etiam continuo remissiores, hoc est negligentiores, sumus. Sed prudentes legislatores, tanquam boni medici, principijs omnium morborum obstare debent, & omnem diligentiam in coercendis vitijs & virtutibus promouendis, & ipsi adhibere, & in alijs ciuibus incitare: præsertim à prima ætate, cum corporis motus in quāuis partem promptè flecti possunt. Videmus enim in fluminibus & alijs omnibus rebus, cursum quem diutiùs obtinuerunt, vix cum summis laboribus impediri, vel aliò transferri. Verum quoniam de prima ciuium forma-

LIBER PRIMVS

Motus animorū. tione diximus, eos motus, qui proueniunt ex aliqua manifesta specie alicuius boni vel mali, quò facilius ijs ad omnem virtutem vtamur, adhuc paucis consideremus. Manifestum autem est quòd hæc species, antequam afficere possit, necessariò nos attingat: et quòd vel res præsens est vel absens, cuius specie concepta cõmouemur. Boni præsentis motus voluptatem, futuri verò spem in nobis parit: species mali præsentis ægritudinem secum adfert, futuri verò timorem. Iam cum bonum ad conseruationem & incrementum cõferat, & malum nos ad interitù rectà deducat, similem etiam vim ipsa species in animis nostris habet, quæ rei iuuantis vel nocentis similitudinem gerit. Quãuis autè falsa similitudo sit, ipsa tamen concepta tanquã vera, nature suæ consentaneã afficiendi potestatem tenet. Satis est igitur ad concitandum affectum, rem propositam bonam aut malam nobis videri. At species qua cõmouemur, vel est interna alicuius rei, vel quæ nos exterius attingit. Interna uoco, sanitatem & ægritudinem, ingenij perspicuitatè & hebetudinem, & alia, quibus animi corporisq; compositio præstantior aut deterior habetur. Cum autem à rebus externis plurimi proueniant & diuersissimi motus, inter eos duo sunt, qui maximè nostram hanc imam corporaturam immutant, ab ijs scilicet rebus, quæ lingua tactuq; percipiuntur. Hi nempe sensus corporis necessitati præcipuè sunt destinati: & ideo quoque nos facilius à rebus incorporeis & diuinis abducere, & pariter in naturam humanã plurimas corruptelæ causãs introducere solent. Animus enim noster, si crassis istis corporis illecebris vehementer sit irretitus, purioribus illis officijs suis rectè fungi nequit, quæ quidem maximè sunt secundum naturam humanam. Cum itaque iam corporis maximam, animi verò nullam ferè curam geramus, sed infimæ tanquam faci excellentissimam nostri partem libenter inuoluamus, quan-

cum

DE REPVB.

15

tum in nobis est, pulcherrimum rerum ordinem peruertimus, naturam nostrã corrumpimus, quæ potius ab animo quàm à corpore suã æstimationem habet, ac eam ad opera virtutis exercenda planè reddimus alienã. Animus enim conclusus angustijs inferioris corporaturæ, eiusq; fordibus putris, se faciliè de loco suo dimouere nequit, sed torpidus iacet, foeda corporis mole tanquã sepultus. At oportebat eum semper omnem vim intèdere, & ad puriores & liberiores auras euolare, in quibus iam respiraret viuaq; virtutis actiones exerceret. Quòd si verò sensum cõtinuò sursum conuerteret, faciliè cognosceret, quã abiecta quamq; turpis sit hæc infima natura, si cum illa superiore, cui destinatus est, cõferatur. Quapropter sedulo prouidendũ est, vt nostræ cogitationes in animi quàm corporis negotijs magis versentur, & qui crassas voluptates maximè sectantur, ab ijs longissimè abducantur: sic enim ad medium poterunt virtutis locum perducì: si videlicet tantò magis sursum rapiantur, quanto magis deorsum vergunt. Iam quoniam opes sunt instrumentum accommodatissimum, quo comparètur ea quæ nostris vsibus inferuiunt, ideo species earum, nos admodum commouere solet. Abiectissimus tamen est nimius pecuniarum appetitus, quarum materiam in profundis terræ visceribus reposuit natura. Cum igitur nostros animos à rebus cælestibus admodũ abducant, non est mirum quòd omnes auari sordidi sint & atro succo infecti: quemadmodũ illi quos inuidos appellamus: qui non iam rebus abutuntur, sed vsum earum perditissimis suis voluntatibus de medio tollunt, & cum abiectos habeant animos, omnes alios, & optimos quosque maximè abiectos esse velint. Ob aliorũ enim felicitatem discrutiantur, quã tamè ipsi consequi nullo modo possunt. Alij rursus homines, qui calidos & sublimes animos habet, & externis multis præsidijs abundant, faciliè incidunt in immoderatam de-

D 3 se

LIBER PRIMVS

se persuasionem & nimium aliorum cōtemptum. Hi cūm superiorem tenere videantur, infimum aliquem, quemadmodum & omnes mali, locū habent. Non enim qui alium deprimit ipse superiorem dignitatem adsequitur: sed is potius, qui alios secum virtutibus suis euehit in sublime. Ergo in eiusmodi hominibus verę persuasiones falsis opponende sunt, & ostendendum eos non esse tales, quales sibi videntur. Occasiones, quibus in eas stultas opiniones veniunt, auferendę sunt, & solidę virtutis dignitas est ante oculos ponenda, quō moderatiūs de se sentiant, & verē superiorem in Rep. locum petere sciant. Superbis autem hominibus iracūdi fermē similes sunt, nisi quōd illi superiores se putant, hi contrā deprimentem nimium insurgunt, & dum acceptum damnum illato compensare cupiunt, alterius officium, quē hęc rebus iustitia destinauit, vindicare, & etiam æquitatis modū excedere volunt. Vehemens enim impetus facile cohiberi nequit intra mediocritatem: & ideo prospiciendum est, vt vel non excitetur, vel statim in principio refrenetur, antequam tantus sit, vt vi sua nos inuitos impellat: nam principijs malorum semper faciliūs obstamus. Non excitabitur autē, si vel quietis vel contrarij motus causas opponamus: nam ab vno cōtrario semper alterius vires frāgi videmus. Quōd facilius verō his & alijs malis omnibus remedium inueniamus, diligentiam summam in rebus cognoscendis & conficiendis adhibere debemus. Quōd si diligenter rerum omnium examinarem naturam; nunquam pro meliori deterius, nunquam pro bonis animi bona corporis aut externa, vel minus animi, corporis aut externum bonū eligeremus pro maiore. Verūm quoties aliquid, quod bonū videtur, sese obtulit, illud fermē, propter examinādi negligentiam, statim amplexamur, nec consideramus, quid mali secū habeat adiunctum, quid officiat ijs rebus, quę boni nomen verē merentur. Ita que potius

DE REPVB.

14

tiūs corporis voluptates et externas cōmoditates sectamur, quę bonę tātūm esse possunt, quatenus virtutis sunt adiumenta: nunc autem huius impedimenta sepius esse solent. Ergo quō motus omnes egregiē moderemur, circūspectē vim singulorum imprimis examinemus. Nam ignoratio rerum præcipua causa est, cur deterius aliquid agamus: si quidem nemo ferē tam demens est, qui cognitum malum sequatur, bonū verō perspectū contemnat. Quapropter prima sedulitas in inquirendo vero sit, secunda sit in eo quod conducere nouerimus comparando. Horum omnium fons et principium est in ea nostrorum animorū potestate, quam nos liberam appellamus. Ad hanc autē iam à prima corporis formatione, per medios animorum motus, devenimus, in qua quidem posita vitia sunt & virtutes. Quōd autem eiusmodi potestas in nobis sit, plurimis authoritatibus, rationibus & experimentis est manifestum, & tamē, quanquam est alterius loci, breuiter hic indicādum videtur: cūm sit ad earum rerū, de quibus nunc agimus, cognitionem maximi momenti. Nam nulla virtus aut vitium, nullū iustum præmiū sit aut pœna, nulla lex nobis ponēda fuerit, sed omnia in necessitatē aut fortunā reiiciēda, si nō ad cognitum bonum prosequendum liberum motum habemus. Quōd si quis dicat eam esse quoque legū vim, quę reliquorum omniū, quę sunt in hac rerum natura: quę admodum enim hęc omnia speciē suam in proxima quęque & in animos nostros effundunt, qua quidem alios impelli cernimus, alios parum aut nihil commoueri, quatenus hęc vel illę vires sunt pares, aut inferiores et superiores: ita quoq; positas nobis esse leges, quarū species animis concipiantur, & eos in hanc aut in illam partem impellāt, non quidem liberis, sed necessarijs motibus, quibus ordine naturę cuncta feruntur in suos fines. Quæram ab eo, qui sic argumentatur, vnde nam malum provenire in hanc naturam

LIBER PRIMVS

ram, & vnde nos præmitim & pœnam commereri dicat, si non ab ijs quæ in nostra potestate sunt sita, quæadmodum Aristoteles ait. Quoniam enim secundum optimos Philosophos, imò eos omnes, qui aliquid mentis habent, à summo bono cuncta suam obtinent naturam, & ab eo nullum malum fieri potest vnquam, necessarium est vt aliqua natura sit, quæ se libero motu gubernet, & etiam ad malum propriam habeat potestatem, quum tamen ipsa verè sit optimum quippiam, nempe præcipua pars vniuersi. Quod enim vtriusq; boni scilicet & mali, potestatem habeamus, bonum est: quod autem ea rectè quis non vtatur, malum quidem est illi qui deflectit, sed tamè interim vniuersitati conducit. Quamuis igitur ab vna parte legis æquitas gratiaque Dei sursum trahat, ab altera parte humana imbecillitas & cacodæmonis versuta malevolentia deprimat, anima tanquam in medio posita, in vtramuis partem liberam in rebus omnibus saltem assentiendi potestatem habet, si quidem præmium aut pœnam commeretur. In rebus autè humanis, quas imperio suo comprehendit, multam habet etiam agendi libertate. Verùm obijciat fortassis aliquis, nullam energiam in hanc naturam prouenire, nisi ab eo quod iam sit energia, quæadmodum Philosophi dicunt, & ideo à pura potestate confici non posse tam multiplex opus, intelligendi, expetendi et quiduis agendi. Id quod manu tenemus, in hæc & illam impellitur partem, propter similem manus iactationem, & hæc à neruis & musculis, hi à spiritibus, spiritus ab anima concitantur, donec deuentum est ad primū initium omnis reliqui motus. Sed illud vnde mouetur? non à seipso: nam, quemadmodum Physici dicunt, sic vna pars moueretur, & alia pars eam moueret. Quærimus autem vnde nam id quod primum est, ita moueatur, vt nos totos transferat in hanc aut in illam partem: nam eam vim oblata boni malæque species habere nequit. Dicit

Aristo-

DE REPVB.

17

Aristoteles immobilem eius esse naturam, à quo reliqua motum suum habent, eiusque essentiam esse puram & absolutam: reliqua verò quæ mouentur, habere multam potentiam adiunctam: quoniã eo carent adhuc, ad quod mouentur, cuius tantum potestatem habent. Sed cum energia, de qua nunc agimus, libera sit ad omnem motum & etiam quietem, quomodo, cum simplex sit, tam diuersa continet, & cur magis vnus quàm alterius est operis causa? Atqui si magis vnus quàm alterius causa esset, libera non esset: sed illud quod potius esset, maximè sequeretur. Nunc autem libera dicitur, quoniam omnia pariter sua potestate comprehendit: imò nihil aliud est quàm agendi quiescendiq; libera potestas: quæ omnes energias è se proferat in hanc naturam rerum, quas tamen ambitu suæ naturæ continebat: hæc tanquam medium locum, inter res diuinas & humanas tenet, quemadmodum Platonici dicunt. Iudicamus igitur ab eiusmodi quadam essentia libera, de qua libertas tanquam naturale & proprium, non contingens aliquod, dicatur, omnes has energias non autem à sola prouenire potestate. Quod verò vna magis quàm alia proueniat, mirum non est, quoniam omnes continet, & liberam suam potestatem potius in hanc quàm in aliam effudit, quia liberum illi fuit, quamdiu non exijt in aliquod opus: tunc enim hoc naturæ necessitati subijcitur, vt scilicet quod factum est, nullo modo infectum fiat. Sed cum externæ quoque; ferè semper vires in agendo conueniant, potius ipsa sequitur potentiolem. Vnde fortassis minus libera videri possit: cum tamen non necessario sequatur potentiolem, eatenus saltem libertatè suam habet. Fieri autem potest vt externæ causæ pares sint aut superiores, quemadmodum in pueris, ebrijs, mente captis videre licet, sed nos de ijs rebus loquimur, quas habet in sua potestate. Triplices autem motus in nobis intelligere licet: pri-

E

mum

LIBER PRIMVS

mū naturales & necessarios, ita calores, rigores, concoctio-
nes, morbos aliosque multos motus nobis inuitis proue-
nire videmus. Motus autem vocem more Platoniorū la-
tius intelligo, quæ significet etiam omnes Aristotelicorum
energias. Alij verò sunt naturales quidem, sed in quos iam
potestatem habemus: vt dum se insinuant in concupiscibi-
lem animæ partem species aliquæ boni vel mali: quanquā
& hæ tam vehementes esse possunt, vt voluntatem necessa-
riò impellant, quemadmodum in repentinis & validis af-
fectibus, præsertim foeminarum & puerorū, cernere licet.
Tertij sunt motus proprij liberæ potestatis, qui cum prio-
ribus semper ponderādi sunt, modò cognoscere velimus,
quomodo liberi sint, aut alterius imperio regātur. Sed iam
fermè scimus, quòd libera quædam potestas animorū sit,
à qua actiones multiplices descendant in hanc naturam.
Hanc naturam dico, quatenus eam ab illa libera natura di-
stinguo. Quòd autem eiusmodi quædam natura sit in no-
bis hinc etiam intelligere possumus, quòd interdum, dum
nec vlla res externa, nec corpus vllam vim ad motus volun-
tarios extendit, animus, suæ potestatis conscius, in hanc aut
in illam, aut etiam in nullā partem se mouet. Si verò quis
dixerit eum, dum se liberum intelligit, ab illa libertatis con-
cepta specie concitari, si vera species est, iam habemus quod
querimus: falsa verò sic esse nequit, quin habeat aliquid ve-
ri. Nō enim ex nihilo, sed ex aliquo sumitur omnis species,
& in eo falsitas est, quòd nō eo modo, quo se res habet, cō-
cipiatur, & nos eodem modo concipi pronūciemus & in-
telligamus. Ergo necessarium est, vt aliqua libertas nostro-
rum animorum sit, si cōcipiunt eius speciem ex intima sua
natura, & est etiam maximè consentanea naturæ humanæ.
Nam videmus ingenia generosissima, quæq; minimè falli
sōlent, libertatem semper plurimi fecisse. Quanquam autē
etiam ciuilis suam dignitatem habet, illa tamen perfecta,
quæ

DE REPVB.

18

quæ reliquas omnes ambitu suo cōtinet, à bonis omnibus
semper vehementissimè fuit expetita: dum voluntas non
impeditur vnquam, quo minus actiones omnes perueniāt
ad destinatū finem. Nihil est etiā quod Dei opt. maximi sa-
pientiā magis illustret: qui nō solum tot tantorūq; corpo-
rū celestiuū motus & vires, tam multiplicē elementorū per
omnia tempora cōpositionem, vt interim innumeras illas
mètes æthereas omittam, exactissimè nouit, sed, quod mul-
tò maius est, quomodo voluntates, quibus nihil obscuri-
us est, cum vicissitudine rerum omnium conueniant, in
huius vniuersitatis exornationem, & summam gloriam
factoris. Ergo libera facta summa potestas animorum est,
nimirum imago quædam eius potestatis, qua facta est rerū
omnium natura: & ideo præstantior est reliquis omnibus,
quæ legibus necessitatis sunt adstricta. Verum hæc vltius
hic prosequi non licet. Quanquam autem hæc potestas
est libera, tamen repentini violentique motus, sic eam
frequenter perturbant, vt, tametsi diuersum possit, ferri
se permittat in eam partem, in qua bonum aliquod vel pri-
ma facie se demonstrauit. Frequenter etiam illi motus tam
vehementes sunt, vt liberæ potestati suum imperium om-
nino tollant. Cum enim voluntatis operationes semper ali-
quid mente conceptum spectent, & in phantasiā species
non tantum à ratione veniant, sed potius à sensu, siquidē
hæ vehemēter fluctuēt, totam rationem mentemq; pertur-
bant, & phantasiæ pelagus occupant solē, quas voluntas,
validis tempestatibus compulsa, sequatur. Ita nostra liber-
tas est hic veluti cum multa seruitute coniuncta. Ergo di-
ligenter prouidendum est, vt hi etiam inferioris naturæ
motus omnes ad virtutem tendant. Adiumenta cuncta
quibus ad res bene gerendas alacriores reddamur compa-
randa sunt, & voluntates præmijs & pœnis propositis ad
omnem honestatē diligenter sunt incitandę. Nam tametsi

LIBER PRIMVS

liberæ sunt fermè motibus oblati feruntur, quòd si verò cuncta bonum in nobis continuò spectent, quamuis in initio mille difficultatibus impediamur, tandè fiet vt consuetudo virtutis opera multò facilima reddat. Cùm autem animus noster liberam potestatem habeat ad omnem actionem, naturæ suæ limitibus circumscriptâ, oportet, vt sicuti mens ab initio tanquam tabella quædâ in qua nihil est depictû, per sensus varijs formis veritatis exornatur, quæ diffusis tenebris, virtutis superioris motu, in clarissimam cognitionis lucem facile exponuntur, sic & voluntatem, virtutum exercitatione sublatis impedimentis, quæ multa magnaque esse solent, vnâ cû instrumentis corporis actionibus suis continuò similem, ac ad eas iterandas promptam reddi: si modò quicquam eximium est vnquam effectura. At si impedimenta virtutum & adiumenta vitiorum, crescere sinat, suum imperium pulcherrimum in turpissimam seruitutem commutabit. Prima verò vitiorum semina maxima cura tollèda sunt, ab ijs qui virtutis fructum aliquem sperare volunt: nâ eorum tanta fecunditas est, in hac corrupta natura, vt aliquid, imò multum mali proferre nunquam desinant, & tandem in magnas & firmas propaggines excrescant: semina bonorum, quæ pauca sunt & marcida diligentissimè fouenda sunt, vt semper aliquid ad res bene gerendas producant. Cùm enim suis causis actiones omnes similes sint & instrumenta quoque quàm similima reddant, hinc nimirum est, quòd operationis continuatio semper maiorem operis facilitatem parit: hoc autem non tantùm in rebus voluntarijs, quanquam in ijs præcipuè, sed etiam in reliquis omnibus vsu venit. Nam cùm efficiens omne, secundum finem propositum, instrumentis quibusdam perueniat ad effectû, necessarium est, vt hæc omnia inter se bene conueniant, & vt instrumenta, dum frequenter efficientis vim concipiunt, eius actionibus

DE REPVB.

19

bus aptiora cõtinuò fiât. Quòd si verò hæc multo deteruntur vsu, id propter subiectum operationis cõtingit, quòd quidem suæ conseruationis cupidum, quantum potest actionibus violentis resistit: alioqui semper verû est, quòd iam diximus, nimirum instrumenta efficienti similia reddi: idque si in alijs minùs, saltem in ijs quæ nobis proposuimus, satis est manifestum. Affectuum enim instrumenta quædam natura nobis dedit, iræ bilem flauam, mœstitiæ nigram, & reliquis etiam omnibus sua, quibus animus tanquam artifex præst. Hæc autem instrumenta frequentibus motibus efficientis actionisque similitudinem acquirunt. Sic ira biliosos, tristitia verò melancholicos homines reddit: & meditationes exercitationesque virtutum, instrumenta quibus opera virtutum fiunt, efficiunt rebus bene gerendis paratiora: vnde continuò virtutes suum incrementum & firmitudinem assumant. Contagio quoque peccatorum nobis innata vires suas in corpus & animæ partes superiores effundit: quæ si se patiantur infici, tandem omnia desperationis plena fiunt: quoniam talia fermè sunt opera, qualia sunt operationis instrumenta, taliaque fermè sunt instrumenta, qualia vsus & consuetudo fecit. Quapropter sedulò prouidendum est, si Remp. nostram saluâ esse velimus, vt omnes animorum & corporum motus incitentur ad virtutes, & à vitijs auocentur: quòd si fiat, ciues omnes magna proculdubio præsidia rerum bene gerendarum acquirant. Tametsi verò iam adeò debilitati sumus, vt nos nec erigere nec sustinere sine Dei præsidio valeamus, si tantum quòd possumus exhibuerimus, & saltem obtemperare conati fuerimus voluntati diuinæ, naturæ sacrisque legibus expressæ, id ipsum virtutis appellationem meretur. Nam à fine, quem spectat ipse conatus, particeps fit alicuius boni, & cum eo coniuncta misericordia Dei, statim cum præmio suo dignum reddit, ac ad maiorem conti-

LIBER PRIMVS

nuò gloriam euehit. Sed iam fermè constat quid sit bonũ,
 & quibus motibus comparetur aut amittatur. Cũ autẽ
 in nobis actionis & affectionis multa potestas sit innata,
 & insupèr aptitudo quædam, qua vel ad hunc vel ad
 alium motum exercendum aut omittendum faciles aut dif-
 ficiles sumus, quatenus hæc ad bonum consequendum cõ-
 ducit, virtutis appellationem etiam sibi vendicare potest, &
 vitium, quatenus occasionem alicuius mali præbet. Sed ope-
 rationum frequens iteratio aliam nobis inferit qualitatem,
 vt est apud Philosophos, quæ potestatem illam à natura da-
 ram, in vtramuis partem continuò potentiorẽ reddit.
 Quòd etiam facillè cognoscemus, si comparauerimus eos,
 qui à natiuitate perpetuam vitam in locis desertis aut inter
 homines sceleratos egerunt, cum ijs qui à tenera ætate in
 prouectam vsque liberaliter sunt instituti. Hæc virtutes ita-
 que firmitudinem quandam postulant, vt inquit Aristote-
 les, frequentibus voluntatibus & actionibus comparatam:
 nec enim vna hirundo ver, nec operationes nisi frequen-
 tes eiusmodi virtutem facere possunt. Cũ autem & actio-
 nes quibus virtutes comparantur, & etiam virtutes omnes
 ad bonum aliquod rectà nos ducant, manifestum est, quòd
 in mediocritate quadam naturam suam habent. Quemad-
 modum enim in reliquis omnibus accidere videmus, vt sue
 naturæ consentaneam obtineant efficiendi mensuram, ita
 virtutes modum & limitem actionis humanæ nunquam
 excedunt. Vitium est enim non virtus, prosequi, quod con-
 sequi vel non possumus, vel nõ debemus: vt si quis ad men-
 tium beatarũ vitã hic, aut aliquid aliud eius generis, quod
 fieri nequeat, aspiret. Nec tantũ humana quædam medio-
 critas est, sed etiam homines singuli suam officij mensuram
 habent. Ita quis ex plebe nunquam ambiet principis, aut al-
 terius, viribus suis longè superiorem dignitatem. Verũm si
 quod eximium est, quis habuerit in sua potestate, quantò
 vehe-

DE REPVB.

20

vehementiũs id concupierit, maioribusque viribus fuerit
 aggressus, tantò maiorem laudem meretur. Itaque dum vir-
 tutein inter excessum & defectum collocamus, eam ad vi-
 res & operationis subiectum conferimus. Considerandum
 enim quod bonum nobis accommodatissimum esse possit,
 & ad illud vires omnes sunt intendendæ, nec vnquam in
 hanc aut in illam partem nimium progrediendum: nam
 certus modus rerum bene gerendarum naturæ rationisq;
 legibus constitutus est, quem non tantũ operis defectu,
 sed etiam excessu deseramus: quanquam defectus, propter
 ignauiam nostram, magis est in vsu. Ita plures timidi quàm
 audaces sunt, plures quàm rigidi dissoluti, ignaui quàm in-
 studijs curiosi. Sed quicumque accommodatissimam sibi
 mediocritatem exactissimè seruauerit, perfectissimæ virtu-
 tis, eius inquam virtutis de qua nunc agimus, gloriam con-
 sequetur. Nam nec etiã in ijs quæ suapte natura bona sunt,
 nimiam curam collocare licet. Nimiam appello curam, cu-
 ius excessus maioris mali causam præbet. Ita superfluum stu-
 dium corpus & animum frangit, & reliquas impedit neces-
 sarias actiones. Ergo in rebus omnibus modũ seruabimus,
 quod si frequenter fecerimus, tandem habitus, vt vocant,
 nobis comparabimus, quibus ad bonum consequendum
 aut retinendum paratiores simus. Naturam enim, præsertim
 in ætate prima, tanquam ceream habemus, quæ moribus &
 institutis in omnem partem flectatur. Prouidendum est au-
 tem diligenter, vt pulcherrimam referat effigiem humanã,
 & partium omnium decentissima commoderatione con-
 flet. Nunc cũ vna tantum mediocritas sit, & ab ea plu-
 rimi sint defectus & excessus, hinc est quòd plura vitia sint
 quàm virtutes, & plures homines mali quàm boni: quan-
 quam, vt diximus, homines singuli mediocritatem suam ab
 alijs diuersam à natura tenent, intra quam cum virtute con-
 sistant. Sic enim ex multis diuersis, in optima Rep. constitui-
 tur

LIBER PRIMVS

tur vnum absolutum, quod tamen in hac vita nunquam nos visuri sumus, sed omnia potius excessu defectuque vario plena. Vt autem ad mediocritatem perfectissimam proximus accedamus, cauendum est, ne vitia nos fallant, quæ virtutem imitari videtur. Nam circumstantiæ rerum admodum multiplices sunt, & veris omnibus falsa quædam adiuncta, vt est apud Ciceronem, tanta similitudine, vt vix vlla sit iudicandi nota. Propterea quisque magnum consilium in rebus gerendis adhibere debet, si frequentius à recta virtutis via nolit aberrare. Consilium non ad omnia, quemadmodum voluntas, pertinet, sed ad dubia tantum, & ea ferme, quæ magni momenti sunt, & in nostra potestate scimus esse sita: pro quibus est operæpretium consultationis laborem subire. Dicimus autem consultationem, examinationem quandam sedulam & maturam, earum rationum, quibus aliquid mentione dignum, faciendum aut omittendum esse videri potest. Quoties igitur bene consultamus & consilium diligenter sequimur, negotia conficimus, secundum veram virtutem & utilitatem. Sed infixæ sunt nobis appetentiæ quædam brutæ, quæ sæpè vel consultare vel consilium sequi non sinunt: quibus si voluntas, cum superior esse possit, obtemperet, necessarium est, vt cum ijs in varias calamitates nostra culpa rapiamur: Quapropter oportet, vt ijs diligentia statim obsistat, & cōsultatione bonum nostrum nobis manifestum reddat, cuius species perspecta non potest ad amorem sui quemuis non incitare. Nam si quis viderit bonum, & sponte malum fuerit secutus, is, propter magnitudinem sceleris, inter homines non fuerit numerandus. Quod autem ignoratur, culpam nostram non admittit. Itaque Christus Iudæos peccatum non habituros fuisse dicit, nisi se manifestum illis fecisset, & Apostolus ait per legem introductum esse peccatū, quoniam scilicet ipsa nobis eius cognitionem dedit. Hinc est etiam quod iusta

igno-

DE REPVB.

21

ignoratio nos apud iurifconsultos excusat. Sed cum inquirendi diligentia sit in nostra potestate, ea prætermittenda nobis præcipuam occasionem & causam peccati præbet, quanquam & eam quoque cognitio quædam antecedit. Scimus enim quantum referat ad res omnes bene conficiendas nos in rebus inuestigandis sedulos esse. Cum igitur efficiens omne semper ad aliquem finem cōtendat, à quo suam habet æstimationem, in eo peccatū est, si malum, quod vel scimus vel scire debuimus, cōmittamus, & maximum quidem, si bene perspectū sit, & in hanc aut illam partem nullus trahat affectus. Cum autem per ignoracionem aut violentum aliquem motum aliquid cōmissum est, ijs causis sublatis, pœnitentiã cōfestim in animum introduci videmus. Ergo qui fallitur aut cōpellitur, deceptionis & necessitatis excusationem habet, qui verò sponte vel malū fecit vel factum cōprobauit, is illius suæ naturæ quam ipse sibi finxit, omnem calamitatem debet acceptam, quæ cum proprio suo motu mala sit, non amplius suis viribus se conuertat ad bonum. Oportet autem cōuerti, si eius particeps est futura. Quapropter rectè Aristoteles eos incurabiles esse dicit, qui pœnitentiã sceleris perpetrati non afficiuntur, rectè quoque Plato, qui non tantum pœnitentiã, sed etiã pœnã in remedium peccati necessariã esse dicit, nec id tantum, sed cum nemo de se bonus iudex sit, præsertim si affectibus cōtrarijs concitatur, quo planè liberemur, vtrò nos ab alio putat iudicium de nobis postulare debere. Verum iam in vniuersum ferme cognouimus virtutū omnium & vitiorum naturam, nunc priusquam singula virtutum genera describamus, considerabimus, quomodo meliores aut deteriores omnes actiones nostræ fiant: quod vbi cognouerimus, præmiorum & suppliciorum quoque rationem omnem statim intelligemus. Quod autem harum actionum gradus, de quibus nunc agimus, efficiens causa sit libera potestas animorum nostrorum, ex ijs quæ diximus, satis est

F mani-

LIBER PRIMVS

manifestum, quæ quidem si planè sui iuris sit, & nullis motibus aliunde concitetur, omnem laudem & vituperiū ex suis actionibus sola meretur: ergo tunc solū considerandum est, quales quamq; magni fuerint eius motus. Cū autem libera potestas mentem habeat sibi proximam, imò verò potius in eandem naturam secum coniunctam, oportet vt primus eius motus statim ad veritatem contendat. Veritas autem hæc in animis nostris rerum omnium tanquam est expressa quædam imago: quæ quidem vel est insculptamenti ab origine, veluti Plato iudicat, vel postea per sensus in eam à rebus externis imprimitur, quemadmodum Aristoteles putat. Cū enim omnia boni similitudinem quandam natura gerant, & ideo vim suam ad proxima quæque semper effundant, species quædam ab externis in animos nostros affluunt, quæ ipsarum rerum naturam imitantur. Verū multò maiora continent animi nostri, quam quæ possint ab hac externa prouenire corporatura, quamquam huius etiam similitudinem per sensus acquirūt. Sed harum pulcherrimarum rerum explicatio nō est huius instituti. Nunc autem ignorare non possumus, species rerum animo nostro contineri, quem etiam idcirco locum earum Aristoteles appellat: nec etiā illud ignorare iam possumus, animum in eas, quas continet, species suam habere potestatem, qua scilicet eas in lucem intelligendi exponat, & eum non tantū circa cōceptas species versari, sed etiā, si velit, externas multas concipere: quod si diligentissimè faciat, totius naturæ tandem pulcherrimam similitudinem geret. In hanc autem rerum similitudinem est primus eius motus. Nam cū sola veritas quid nobis faciendum sit demonstret, ea si nō fuerit perspecta prius, vlteriùs rectè progredi non licet. Verū cū species multiplices sint, & pro natura rerum aliæ sint alijs præstantiores, & etiam eadem perfectiùs ab his hominibus quam ab alijs concipiuntur,

hinc

DE REPVB.

22

hinc multi proueniunt dignitatis gradus: quorum alij superiorem, alij verò inferiorem tenent. Hic ergo curandum, vt, si quidem omnem veritatem tenere non possumus, præstantissimam aliquam & maximam, & eam quoque perfectissimè cōsequamur. In eo verò qui maiorem diligentiam adhibuerit, huius virtutis maiorem laudem meretur. Examinandum est igitur diligentiae pondus, & eo virtutes omnes sunt æstimandæ. Primi liberæ potestatis motus conferendi sunt, quantoq; ipsi sua propria natura maiores sunt ad bonum, tantò virtutes magis sunt insignes, & quantò vehementiùs ad malum tendunt, tantò vitia sunt maiora. Sed nos hic adhuc circa veritatē versamur, quæ tamen boni quoque nomen habet, quatenus scilicet nobis cōducit. Quam vehementer autem conducat manifestū est, si quidem omnium rerum bene gerendarum rationes nobis ostendit. Sed cū aliæ res alijs præstantiores sint & utiliores, excellentissimam & optimam quamq; maximè sequi debemus, & summam adhibere diligentiam, vt eam exactissimè cōsequamur. Diligentiae verò differentias postea describemus: nunc adhuc proprios & puros liberæ potestatis motus potius consideramus, qui ab effecti dignitate laudem suam habent. Itaque si pariter omnibus omnis veritas proposita sit, qui præstantiorem elegerit, præstantior habetur. Idem etiam de bonitate intelligi volo, vt si plures erga multiplicem æquè liberi sint, præferendus est is, qui secutus fuerit excellentiorè: rarissimè tamen æquè liberi sumus: nam etiam velle & nolle, quod in nobis liberrimum est, varijs modis ab externis causis commouetur in hanc aut in illam partem. Frequenter quoque planè serui sumus: vt si nec scimus, nec scire potuimus, quid facere debeamus. Oportet enim vt primus motus in veritatem sit, hoc est in imaginem rerum animis nostris propositam: in qua cū perpexerimus optimam quandam speciē, ad eam reliquas

F 2 actiones

actiones nostras instituimus, & quatenus possumus, efficiamus, vt natura rerum ad illam perfectā speciem proximius accedat. Nam cum in hac vita multis malis vndique premamur, melius quippiam intelligimus, & vt illi quod intelligimus proximum aliquid teneamus, omnem conatum adhibemus. Ita cognitio reliquam actionem antecedit: ergo quod scire non possumus, in nostra potestate nō habemus. Frequenter etiam externus motus nobis est superior, vt si quis violenter à vento vel alio fortiori sit ad aliquid agendum impulsus. Id enim in necessitatē, non autē in voluntatem, fuerit reijciendum, nisi quatenus aliquis consentiat: sed eatenus dici non potest violentum: tam repentini quoque tamq; vehementes esse possunt animorum affectus, vt secum, tanquam improuisi turbines, aliquem necessariō rapiant: vt si crudelissimus tyrannus tenerimā puellā mortem, & etiam parentibus & amicis omnibus minetur, nisi quod postulat ab ea statim fiat. Quid enim facias, si tā violentus impetus est, vt instrumenta, quibus aliquid agas, tanquam è manibus expellat. Ita quosdam in periculis tam vehementer expauescere frangiq; videmus, vt se de loco suo nequeant dimouere: quosdam ob iniurias statim adeò succendi, vt tanquam inuicta vi ad vindictam rapiantur. In his autem, nisi quatenus aliquid liberum est, virtus aut vitium esse nequit. Sed multa media sunt inter necessitatem & illam planè liberam potestatem, in quibus magnæ virtutum & vitiorum differentiæ sunt collocatæ, de quibus nūc à nobis est dicendum, & considerandus est initio primus ille liberæ potestatis motus, quomodo iuuetur aut impediatur alijs motibus, quibus tamen superior esse possit: in eo nempe facilitas & difficultas negotij transigendi continetur, vnde cognoscitur libertatis magnitudo, qua virtutes & vitia, præmia suppliciaque mensurari volunt. Nam quanto liberi motus fuerint maiores ad bonū, tantò virtu-

edij
tus.

tes

tes magis sunt insignes, quantò vehementius ad malū pergunt, tantò vitia sunt maiora. Quo igitur virtutum & vitiorum gradus inueniamus, primos liberæ potestatis motus omnes ex adiumentis & impedimentis inquiremus. Adiumenta namque partem operis, adeoque gloriæ vel dedecoris sibi vendicant, impedimenta non tantum omnem actionem efficienti relinquunt, sed quantam possunt operis partem auferunt, vnde fit, vt, tametsi maius opus non sit, operatio tamen sit maior, quæ quidem virtus & vitium est, potius quàm effectum. Virtutem autem hic & alibi sæpè intelligo, quæ in actione consistit. Sic igitur quæ iuuant & impediunt cum efficiente coniungenda sunt, & ita de virtutibus & vitijs iudicandum: & hoc quidem non tantum in reliquis, sed etiam in ijs motibus, qui primū ad veritatem tendunt, locum suum habet: quoniam etiam ad hanc comprehendendam instrumentis quibusdam est opus, quæ in diuersis hominibus sunt diuersa. Itaque tametsi voluntates pares sint, non propterea par est cognitionis mensura: alij tanquam nati sunt ad rerum cognitionem & inquisitionem, alij natura torpidum & hebes ingenium habent, & quosdam ad has artes, alios ad alias aptos esse videmus. Hæc autem differentia, quanquam etiam suos dignitatum gradus hominibus affert, naturæ potius quàm voluntati debetur. Sed quod alij diligentiores, alij negligentiores sint, id totum est in libera potestate situm, diligentiores, inquam, vt eligant quàm optimam & plurimam veritatem, & vt eam perfectissimè consequantur, quemadmodū antè dicebamus. Diligentia verò pondus, ex effecti adiumentorum & impedimentorum magnitudine cognoscemus. Itaque considerandum est, quale sit id quod fecimus, quantum in rebus vel priuatis vel publicis possit, & quibus prædijs ad illud transigendum fuerimus vsi. Hæc proueniūt partim à rebus internis, partim autem ab externis. In-

F 3 terna

LIBER PRIMVS

terna sunt corporis iustrumenta, quæ natura nobis ad res gerendas dedit. Externa sunt rerum species, quæ in animos nostros incidunt, & eorum motus impediunt aut impellunt. Hæc igitur consideranda qualia sunt, & quàm magnas habeant vires. Sed antequam vltius progrediamur, quæri posset, ea quæ in nostra potestate non sunt, quomodo meritum aut culpam admittant: in quibus tantum velle possumus & nolle. Constat autem homines multa velle, quæ fieri nullo modo possunt. Nam & præterita peccata, qui sanæ mentis sunt, velint non esse commissa, qui nimirum, contra quàm oporteat, Epimetheum, quàm Prometheus, potius imitentur: nec quisquam nostrum tam felix est, quin cupiat statum suum meliorem, quàm hæc corrupta natura patiatur. Nam Apostolus quoque, reliquiq; diuinitus afflati viri, naturam illam alteram summis votis optare solebant, quam tamen non nisi post hanc vitam se consequi posse non ignorabant. Hic autem distinguenda sunt ea quorum Deus est author, ab ijs quorum est causa rerum defectus. Si quis enim aperte sciat Deum quid omnino velle, veluti talè esse primam hanc naturæ constitutionem, quam mundi fabrica consistit, & certis necessitatis legibus continetur, nefarius fuerit, si insuperabili diuinæ voluntati relictetur. In ijs verò quæ sub conditione voluit Deus, vt, si hoc factum fuerit, illud sequatur, si peccauerint homines, supplicijs afficiantur, si legem obseruauerint, præmia consequantur, conditio quidem necessitatem inuiolabilem habet: sed velle possumus illud antecedens, cuius consequens nobis conducibilis esset, citra tamen iniuriam cuiusquam. Non enim quod iam alter habet, sed priusquam habet, vt idem nostrum sit, possumus optare: nec ob id iniqui fuerimus, si dominum eius, quod domino caret, affectemus, quo quidem nos indigni non sumus. Sed voluntas sola, quanquam suam laudem & vituperium habet, non adeo spectatur à legistatōre,

DE REPVB.

24

rore, si nullum eius effectum sequatur. Nunc consideremus in ijs in quibus non tantum desiderij, sed operis quoque liberam potestatem habemus, quomodo virtutes & vitia maiora fiant. Cùm autem, vt diximus, conceptæ species incitent animos nostros ad aliquid agendum, & hæc inter se diuersissimæ sint, aliæq; maioris ponderis, aliæ verò minoris, & interdum singulæ separatim incidant, interdum iunctim plures aut pauciores, & cùm sæpè, propter variam circumstantiarum concursum, illa quæ inferior est superior videatur, & propter aptitudinem nostram etiã vna quàm alia nos magis impellat, hinc est maximum virtutum & vitiorum discrimen. Ita videmus quosdam minoribus viribus, alios maioribus tantum, & hos potius ab his, illos ab illis incitari: quod quidem quomodo fiat, iam perpendere libet. Res ex quibus species in animos nostros confluunt, vel ad nos pertinent vel nobiscum nullo nec priuato nec publico modo sunt coniunctæ. Ea verò quorum nostra nihil prorsus interest, nos commouere non debent, sed quæ nos vel iuuare vel lædere possunt. Cùm igitur animus varias rerum analogias concipiat, natura semper in vtilissimam & optimam aliquam inclinat. Motus autem ex primo boni sensu, qui fit in inferiore animæ parte, appetitua vocatur, & voluntas, si cū eo superior illa libera potestas se coniungat. Sed ferme fit, vt non rectè naturam rerum examinemus, & deteriori potius quàm meliori nos oblectare discamus, de quo peccato iam est à nobis antea dictum. Fit etiam, vt deterior species in nobis maiorem vim obtineat, vel propter naturam nostram, vel propter viuendi consuetudinem: quod quomodo fiat à nobis nunc est dicendum. Ad actiones igitur obeundas, instrumenta corporea, diuersisq; hominibus diuersa, rerum natura dedit, quæ suam vim cum artificis operationibus ad aliquid conficiendum commiscant. At vnusquisq; in ijs rebus, ad quas instrumenta paratissima possidet, libentissimè versatur. Ita biliosi rebus bellicis,

LIBER PRIMVS

bellicis, melancholici potius tristibus occupantur. Hinc est quod illa species animo cōcepta magis placeat, quam nobiscum natura magis coniunxit, & in eam rem cuius illa species est, animus noster maximè vergat. Hoc autem in bonis virtutem, in malis vitium minuit, quemadmodum antea dicebamus. Sed cū natura nostra iam multis modis deprauata sit, oportet vt instrumenta, quibus commodiùs egregium aliquod opus fiat, cōtinenter vsu meliora reddamus: quod qui diligentius fecerit, eatenus maiorem laudem, qui verò fecerit negligentius, aut etiam illa deteriora reddiderit, maius opprobrium & supplicium meretur: Vsu enim natura nostra nouam quandam naturam acquirit, qua fit accommodatior ad has aut illas actiones. Vnde fit etiam, vt similes species, quas vsus nobis familiares fecit, promptè nos ad agendum impellant, præsertim si prima natura consentiat cū ea quæ consuetudine fuit comparata. Ita videmus eos qui natura molles sunt, & luxui diutiùs vehementiusq; dediti fuerunt, eius specie faciliè commoueri. Et qui natura fortis est, atq; in militia diu & strenuè versatus, bellicis negotijs maximè delectatur, & ea faciliè prosequitur: idè etiam in reliquis omnibus actionibus vsu venit. Quatuor autem in vniuersum fermè sunt, quæ veniunt in hanc considerationem: species scilicet rerum, natura, cōsuetudo, & vis liberæ potestatis. Species qua commouemur vel insignis est in suo genere, vel non ad eò magni momenti, & aut leuiter tantum imprimitur, aut violèto quodam motu. Quod quantum ad virtutis & vitij valeat incrementum, iam satis est manifestum. Secundo loco natura cuiusque consideranda venit, quatenus apta est, vt hoc aut illo motu feratur & externorum impetum iuuat aut remoratur. Nam si vterq; tam externorum quàm naturæ motus ad virtutem aut vitium est, & animus consentiat, minorem laudem aut ignominiam meretur, si verò dissentiat & reluctetur, tantò maiorem:

DE REPVB.

25

iorem: at si corporis natura cum motibus externis non conueniat, quatenus boni vel mali instrumentum est, animiq; liberam vim ipsa iuuat aut impedit, eatenus virtutem & vitium minuit vel auget: nam difficiliora semper sunt maiora. Idem etiam de natura per consuetudinem acquisita dicendum, nisi quod hæc prius in nostra potestate fuit: sed multa in naturam nostram incidunt, quæ vitari nequeunt, & eam non mediocriter immutant. Nam propter aërem circumfluum, qui diuersis temporibus & locis est diuersus, nos vehementer affici sentimus: idem de alimentis & alijs quæ nos attingunt, est dicendum, idem etiam de hominibus, cū quibus indies versamur. Cū enim actiones & affectiones rerum propinquarum continuæ sint, partimque manifestæ, partim occultæ, hinc variæ rerum & hominum mutationes, quæ tamen aliqua ratione gubernari possint: sic vt ea quæ nos mutât in melius, similibus iuuentur, quæ in deterius contrarijs leuiantur aut prorsus impediuntur. Hæc autem omnia quomodo fiant, potius ad naturalè pertinet speculationem, sine qua frustra vel in his vel in alijs vllis negotijs versemur. Nam, vt est apud Platonem, vnius alicuius natura sine vniuerso bene cognosci nequit, et substantiæ, quemadmodum inquirunt Philosophi, principia sunt actionum omnium, earum etiam, quas nunc explicamus. Hinc est quod nos subinde Physicorum Philosophorum limites attingere non vereamur, eos præsertim, intra quos animæ natura continetur, quæ maximum est principium eorum omnium quæ nunc tractamus. Verum hæc fortassis alibi latius exponemus. Cū igitur si in nostra potestate sunt aliqua, ita demum culpam & meritum admittant, si quis hoc aut illo modo à rebus externis affectus est, quatenus in eo nostra potestas nullum habuit imperium, eius cōditionis est cum eo quod nobis dedit ab initio natura, & similiter auget vel diminuit dignitatem aut

G indigni-

indignitatem nostræ voluntatis: voluntatis inquam, nam operationes reliquæ & effecta etiam ab ipsa natura suâ laudem aut vituperium habent, quemadmodum antea dicebamus. Voluntas autem hic à seipsa tantum omnem dignitatem habet: nam puram eius vim in hisce actionibus consideramus: sed operis instrumenta tamé eam maiorem, adeoq; meliorem ostendunt, aut etiam deteriorem: instrumenta dico, quæ natura nobis dedit. Si in ea quæ nos afficiunt omnem potestatem haberemus, nobis penitus acceptum ferendum esset, si vel bene vteremur ea vel abuteremur: nunc autem cum natura nostrâ tam vehementer corrupta sit, & instrumenta rerum gerendarum vel desint nobis vel talia non sint, qualia desideramus, quo virtutum dignitatem cognoscamus, hic adiumenta sunt & impedimenta diligenter animaduertenda. Si enim affectiones primæ, quæ tandem per consuetudinem in habitum transituræ sunt, magnæ sint, & primam naturam habeant obsequentem, animus minimè laborat, si motu simili feratur, & maximè quidem laborat, si motibus illis reluctetur: quod si fiat ad malum, summi sceleris est, si verò ad bonum, ingentis cuiusdam virtutis. Verùm etiam si nulli motus externi sint, animus humanus in naturam humanam suam potestatem habet, non in omnem quidem, sed in eam partem, in qua virtutes & vitia fiunt. Itaque concipere potest suo motu bonorum malorumque species, & eas in lucem mentis frequenter exponere, earumque vim omnem exactè dijudicare. Potest etiam in bonis prosequendis malisque fugiendis se diligenter exercere: quod si faciat, oportet illud spatium in quo versatur, ad actiones illas tandem accommodatû reddi: oportet phantasiâ frequenti vehementique iteratione formarum conceptarum aptitudine imbui, & instrumenta reliqua ad actiones multò fieri paratiora. Ita si quis ab ætate tenera citharâ pulsare discat, rithmos & analogias phthon

gorum

gorum & animo subinde concipit, & transfert in nervos & digitos, vnde fiat, vt hi aptitudinem ad eiusmodi motus acquirant. Quod etiam in reliquis omnibus artibus cernere licet. Sic animus sui corporatam similitudinem instrumentis corporeis imprimit, quod si frequenter diligenterque fiat, ad illius obsequium non possunt continuo non fieri promptiora. Promptissimè verò flectuntur ab anima spiritus, qui tenuissimam similitudinemque naturam habent, in quibus ferme motus affectuum, & in his regendis virtutes & vitia versantur. Si ergo fuerit hic animus negligentior, id sibi debet imputare: sed interim tamen semper adiumenta & impedimenta, quemadmodum iam sæpè diximus, diligenter considerari volunt, vt cognoscamus, qui habitus, quam magnis animorum motibus sint introducti, & in ijs introducendis, quam magnæ virtutes vitiaque fuerint agendi vel resistendi. Cum autem habitus nobis iam infixi sunt, rursus iuuant aut impediunt actiones: actiones inquam ad bonum aut ad malum: & hinc rursus sumitur virtutum & vitiorum discrimen. Si duo nimirum idem scelus commiserint, in eo minus delinquit, qui à tenera ætate in vitijs est assiduo versatus, quam is qui religionem & pietatè semper est professus: siquidem illud crimè solum æstimemus: nam singula quæ præcesserunt, suum quoque pondus habent. Qui verò puram cuiusque vim cognouerit, composita, si rectè considerauerit, non poterit ignorare. Rursus, si reliqua paria sint, maior est virtus eius, qui sceleratè vitam hactenus trāsegit, quam eius, qui semper ad virtutem fuit institutus. Iam post vim rerum externarum, naturæ & consuetudinis, considerandus est liberæ potestatis motus, quæ sibi omnem actionem debet, nisi quatenus ab alijs iuuatur aut impeditur. Quamuis autem ad virtutem impedimenta plurima, nec ad vitium pauciora sint incitamenta, diligentiam & exercitationem iam constat in omnem partem plu-

G 2 rimùm

LIBER PRIMVS

rum valere, in cuius omissione iam peccatum fuerit commissum. Quocunque te trahat aut impellat affectus, affluas habere semper rationem presentem, & quod optimum esse cognoueris maxime sequaris. Proponitur mors tibi vel uxori vel liberis, nisi illud facias, vide quid honestius sit, quid Reip. magis conducat. Inter se conferas omnia, quodque praestantissimum est tibi faciendum esse putes. Habes multorum exempla, non modo nostrae religionis, quae quidem innumera sunt, sed aliorum, nec virorum tantum, sed etiam puellarum, quae calamitatem quamuis & mortem pro virtute facile contempserunt: quamuis minus mirum est, cum amores multarum vitam finierint, quod propter virtutem, qua nihil pulchrius esse potest, mortem non recusarint. Sed demus nos, quoniam homines sumus, ab humanis affectibus plane liberos esse non posse: nam sapientissimos & fortissimos viros, vel ab ira, vel amore, vel ab alijs affectibus legimus esse deuictos, & Apostolus conqueritur a se fieri malum, quod ipse facere non velit; attamen, si vera sunt ea quae prius diximus, motus illos animorum nostrorum diligentia regere possumus & emendare: praesertim cum, si modo velimus, diuinum auxilium nobis defuturum non sit, quo nos facile contra pericula calamitatesque defendamus: itaque Deus suam gratiam Paulo sufficere dicit, qua quidem etiam in maximis affectuum insultibus tutus esse possit. Verum Deus a nobis diligentiam saltem ad virtutem requirit, cumque sit omnibus eadem insita vis a natura, non operis quidem, sed voluntatis, si quid per negligentiam commissum sit, in eo parem reprehensionem omnes ferme merentur. Quod si qui talem habent corporis temperaturam, minus alacriter aliquid non tantum faciant, sed etiam velint, quam qui habent diuersam, fieri tamen potest, ut diligentiae par sit mensura. Efficiens enim oportet non tantum effectus, sed etiam adiumentis & impedimentis examinari, quo cognoscamus,

quanta

DE REPVB.

27

quanta propria fuerit illius energia, qua praemiorum & suppliciorum pondus vult aestimari. Efficiens liberam potestatem nunc appello, effectum primum eius motum, nimirum voluntatem humanam. Cum autem in hac vita sine corpore nihil animus noster possit, actiones omnes impediuntur ab aliqua corporatura, & in his hominibus magis, in alijs vero minus: potest tamen in diuersis esse par primae liberaeque potestatis energia, quae debet in aestimandis virtutibus & vitijs considerari. Verum ipsa quoque nonnunquam prorsus opprimi videtur, ut in pueris & ijs hominibus qui mente carent, quoniam ut diximus, in omnibus actionibus instrumentis nobis est opus: sed videndum an instrumenta nostra culpa non sint affecta. Illi quorum tota mens est oppressa vino, cum nesciant quid faciant, si quid committant, peccare non videntur: & tamen, ut inquit Aristoteles, a Pittaco sapientissimo viro, grauioribus quam alij supplicijs afficiebantur, quo & ipsi exemplum fumeret, & alijs praerberent, a vino potius abstinendi, quam aliquid eiusmodi faciendi: praesertim cum ebrietas sola non mediocriter Reip. laedat. Cum hac vero satis conueniunt affectus violenti, qui similiter mentem perturbant, contra quos virtutum vallo nos munire debemus, quod si diu fecerimus & diligenter, non erit quod eos vehementer expauescamus: si neglexerimus, huc & illuc eorum impetu rapiemur: praesertim cum omnes illae causae, de quibus antea diximus, se coniungunt: tunc enim sine singulari Dei fauore illis resistere non licet. Sed externorum motuum occasiones saepe vitari, & instrumenta rerum gerendarum accommodari sedulo possunt, in eoque vis liberae potestatis adeoque virtus & vitium elucescit. Primum si quis causas affectuum contrarias & maiores causas opponat, eorum impetum confestim frangat. Causae vero praecipuae affectuum sunt apparentes species alicuius boni vel mali, praesentis aut futuri. Et si quidem

verum bonum aut malum est, par est vt pro eius magnitudine commoueamur: sed fermè species falsi boni nos fucò quodam decipere solet, & ideo summa quadam diligentia fuerit imprimis examinanda. Quamobrem bene nobiscũ actum est, quòd eam diligentia potestatem omnes habeamus. Oportet igitur, vt vnã speciem cum alia sedulo consideramus, & illam quam ratio meliorem iudicari, firmiter apprehendamus, nec ab ea nos diuelli sinamus. Ita videmus multos pro virtute varias calamitates perpeffos, & diuersis finis & grauissimis motibus concussos, qui tamen ab eius pulchritudine non potuerunt separari. Eam suis animis habebant tam euidenter tamque firmiter impressam, vt nõ potuerit deleri vel offuscari: ita qui pro Christo mortui sunt, eius specie sunt adeò commoti, vt fermè nihil aliud sentirent. Oportet sanè vt id quod in animis nostris euidentius est, reliqua obscurer: oportet vt id quod efficacius phantasia occupat, reliquarum imperium excludat. Prouidendum est igitur, vt semper præstantior aliqua species luculenter ante mentis oculos obuerfetur: quod diligentis veritatis inquisitione & assuefactione fiet. Quòd si falsa quædam imago nostrum animum prius occupet, tũ quòd eius motus validi repentinique sunt, tum quòd illi natura vitæque transacta sit adiumento, non facile cedit, nisi, vt diximus, gratia Dei, qua nihil potentius est, nobis sit præstò. Potest tamen libera vis interim omnem lapidem voluere, turpitudinem illius detegere, meliorumque multorum phantasias inserere: quod si faciat assiduo, illa falsa species detertur & tandem præstantiori locum dabit. In eo verò est proculdubio maxima quædam exercitatio virtutis. Sed tutissimum omnium refugium est misericordiae Dei, cuius præsidio freti facile quauis superamus difficultates. Nec tamen ipsa virtutem minuit, quamuis vnicum sit rerum bene gerendarum adiumentum. Quoniam in ea tantum spem omnem

omnem collocare, summus quidam est virtutis gradus, à quo facilis est ad reliquos omnes descensus. Quamquã autem libera potestas animorum sæpè iaceat oppressa, non propterea libera non est, sed potius eius vis est impedita, quemadmodum cum operatio mentis, morbo, somno vel vino detinetur: quæ postea rursus euidentis fit, sublatis impedimentis, non quòd iterum nascatur, cum prius non esset, quemadmodum Aristoteles, vt & cætera omnia, rectè scribit. Hæc igitur vis, vbi sui compos est, circa bonum & malum virtutes & vitia parit. Est autem sui compos cum vtriusque partis imperium habet. Habet vtriusque partis imperium, vbi altera tanta non est, vt eam nequeat vllis suis adiumentis dimouere. Semper autem vel le & potentioris auxilium implorare potest, nisi planè sit deuincta. Sed cum planè deuincta non est, & vtriusque partis aliquam potestatem habet, quomodo pretiũ suum eius actiones acquirant aut amittant, iam fermè fatis est explicatum. Nam si hæc omnia quæ conuenire solent ad actiones humanas, tanquam bilancè examinauerimus, facile cognoscemus, quid vnumquodque ponderis ad opera virtutis & vitij tenet, vnde diuersos vtriusque gradus facile deprehendemus. Nam cum virtus & vitium sit in liberæ potestatis motu, quemadmodum sæpè diximus, quantò vehementior hic fuerit, & illa quoque tantò fuerint maiora. Vehementiam autem effecti difficultas demonstrat, quam circumstantiarum omnium magnitudo mensurat: circumstantiarum inquam, quæ cum rebus externis natura consuetudineque vitæ se coniungunt. Multũ erat quòd Vlyffes Circes amores cõtempfit, maius quòd cum amoribus immortalitatem, quam Calypso pollicebatur, & id ipsum adhuc maius esset, nisi tam sapiens Vlyffes fuisset. Ita tamen Mutium Sæuolam laudamus, quòd in castra Porfenæ penetrarit, Iudith tamen præferimus, quòd Olofernem iugularit, in

rit, in Paride vituperamus quòd amores patriæ salutì prætulit, & magis quòd in conspectam Helenam quæserit, quàm quòd eam detinuerit, & hæc vitia tamen in Hectore multò maiora fuissent, & etiam in Paride, nisi Veneris fuisset auctoritatem secutus. Omnes circumstantiæ diligenter perpendendæ, in efficiente animi corporisq; affectiones omnes, quæ virtutem impediunt aut iuuant, tum quæ intus sunt, tum quæ aliunde accedunt. Omnia consideranda sunt, quæ cum efficiente, cum effecto, cum utroque sunt coniuncta. Ita cum hominibus bene natis & institutis virtutes quidem maximè, minimè verò vitia conueniunt: robur corporis, sanitas & aduersa valetudo, vel iuuat vel impediunt multas actiones: sic hoc aut illud vitium est ab his aut illis hominibus magis alienum, quanquàm nemini conuenit. Luxuria in sene magis vitio vertitur & foemina, pusillanimitas autè in duce. Ita peccatù grauius censendum est, quod ab eo commissum, quem præstantiorem hominum existimatione esse decebat, vt à religioso, & eo qui publicam aliquam auctoritatem tenet. Itaque pro delictis principum etià Resp. vniuersas puniri, omnes tam diuinæ quàm humanæ literæ, necnon experimenta multa restantur. Quantò nimirum officium cuiusq; præstantius est, tantò per vitium longiùs ab eo recedit. Externa quoq; præsidia multum conferre solent. Ita paupertas & diuitiæ nos ad aliquid faciendum aut perferendum sapius virgere solent. Is etiam ad quem tendit animæ motus, eum meliorem aut deteriore reddat: vt si Deus ipse sit, si principes, parentes, viri probi, pauperes, aut alterius alicuius conditionis, dubium non est, quin eiusmodi species animo conceptæ, nos in hanc aut in illam partem alliciant, & virtutes vitiaq; maiora reddant. Quædam cum utroque, tum eo à quo proficiscitur motus, tum eo ad quem tendit, sunt coniuncta, veluti aliquid peragendi modus: si hoc aut alio quis

libi-

libidinem expleat, an non tantum hominem interfecerit, sed etiam in viuum aut in mortuum aliquam exercuerit crudelitatem, vt in Ciceronem Antonius, in Hectorem Achilles. Is enim modus qui plus operæ continet, maiore ostendit sceleris cupiditatem. Locus etiam & tempus suam quandam vim nostris actionibus præbent, & reliqua quæ cum ijs sunt coniuncta, vt si sacra res abrepta sit, eoq; tempore & loco quo minimè decebat, & vel clam vel in aliorum conspectu, & eorum quidem quos maximè vereri debebamus. Cum enim cum circumstantijs omnia mutantur, earum species animo concepta, non mediocres ad virtutum & vitiatorum augmentum vires habet. Nec tantum id quod animo conceptum est, sed etiam quod concipi debuisset, est perpendendum. Verum hæc exempli loco dixisse sit hæcenus satis: & quidem de virtutibus in vniuersum plura non videntur hoc loco tradenda, sed deinceps earum singula genera consideranda sunt, vt exactius cognoscamus quantum ad Remp. conducant. Quoniam igitur ex oblato bono vel malo varij motus in nobis concitantur, qui nos in diuersissimam partem impellunt, in ijs rectè gubernandis duæ præcipuè virtutes occupantur, quarum alteram temperantiam, alteram verò fortitudinem appellamus. Illa motus, qui proueniunt ex oblata specie boni hæc eos quos mali species secum affert, moderatur. Quod si verò semper talis esset tantaq; res, quanta nobis videtur, non esset quod ex motibus inde prouenientibus magnam admodum laudem aut vituperium comereremur: si quidem certas ob causas, & secundum rectam rationem impelleremur. Nunc autem cum deterior aut melior sit quam appareat, & aliæ meliores sint aut deteriores, quæ nos potius debeant in hanc aut in illam partem commouere, si quod videtur bonum pro vero bono contempserimus, continentiam laudem consequemur: quæ sic dicta videtur, quia nos continemus, nec

Genera
virtutum.

H

per

per fucati boni speciē nos à vero patimur abduci. Fortes autem appellabimur, si non sinamus à falsa mali speciē nos in id quod verè malum est detrudi. Verum bonum aut malū voco, quod magis est expetendum aut fugiendum: fucatum & falsum, quod cū natura teneat inferiorē aut infimum locum, corruptis hominum mētibus se maiore quadam speciē offerre solet. Ita videmus etiam in reliquis omnibus motibus, conceptas vires pro concipientis natura mutari. Sed temperantia & fortitudo potiùs in ijs rebus versantur, quæ singulos homines priuatim attingunt. In ijs autem quæ spectant societatem generis humani, virtus est, quam iustitiam nuncupamus: quæ prohibet ne falsum nostrū alterius vero bono malōue anteponamus. Verum bonum dico, quod in Rep. naturaq; rerū maioris est momenti. Oportet enim vt priuata semper publicis locū concedant. Iam, quia primus animorum nostrorum motus ad veritatem tendit, opus est nobis prudētia, qua rationes negotiorum omnium facilè cernamus: & quia res humanæ à diuinis originē suā habent, sapientia quoq; nobis opus est, qua rerū omnium æternas causas contemplemur. Hęc autem virtus quanq̃ natura dignitateq; prior est, nos à posterioribus initium sumemus: & quoniam multo frequentior & maior mali quàm boni sensus est in rebus humanis, primū de fortitudine quædam dicemus. Hęc virtus pro honesto quæuis pericula, calamitates & mortem ipsam contemnit: quæ quidem vt est omnium horrenda maximè, præcipua materia dicitur, in qua fortitudinis officium versatur. Instrumētum fortitudinis secundum Physicos calor est, qui se in ambitum corporis è præcordijs ad promptam & agilē operationum vim contra apparentis mali incursum effundit. Quapropter oportet vt similem motum cōtinuò meditentur & excitent, qui fortitudinis insignem aliquam gloriam sunt adsecuturi, & necessarium est, eos à leuissimis qui-

quibusque grauissimè premi, qui animum & corpus vecordia facile constringi patiuntur. Nam, vt frequenter idē dicamus, animus corporis motum sequitur, & etiam mentis frequentem energiā imitatur hæc nostra corporatura. Ita videmus propter assuetudinem perferendi laboris atq; periculi potissimū esse fortes eos, qui diu strenueq; sunt in re militari versati, fœminas autem cōtrā, propter causas contrarias, esse timidas & imbelles: quanquam & hic & alibi natura quoque plurimū valet. Tametsi verò fœminæ fortassis in prælio versari possent, Amazonum exemplo, vera tamen non est sententia Platonis, qui eas ad bellum aptas reddi debere putat: nam magis conueniunt rerū domesticarum administrationi, nec tam is qui aliquo modo, quàm is qui vel optimè vel optimo proximè facere quid potest, aptus dici meretur. Sed exercitatio, quemadmodum in omnibus alijs, ita & hic maximum adfert momentū. Quapropter diligenter comparanda sunt omnia fortitudinis instrumenta, sic tamen vt nullas vnquam, si fieri potest, vitiorum præbeant occasiones. Ira verò non mediocriter ad fortitudinem conducit: quam ob id ipsum nō tantū plurimis optimorum & sapientissimorum virorum sententijs & exemplis, sed etiam autoritate diuina videmus interdū approbari. Sed oportet vt moderata sit, iustas ob causas suscepta, vt tempus suum non excedat, & denique circumstantijs omnibus mēfuretur: quod quomodo fieri debeat, ex ijs cognosci potest, quæ prius diximus, cū virtutū & vitiorum gradus considerarem. Quemadmodum autem ira iuuat fortitudinem, sic ei timor plurimū aduersatur: cuius omnis ratio, cū vnum contrarium alterius ostēdat naturam, ex ira facilè cognoscetur. Vt enim hæc feruēs est, & versus ambitum corporis fursum, quo superet alterum, fertur: ita metus frigidus est, & defensionis causa præcordia petit: & vt illa audaciam, ita hic timiditatem in ani-

LIBER PRIMVS

mos nostros inducit. Quoties autem falsa opinio mali timorem nobis inquit, oportet ut voluntas confestim animum conuertat ad speciem boni, quod cum malo coniunctum est, & auertat omnibus modis à cogitatione mali, doceatq; vel nullum vel non esse tantum, ut pro eo sic debeat commoueri, cum, si constet sibi, nec se deiciat, vel auerti vel alio bono compensari possit. Id si voluntas sedulo faciat, tandem reliquum animum obsequentem rationi reddet, nec eum cum dedecore fugere sinet, sed fortitudinis stimulis, ad cõtemnenda quæuis pericula & quasuis calamitates impellet: & in eo fortitudinis vis est sita. Quamuis autem timorem fortitudini contrarium esse dico, tamen esse potest honestus: ita deterreri debemus, ne contra virtutem, leges, eos qui in dignitate constituti sunt, præcipue verò contra Deum aliquid faciamus. Et cum nec in omnibus vbi vel ira vel timor vitium est, æquè sit turpis, & cum his potius quàm cum alijs circumstantijs laudetur & vituperetur, considerandum est, ne quis vel audendo vel metuendo modum suum excedat. Nam ut reliquæ virtutes, ita & fortitudo est in mediocritate cuiusq; constituta. Quauis autem audacia magis quàm timiditas laudatur, vtraque vitium est, illud per excessum, hoc autem per defectum. Sed de his iam satis multa dixisse videmur. Oblata verò specie boni, protinus naturali quodam impetu ad illud consequendum incitatur, animusq; iam eius accessione tanquam melior maiorque futurus, sese effundit in totam corporis mole, præcipue tamen in eam partem, per quam id se maxime consecuturum putat. At si falsa boni species sit, & mentem voluntas ad rerum inquisitionem & examinationem conuertat, cum deprehendit vel non sic vel nullo modo debere animum efferrì, proposito veri fucatiq; boni discrimine, eum in officio suo continet, quod si frequenter faciat, tandem efficit eum facile obtemperantem: & eum habitum iccirco tem-

Temperantia.

DE REPVB.

31

perantiam appellarunt. Quemadmodum autem fortitudo nullis malis finit animi deijci, sic ista nullis lenocinijs eum patitur ab honesto trahi. Ita quanquam spes et voluptas in vnam partem rapere tentent, & ex altera parte metus & ægritudo validè premant, ijs duabus virtutibus fretus animus, à medio decori loco non potest dimoueri. Temperantiæ igitur vis in eo est, ut non faciat quis quod inconsulta spes & voluptas postulât, fortitudinis, ut faciat id quod temerarius metus & ægritudo non esse faciendum affirmant. Cum autem turpis spes & voluptas plus iusto progredi, metus autem & ægritudo infra modum regredi velint, hic opus est calcaribus fortitudinis, illic temperantiæ freno. Materiam verò temperantiæ maxime præbent ea quæ tactum & linguam demulcent. Habet quisque nostrum temperantiam quandam ab ipsa natura partium omnium, quam animus humanus & res externæ, vel in hanc vel in illam partem flectere solent: ita quidem, ut, quemadmodum in reliquis omnibus rebus, & hic quoque limites sunt, intra quos cum voluptate consistamus. Quod si verò modum nostrum exceßerimus, statim animi vel corporis doloribus laboramus. Sed non omnis affectio, quæ intra limites voluptatis est, nobis est concessa. Nam ijs qui luxui vehementer dediti sunt, illæ res quæ tangendi gustandiq; sensum demulcent nimium placent: & homines inuidi atq; maleuoli ex aliorum calamitatibus summam capiunt voluptatem: & ij qui vehementer elatos animos habent, sibi plus quàm par est inanibus quibusdam somnijs assentantur: denique reliqua quoque vitia cuncta, in malis hominibus suam quandam gratiam habent. Nam qui falsis deliciarum saporibus imbuti sunt, siue corruptæ primæ naturæ, siue prauæ consuetudinis illecebris ducantur, similibus maxime capiuntur, & ijs continuò quoque deteriores redduntur. Ergo non semper voluptas nobis est concessa, quia non omnis,

H 3 imò

LIBER PRIMVS

imò rara voluptas virtutem, & virtus voluptatem secū habet, eam inquam, de qua nos loquimur voluptatem: sed aliam veram, optimam & necessariam sui comitem semper habet. Omnis enim virtus necessario definit in firmam aliquam & puram voluptatem. Voluptatem autem, quæ sine virtute est, necessario tandem sequitur dolor. At præstat vt vltimum bonum expetamus, post quod nullum malum est, quàm id quod statim in magnas & continuas molestias transit. Quapropter, cum virtus certum & perfectū bonū sibi proponat, & ab eo varij flexus sint, in quos nos fucata voluptas maximè trahit, ij qui veram felicitatē spectant, falsas illecebras, & eas quæ vehementiores sunt & longiùs à virtute trahunt, maximè vitent. Tales illecebræ sunt quæ tactum & linguam demulcent. Cum enim hæc instrumenta corporis mollia sint, cumq; natura consuetudineq; continuo molliora fiant, & omnia semper similibus suis iuuentur, si modum ijs excefferimus, incōtinentiæ turpissima labe nos contaminamus: quæ perpetuum suū augmentum in nobis facilè sumit. Nam eiusmodi dulcedine diutiùs frequentiùsque deliniti, dum earum partium titillationi nimium fauemus, totius vtilitatem & incolumitatem negligimus, præsentēsque voluptates impedimēto sunt, vt non sentiamus acerbitates futuras. Quanquam autem etiam nimium dura vita rigidaq; vitium est, positum nimium in defectu, perinde tamen in his rebus humanis locū non habet, cum iam nemo ferè magis q̄ oporteat se contineat à rebus iucundis. Ergo potius nimij voluptatibus est resistendum: ad frugalitatem & omnem asperitatem vitæ diligenter omnes assuefaciendi sumus. Non frustra sobrietatem, militiam, exercitationem variam à viris sapientibus institutam esse putamus, sed vt ijs homines scēditates istas expurgarent, & ad continentiam aptos sese redderent. Hoc institutum veteres & Philosophi & legislatores diligenter

DE REPVB.

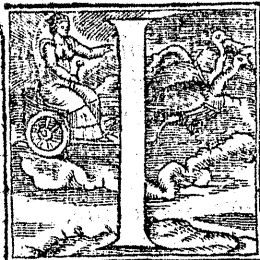
32

genter tradiderunt, Persæ, Lacedæmonij. aliæq; gentes feliciter obseruarūt, & ij qui vitij his obnoxij maximè sunt ad eius obseruationem institui maximè debuerunt: nam, præter alia plurima mala, ciuium animos imbelles reddūt, vnde necessarium sit Resp. per ignauiam interire. Laboribus enim nos aptos ad qualuis res bene gerendas fieri videmus: delitijs nos debilitari, frangi & ad omnes res præclaras inutiles reddi. Sic in historijs omnibus legimus, eos qui se laboribus tradiderunt, semper res magnas gessisse, conuersos autem ad voluptates, omnem statim gloriam perdi disse. Nec tantum in his quæ iam diximus, sed in ijs. etiam quæ auribus, quæ oculis, quæ mentibus percipiuntur, in sermonibus & omnibus actionibus nostris modus est seruandus, vt nihil nos delectet eorum quæ audiuntur, quæ videtur, quæ intelliguntur, nisi contineat aliquam imaginem veri atque boni: sic orationem & omnem actionem nostram rebus & personis accommodemus, vt à decori vianunquam discedamus, & quoniam hic geminus affectus est, præteritæ voluptatis & futuræ, iustum vtrique dolorē opponemus. Nemo enim tam demens est, qui voluptatem quærat, cui maiorem dolorem videat esse coniunctum: ita pœnis propositis voluptatū immoderatæ cupiditates franguntur. Sed hic rursus animaduertendum est diligenter circumstantiarum omnium discrimen: luxus in sene quàm in iuvene deterior est, & impudicitia foeminā maximè de- decet, sacræ quoque personæ & publicæ semper grauius peccant, et etiam quædam negotia, tempora locaque, vel à voluptatibus magis aliena sunt, vel eas etiam admittunt.

Quomodo verò circumstantijs virtutes & vitia mutantur, antea diximus, vnde quoq; licet facile cognoscere, quomodo iustitia peccata castigari velit.

De

De Republica Liber II.

LAM duo virtutum genera pro instituto satis cōsiderasse videor, Antistes illustris. quæ quàm præclaræ quàmque necessariae sunt ad res omnes cū priuatas tum publicas, ex ijs quæ diximus, & ex alijs multis, quæ necesse non fuit hic recensere, facile cognosci potest: quàm verò negligantur hisce temporibus, sentiunt illi quidē præcipuè, qui reliquis sapientiores sunt & meliores. Ii dum acutissimis mentis oculis latissimè cernant, & erga virtutem omnem optimè sint affecti, non possunt eorum opem non implorare, qui, si qui alij, rebus laborantibus & perditis auxiliam ferre possunt, vt per eos suam dignitatem obtineant illa, sine quibus vtilitas & salus communis constare nequit: inter quæ virtus omnis longè primum locum tenet. Hanc si viri principes in summo pretio habeant, & omne vitium omni conatu deprimant, cū natura quisq; rapiatur ad gloriam & vtilitatem, à dedecore autem & detrimētis vehementer abhorreat, eo solo felicitatem publicā non mediocriter promouebunt. Nec id quidem illis difficile fuerit: nam vel mediocriter cernenti, virtus ipsa statim elucescit, & suapte natura superiorem, vitiaq; locum inferiorem semper petunt. Nunc autem contra naturam vitia virtutibus imperant, & omnia potius fiunt ad vtilitatē priuatā, quàm virtutem & felicitatem communem: à detrimētis malè sentiendi viuendiq; monstris totius Reip. Christianæ salus miserrimè opprimitur: adeò quidem, vt, cū opinionum & vitiorum labes continuò serpat, & minus remedij quàm desperationis videamus, non timere nō possumus, ne nostræ res in fœdam & celerè ruinā collabantur: certe

LIBER SECVNDVS.

33

certè spes, si qua nobis reliqua, tam est remota tamq; exigua, vt nullis humanis oculis bene cernatur: sed rursus tamen, quoniā esse Christiani volumus, etiam in summa desperatione rerum omnium sperandum semper est, Christum pijs hominibus nunquam esse defuturum, cuius proculdubiò beneficentiæ cuncta, non nostris virtutibus debemus. Videmus etiam ægritudines & calamitates sæpè causas ingentium bonorum fuisse, & veritatem ac virtutem, quæ subinde tenebris & ignauia temporum ac animorum offuscatur & marcescit, nouis eiusmodi motibus iterum accendi solitam & inflammari. Nonnunquam Deus homines in summam desperationem delabi finit, quò fateantur non ab humano præsidio, sed auxilio diuino nostrā salutem pendere: ipse tandem animos magnos in Rep. facere & excitare solet, ad rerum omnium restorationem, qui sapientia rationes negotiorum animaduertant, fide subditos diligenter tueantur, virtutibus omnibus felicitatem in Remp. introducant, & eam honestissimam immortalitatem gloriæ sibi quarant, pro qua summi labores à generosis animis meritò suscipiuntur. Nam inter res omnes humanas, si tamen potius humana quàm diuina dici debet, præcipuè optanda fama rerum bene gestarum est, quæ nō tantum in hominum animis, sed etiam in monumentis ipsius æternitatis manet. Eam tibi tuiq; similibus Antistes illust. pro tantis virtutibus & in Remp. cura deberi & exhibitū iri fatentur omnes boni, & ijdem fore sperant, vt per vos omnes virtutes in Rep. nostra suum obtineant splendorē, omnes inquam pariter virtutes. Nam vt omnia, præsertim optima quæq; sunt arctissimè coniuncta, sic vna virtus à reliquis destitui nequit, & omnes ferè parem ad hominum felicitatem auctoritatem tenent. Sed inter reliquas iustitia latissimè patet, ac ad Rempub. maximè pertinet, nec tamen minus, imò verò magis quàm reliquæ violatur. Hæc
I silo-

si loqui posset, mœstissima profectò oratione principum opem efflagitaret: imò assiduò loquitur mentibus bonorù omnium, ad eò quidem, vt eos frequenter in profunda suspiria, lachrymas & querimonias còpellat. Sed has in aliud tempus differemus, & nunc ad ipsius iustitiæ explicatione accedemus, quæ quoniam maximè Remp. attingit, longior orationem à nobis hic requirit. Omnis autem virtus, quæ legibus paret, interdum à Philosophis iustitia nuncupatur: nonnunquam etiam eadem, quia virtutes omnes mediocritate quadam continentur, temperantia seu frugalitas appellatur, & tam latè patens vitium sibi contrarium habet, quod malitiam vocat, fortasse quòd illa iustitia communis quàm latissimè se per omnem bonitatem extendat. Sed nos de ea iustitia nunc potius agimus, quæ in hominù cum hominibus còiunctione versatur. Nam illa quæ non tam respicit societatem generis humani, proprium etiam alterius virtutis nomen habet. Ita qui libidinis impetum rectè moderatur continens est, quatenus autem eam in alienas fœminas effundi non patitur, dici potest iustus: quòd infractus in periculis & calamitatibus alicuius animus est, id ipsum fortitudini debetur acceptum: sed tamen æquitatis etiam est officium, bonorum virorum pericula & iniurias fortiter propulsare. Iustitia verò propriè virtus est, quæ distribuit & exhibet id ipsum quod cuique debetur: partim autem circa personas, partim circa rerum commutationes in còtractibus occupatur: illa prior, de qua priore loco dicturi sumus, exactissimè tribuit omnibus omnia secundum dignitatè quam habet. Cùm autè dignitas omnis bonorum pondere numeroq; cognosci velit, bonaq; vel animi vel corporis vel externa sint, & non tantum inter hæc genera magnum discrimen, sed etiam in singulis diuersissimi inueniantur gradus, ijs quidem omnibus cognitis, cuiusq; dignitatem non poterimus ignorare: at neglecta cognitio-

iustitia.

ne harum rerum, non video quomodo vel huius virtutis, vel etiam alterius, sed huius præcipuè possit quis egregiam aliquam laudem mereri. Ergo nobis hic exacta cognitione bonorù est opus, quò sciamus an quisq; sit quod commeruit consecutus. At non tantum quales sint illi quibus debetur aliquid considerandum, sed etiam quales sint qui sunt alijs aliquid distributuri: nã semper ferme tales actiones sunt, qualis est agentium natura. Cùm igitur in Rep. bene constituta ciues omnes, quatenus fieri potest, bonos, nec tamen iisdem dignitatis gradibus desideremus, in mutuis eorum voluntatibus & operationibus omnis iustitia civilis occupatur, & efficit, vt inter se cum rebus consentiant in pulcherrimam aliquam analogiam, qua communis felicitas continetur. Ita videmus in hac vniuersitate rerù, quæ proculdubio ab optimo sapientissimoq; artifice pulcherrimè constructa est, & inuictis æquitatis vinculis vndique comprehensa, partes alias alijs esse præstantiores, & præstantioribus aut inferioribus negotijs destinari, & vicissim tamen officijs suis singulis simul omnes incolumitatem totius fabricæ pro viribus tueri. Nam cùm vnum tantum possit esse perfectum, necessarium fuit, vt reliqua iunctis subsidijs singulorum & omnium imbecillitatem iuuarent, & sic quæ imperfecta singula sunt, in vnam perfectam imaginem pariter conspirarent. Res igitur in hac vniuersitate debebant esse variæ, cùm solum vnum illud æternum, nullum autem factum seipso possit esse contentum, & sic etiam oportebat, vt essent homines in Repub. diuersi, qui, ad similitudinem partium totius naturæ, se mutuis beneficijs prosequerentur. Quemadmodum autè magnus ille magnæ Reip. gubernator optimè nouit, quid quamq; rem personamq; maximè deceat, ad exornationem fabricæ totius, sic etiam ciuitatum moderatores, quatenus hominibus prudentibus concessum est cognosse causas & euen-

tus rerum, non debent ignorare, quicquid ad felicitatem subditorum totiusq; Reip. conducit, sed ciues pro cuiusque ingenio sic in diuersis negotijs instituere, vt in vrbe tota nihil omnino desideretur. Si verò ciues hunc pulcherrimum ordinem voluntatibus & actionibus obseruent, in eo quidè Reip. totius æquitas est collocata. Quoniã itaq; nos optimam aliquam Reip. speciẽ hic nobis proponimus, ad cuius imitationẽ satius est vt nos componamus, quàm ad aliam aliquam minùs perfectam, siquidem imago suum exemplar absolutum nunquam adsequitur, & ipsa continuò deterior fit deteriorum imitatione, oportet vt in eius modi Republica partes omnes ad suos vsus quàm optimè sint conformatae, suæ naturæ consentaneas operationes in communem felicitatem edant, & vt omnes confluant in vnã aliquam totius Reip. perfectam energiam, in qua felicitas communis est sita. Sed quoniam ita dignitatum ordines diuersi sunt, vt à superioribus inferiora contineantur, & vnum sit, in cuius potestate reliquorũ vis omnis sit collocata, æquum est vt ad illum omnia referamus, cuius beneficentiæ cuncta debemus, si vel nos vel actiones nostras alicuius esse pretij velimus: nam cum ab eo suam habeant omnia dignitatem, quatenus aliò tendunt, eatenus proculdubio dedecus & damnũ suum accersunt. Opus est igitur vt in eius gratiam omnia faciamus, sine quo nihil penitus habere facerẽue possumus, quod si diligenter fecerimus, eo ipso finem nostrum & operationum nostrarũ omnium, hoc est ipsam felicitatẽ consequemur. Nam cum ipse nec nobis nec factis nostris vllis vnquã egeat, debitum officium, honorem videlicet summum, illi reddere, nihil est aliud, quàm imaginem quandam eius, quatenus mens nostra capax esse potest, cum admiratione, veneratione, nostraq; tenuitatis comparatione concipere, & pariter componere totas operationes nostras ad eius vnus summum incre-

incrementum: non quòd cum, qui sibi planè sufficit & immensus est, iuuare maiorẽue reddere possimus, sed quòd animum nostrum, si modò dignitatem suam obtinere velit, non tantum huius vniuersitatis, verum etiam illius artificis supremi quandã similitudinẽ gerere cõueniat, vnà cũ vera sui ipsius & factorũ omnium ad ipsum factorem comparatione. Quantò verò nos hanc similitudinẽ veriorẽ & exactiorem continemus, tantò proculdubio maiores & præstantiores sumus, & melius summum illud interuallũ inter factorem factaq; maximis illis animorum nostrorum spatijs dimetimur, quanquam ijs finitis infinitum illud penitus assequi nunquã possimus. Sed hac pulcherrima sanctissimaq; comparatione, maxima quæq;, & etiam hæc omnia simul, certè minima sunt, dum cum immenso rerũ omnium authore conferuntur, imò verò nulla sunt, nisi quatenus ab eo dignitatem aliquam habent. Hinc ergo scimus nos nec alijs nec nobis quicquã debere, si cum eo cui cuncta debemus comparemus: ita quantò sunt animi præstantiores, quantòq; maiestatem Dei magis admirantur & venerantur, tantò propius ad eum accedunt & maiorem & veriorẽ concipiunt effigiem & vim diuinam, & eatenus Deus etiã Opt. Max. iustum in nobis augmentum sumit, quod tamen, quoniam eò nos ipsi crescimus in eximiam felicitatis mēsuram, verè potius nostrum appelletur. Cũ itaque bonum omne, præsertim illud summum, etiam secundum Philosophos, suapte natura libenter vnumqueque sui quàm latissimè participem reddat, varijs imaginibus sui, fit etiam quodammodo maius: sed cũ interim totum in suo principio semper perfectè maneat, imagines istæ, diuinæ similitudinis incremento, nunquã exemplar illud suum primum, cui nihil addi queat, cũ planè perfectum sit, perfectius reddere possunt: verum dum illud continenter imitantur, & effecta cum sua causã semper

magis conspirant in vnum, & ad suam originem assiduò reuertuntur, cōtinuò maiorem eius similitudinem & vim assumunt. Ita etiam homines vel dii vel dijs saltem proximi fiunt, in quo quidem felicitas omnis eorum est sita. Sed quantò meliores sunt homines, seq; Deo magis summittunt, tantò meliorem suis cogitationibus & superiorem eum faciunt, quibus etiam ipsi meliores & superiores fiunt, in quo vis honoris elucescit. Honor enim omnis existimationis verus est comes: existimatio verò dignitatis interuallis mensurari cupit, & dignitas omnis in aliquo bono suam omnem naturam habet. Cùm autem summo bono cuncta debeantur, quantoq; meliora sunt quæq;, tantò proximiorum eius similitudinem gerant, eatenus illis, propter illud summum tamen, iustitia proximos etiam exhiberi vult honores: atque vt hæc iustitiæ pars est maximè diuina, sic eius violatione nihil deterius inuenitur. Itaque videmus Deum Opt. Max. superbiam & superiorum contemptum esse maximè detestatum, & ijs etiam fuisse grauissimè semper infensum, qui superiores honores q̄ deceat inferioribus, præsertim ijs quæ mente carent aut mala sunt, exhibuerunt, ac vnius supremi gratia non omnia fecerunt. Hinc est quod incorporatorum & dæmonum cultu sit tantum impietatis crimen. In omnibus igitur cogitationem omnem ad Deum Opt. Max. conuertamus, & omnes alios quatenus eius participes sunt, obseruemus: quatenus in quâ eius participes sunt, & honores quibus afficiuntur ad illum ipsum referre & possunt & volunt. Nam quæ duabus istis conditionibus carent, nullus mentis compos vnquam affecerit honore, quoniam eum ad suū illud principium nunquâ transferunt, sine quo verè nullus esse potest. In ijs verò quæ ratione vtuntur, meritò primùm ad miramur partem maximè diuinam, sed tamen etiam eius causa corpus laudamus & hæc externa, quæ quidem animo non

non tantum ornamento sunt, sed & insignem aliquam illi conferunt potestatem: potestas autem verè magnum quippiam in rebus humanis est & diuinum. Verum & hic præcipuè & alibi semper diligenter cauendum, ne iustum modum excedamus. Nam cùm tria genera honorum sint, quæ admodum iam sæpe diximus, quæ personis suam afferunt dignitatem, inter quæ corporis & externa postremum locum tenent, pleni libri sunt eorum exemplis, qui tam vehementer venustatem, pompam & diuitias admirati sunt, vt meritò sint ab ijs qui rectè iudicarūt impietatis summo crimine condemnati. Reliqua nimirum omnia propter animum, animum propter Deum suspicere debemus, non in illis infimis vnquam hæerere, non ea quæ facta, nec interdum admodum eximia, factori, non humana diuinis præferre. An autem quis honorem ipse sequi debeat nondum omnibus satis cōstare videtur: nam multi sunt grauissimi auctores, qui contra gloriæ appetentiam multa scripserunt, & tamen eam etiam ijsmetipsis scriptis non mediocriter affectarunt. Sed non omnis honos eiusdem conditionis haberi debet: alius enim solidus & honestus est, alius est ab hoc longè diuersus: atqui veri honoris cupiditas quomodo laudabilis non sit, quæ quis & optimus esse, reliquosq; factis aut scriptis meliores reddere, nec non in animis honorum quàm latissimè diutissimeq; versari velit. Vanus autè honos, qui non summum bonum sed imum aliquod respicit, qui falsis opinionibus nititur, diuturnus esse nequit, & est plane vituperandus. Ergo curandum, vt ipsi quàm optimi simus, & viris diuinis, sed propter Deum ipsum, honore exhibeamus, nam ita nos meliores, & eos in nobis tanq̄ maiores reddemus. Cùm autè multiplex dignitatis discrimen sit, eo distinguendi sunt honoris quoq; gradus, diligenterq; considerandum, non tantum quis sit is cui exhibebitur honor, sed etiam is, qui est eum exhibiturus, quò interuallum digni-

dignitatis inter vtrunq; cognoscamus, & excessu vnius honorem dimetiamur: nam pares eodem sese inuicem debent excipere modo, tantoq; honorificentius singuli, quãtò singulis dignitate sunt superiores. At cum inter Deum & homines nulla comparatio sit, manifestum est, quòd nos omnes illi pares, hoc est quantos possumus, honores exhibere debeamus. Sed in hominibus conferendi sunt diuersi dignitatis gradus, & ita de hac iustitiæ parte, quæ circa honores versatur, iudicandum. Quamuis autem honor ab existimatione hominum proficiscatur, hæc vult externis quibusdam inditijs demonstrari. Honorem itaque exhibere dicimus, dum lingua gestuq; nobis alios esse maiores significamus, & locum illis superiorem damus. Sed quærere posset hicaliquis, pro honore exhibito, quam iustitia postulet fieri compensationem. Omnes enim actiones bonæ præmio quodam dignæ videntur, quod quidem ab eo, cui seruiunt, requirant. Verum rursus non videtur ex eo quis debitor alterius fieri, quòd accipiat id quod sibi debetur. Quòd autem pro dignitate cuiusq; cuique debeantur honores, iam fatis est manifestum. At oportet vt tantò quis melior sit, quantò maiores honores meretur: quantò verò melior est, tantò proculdubio suæ bonitatis alios libentiùs participes reddit: alios inquam, non omnes pariter, sed eos præcipuè, qui sunt aptiores, vt eius participes fiant. Quòd autem honorem exhibendo continuo reddamur aptiores & meliores, iam diximus, & hinc intelligere possumus eã iustitiæ partẽ, quã nunc explicamus. Nam is cui exhibetur honor debitũ accipit: is qui exhibet, quia melior fit, acquirit cõpensationem: hinc quoq; quid mereatur quidã alios afficiũt ignominia facillè deprehedemus. Quod si flagitiũ est, nõ exhibere debitos honores, quid de illis dicemus, qui pro honore infamiã reddunt: qua vix quicquã deterius ab hominibus expectari potest: siquidẽ honor est præci-

præcipuum quoddam animorum ornamentum, quod quidem reliquis corporis & externis debeat anteferri: nam videmus multos clarissimos viros mortem pro gloria facillè contempsisse. Vbi tamen cõsiderandum est, an id quod in vita nostra præstare possumus, plus boni contineat, quã infamia mali. Nam duabus rebus propõsitis, semper id quod melius est eligendum. Considerandũ est etiam qualis sit infamia; & à quibus hominibus profecta: quemadmodum enim magna res est à bonis viris laudari vel vituperari, ita maledicorum reprehensiones non sunt adedò magni faciendæ. Primũ curemus, vt infamiam non commereamur: deinde, vt etiam à bonis viris laudemur: qui quidem singuli, quã plurimi homines mali, plus pòderis habent: itaq; eorum iudicio freti, contumelias maleuolorũ facillè negligemus. Verum paucissimorum hominum virtus est adeò nota, quin detractionibus facillimè lædatur. In tantis enim hominum vitijs & sceleribus, omnes ad malum quã boni suspicionem paratiores sumus: & ideo nec malorum reprehensiones sunt omnino negligendæ: præsertim cum ipsi quoque specie boni quemque facillè decipere soleant. Itaque frequenter non satis manifestum est, quisnam melior sit, is qui dicit iniuriam, an is qui cogitur eam audire: & etiam si manifestũ sit, multæ circumstantiæ conuenire solent, quæ magis incitent ad faciendum, quã ad dicendum: vnde facillè suspiciones scelerum oriantur. Cum autem apud omnes homines honor meritò plurimi fiat, quiduis potiùs quisq;, quã infamiam, maluit tolerare: & ita frequentissimas & maximas perturbationes ex maledicorum contumelijs videmus in ciuitatibus suboriri. Quapropter infamatores omnes in Repub. bene constituta seuerissimis legibus sunt coërcendi: nam si capitali supplicio afficiuntur, qui fortassis argenteos aliquod furripuerunt, quibus supplicijs digni sunt illi qui famam tollunt?

quæ quidem innumeris modis præstantior est, nec perinde facile restitui potest, præsertim cum illi multò magis quam fures & latrones Remp. perturbent: quod si latius ostendere velim, facile cuius persuadere possem: sed sine me vel cuiusquæ oratione satis manifestum est omnibus, qui aliquam dignitatis suæ curam gerunt. Quapropter non satis mirari possum, quòd de multis rebus minutis passim multæ leges sint, & satis diligenter obseruentur, in his verò maximis, desiderijs eorum qui veram laudem & vtilitatem publicam maximè sibi proponunt, minimè satisfiat. Tanta nunc enim tamq; impunita malè loquendi libertas est, vt nec dijs nec hominibus parcat: quasi verò non satis turpis rerum nostrarum facies sit, nisi mutuis opprobrijs eam defœdari sinamus. Verùm hæ querimoniam tametsi iustissimæ, longiorem orationem requirunt, quàm vt hic à nobis fiat explicandæ. Quanquæ autem ignominiam multis modis fieri possint, lingua paratissimum est earum instrumentum. Quapropter curandum est à legislatoribus, vt ad eas minus accommodatum fiat: quod etiam in reliquis instrumentis vitiorum est obseruandum, ita tamen vt consideremus, an Reip. maiorem aliquam vtilitatem adferre queant. Nec igitur vel oculis vel manibus vel pedibus est facile quis priuandus, sed ijs quæ magnum adiumentum non adferunt ad vtilitatem communem: vbi tamè perpendendum est, an eadem instrumenta sint, quibus aliquis peccauit. Quanquam furibus aures tolluntur, ad furtum non ideo minus apti fiunt: sed qui lingua mutilatus sit, ea non amplius alijs iniurias dicet: nec inde proueniet incommodum aliquod ciuitati. Nam qui malè loqui consuevit, nunquam bene loquendo Remp. vehementer iuuabit. Reliqua multa vitia, in corpore, in rebus externis sepe magnas occasiones habent, quibus sublatis remedium habere solent. At maledicentia potius animi vitium est, qui ex eo capiat voluptatem

voluptatem, quòd sine suo emolumento reddat alios deteriores: siquidem deteriores homines infames sunt, ijs qui cum gloria viuunt. Sed tamen & hic quoq; sese occasiones offerre possunt, vt si quis prius damnù perpeffus sit, aut in iuria sit affectus. At qui non tantum dictis, quanquam his frequentius, sed etiam factis infamia quis notari solet: in quibus etiam omnibus videnda sunt ea, quæ de gradibus virtutum & vitiorum priore libro dicebam, & efficiendum vt in his rebus maximis minimè peccetur. Ponderis infamiam illatæ diligenter examinandum est, vt eo suppliciorum modum æstimemus: plurimis enim hominibus maiore specie, q̄ verè sit, offerre sese cõsuevit: quoniam omnes motus animorum nostrorum, vbi semel impetum acquisierint, libenter modum suum excedunt. Opinio quoque magnum in his rebus affert momentum, qua multis persuasum est, citra maiorem iniuriam, illatam infamiam vindicari non posse: qui scilicet nequeunt rerum vires exactè dijudicare. Cum autem gloria quemuis euehat in sublime, quãtò magis infamia deprimit, tantò fuerit maior. Videndum est igitur quàm altum dignitatis gradum tenuerit quisq;, & q̄ magnis spatijs ab eo fuerit deiectus: quod ipsa rei turpitudine demonstrat, si cum priore gloria conferatur, & inter vtramq; medium spatium mensuretur. Turpitudinem autem intelligere debemus, quatenus alicui iam adhæret: nã quæ propter manifestam integritatem vitæ, cum qua nullo modo congruere potest, facile diffluit, non est tanti momenti, siquidem eam omnes falsam esse sciunt. At tamè interim infamator est acerrimè puniendus. Leges enim delicta considerant: etiam quatenus Remp. lædere possunt: & is qui lædere cupit homines manifestæ probitatis, alios obscuriores multò facilius aggredietur. Ita non tantum ob effecta præterita, sed futura potius homines mali supplicijs afficiuntur. Considerandum est etiam ad infamiam magnitudinem

rudinem cognoscendam, quisnam eius fuerit author: Nam si reliqua paria sint, quanto hic inferior fuerit, tanto deprimat magis: si quis decimum gradum teneat, & infra eum qui quintum habet, fuerit deiectus, manifestum est, quod inferiorem locum obtinebit, quam si infra eum qui septimum aut octauum possidet, eodem spatio distaret. Itaque superiores, ut principes, multa citra infamiam, praesertim infimis hominibus, facere possunt, quoniam eo non reddunt hos inferiores, si tamen interim nullum vitæ turpitudinis sit argumentum. Sic ergo res & personæ sunt hic diligenter conferendæ, quod melius & horum malorum magnitudinem intelligamus: & pro meritis à legibus supplicia constituenda sunt, & à magistratibus executioni diligentissime mandanda. Quod si fiat, non erit quod priuati ob iniurias acceptas ipsi vindictam sumant: Nemo enim ferme tam inhumanus est, quamquam sit iniuriam perpeffus, quin, cum videat alium ob id ipsum in calamitatibus positum, sibi satisfactum esse putet. Sed nos iam ulterius pergamus, & reliquorum etiam beneficiorum vim & naturam consideremus. Nam si quædam solo honore cõtenta sunt: ea scilicet quæ cum indeficiente vitâ fruuntur, opera nostra nõ habent opus, inter homines certè nemo tam perfectus est, quin alterius adiumenta requirat: nõ nec summi principes, sine multis subditis esse possunt & sanctissimi viri hic multa quæ ad vitam necessaria sunt, ab alijs quotidie sumere coguntur: ita fit ut non tantum honorem mereantur, sed ut nostrum etiã subsidium exposcant. Quatenus igitur aliquis præstantior, & nobis utilis est, nec operã nostram requirit, eatenus honor solus, alioqui potius opera nostra quæpiam illi debetur. Cum autem nos non vni tantum, sed plurimis seruiamus, perpendendum est, qualis sit quisq; & quomodo nobiscum cõiunctus. Nam videmus in reliquis rebus & in corporibus humanis, partes proximas,

mas, & iisdem operationibus magis destinatas, in malis quidem pariter affici, & in bonis à se inuicem potius iuuari, & tamen nobilioris totiusq; incolumitatem semper præferri. Ergo per dignitatem cuiusq;, quæ sibi ipsi sufficiat, honoris discrimen, & per utilitatem publicam vel priuatã quam affert quisq;, si nostram operam expetat, illius compensationem inueniemus. In utilitate verò publica magnum est inter ciues discriminẽ. Non enim pariter in priuatos omnes redundat, & eatenus tamen ab ijs compensationem suam meretur. Cõseruatores Reip. maius beneficium in potètes & diuites conferunt, quam in eos qui non magis ab vna q̃ ab alia Rep. pèdent: & id est quod antea dicebamus, qualis quisq; est, talem operam & compensationem ab eo desiderari, à superioribus nimirum superiorem: ut qui plus accipit in Rep. plus etiam reddere cogatur. Nam ab hac iustitię parte, quam distributiua appellat, Geometricam analogiam obseruari dicunt: quod quidem quomodo verum sit, iam paucis considerare libet. Vocant autem Geometricam analogiam, cum quemadmodum primum ad secundum, ita se tertium habet ad quartum, & quemadmodum primum ad tertium, ita quoq; secundum ad quartum: quod in monade, dyade, tetrade, & ogdoade cernere licet, si isti numeri inter se conferantur. Eiusmodi numerorum comparationes Platonici medietates appellant, ac ijs omnẽ rerũ naturam in vnum coniungunt. In medietate Geometrica, qualis est numerorum, talis est differentiarum analogia: dyas enim ad monadem, & tetras ad dyadem duplam analogiam facit, & inter tetradis & dyadis differentiam, & eã quæ est inter dyadem & monadem, eadẽ est analogia: idq; etiã in reliquis omnibus Geometricis numeris vsu venit. Cum autẽ in hac distributione, de qua nunc agimus & res & personæ considerandæ sint, oportet ut hic ambarum differentię similem analogiam obseruent, & quemadmodum

personarum dignitas est diuersa, sic & res inter se differat: res inquam, & quæ dignitati cuiusque debentur, & quas dignitas alijs debet. Iam constat dignitatem personarum vel ab animo, vel à corpore, vel à rebus externis prouenire, & nec externa cum corpore, nec corpus cum animo rectè conferri, nisi quatenus deteriora præstantiorum instrumenta quædam esse solent: ita qui pecunijs abundat, facilius sanitatem adipiscitur, & auxilia multorum hominum, quæ statim quoque potentem eum reddunt. Ergo consideremus quæ bona quisque possideat, & inde quid ab unoquoque iustitia requirat inueniemus. Ab eo qui animo corporeque multum valet & diuitijs abundat, iustitia postulat, ut alios meliores reddat, in periculis defendat, in penuria subleuet, & honore sit ipse contentus: qui tamen tantum maior sit, quantum is cui debetur præstantior est, & aliorum bonis minus habet opus: sic ut semper rerum & personarum eas analogias seruemus, de quibus iam dicebamus. Sed cum hic nemo tam felix sit, quin aliorum auxilijs illi sit opus, considerandum est, quibus maximè rebus indigeat quisque, & quis illi commodissimè opem ferre possit, ut omnium civium defectus, aliorum tanquam excessibus suppleatur, & si fieri potest in tota Rep. nihil omnino desideretur, sed dandi accipiendique vicissitudine in unum perfectè cuncta conspiciant. Ergo perpendat quisque quid præstare possit, quod alius requirat, & in eo distribuendo Geometricam analogiam obseruet: at si reliqua paria sint, illi qui magis opus habet, potius succurrat: si verò reliqua paria non sint, discrimen omne personarum diligenter animaduertat, & illi bonorum distributionem accommodet. Discrimen autem illud in bonis est, & eorum vario defectu. Defectus solus nihil omnino meretur, cum ipse tantum inanè quandam habeat naturam: sed unius boni defectus cum alio bono coniunctus, à viris bonis suppleri debet, ut cum virtute paupertas

aut

aut ægritudo. Considerandum itaque quis defectus cum quo bono sit, & secundum analogiam Geometricam est illi subueniendum, tantum scilicet magis, quantum bonum est maius, cum quo coniungitur, & etiam quantum maior est defectus. Ita quantum quis melior est, tantum potius vel sanari vel alibi debet, & etiam quantum ægritudo vel fames fuerit maior. Itaque si bonorum & defectuum numeros omnes cognouerimus, facile secundum iustitiam omnia distribuemus. Debet enim talis res distribui, quæ suppleat defectum, & secundum eam, de qua diximus, analogiam. In reddendis autem beneficijs non tantum personarum, sed habenda ratio beneficiorum acceptorum, ut hæc & illa similem teneant analogiam. Si ab uno duplo maius quam ab alio beneficium fuerimus adepti, utrumque simili quadam analogia compensemus, & illi à quo duplum accepimus, duplo magis quam alteri reddamus. Præstaret quidem eadem mensura in accipiendis & reddendis beneficijs uti: nam æquabilitas monadè, rerum omnium conseruatricem proximè refert, & ipsa est omnis analogiæ procreatrix, cum ab ea numerorum omnes comparationes defumantur: sed iustitia non constringit nos ad ea quæ nullo modo fieri possunt. Fieri verò nequit, ut semper omnibus parem gratiam referamus. Attamen interim voluntas referendi saltem par, imò potius maior esse debet, ut animis suppleamus, quod rebus ipsis deest. Ergo cum perfectam æquabilitatem adsequi non possit hæc natura, sed ad vniuersi complementum oporteat esse diuersos rerum & personarum gradus, qui tamè omnes per analogiam mutuam pulchrè conuenirent in unum, id etiam in operationibus nostris diligenter obseruabimus, ut si non possint esse pares, saltem iustis suis numeris sint dimensæ: quod si quis duobus quid debeat, quod omnino persolueri non possit, debitorum analogiam consideret, & eam omnem soluendo seruet. Debita verò nascuntur ex obligationibus,

Obligatio.

nibus, quibus aliquis constringitur ad aliquid faciendum aut permittendum. Obligaciones partim solius iuris naturalis sunt, quæ communis tantum æquitatis vinculo continentur, partim etiam civilis, quæ positivi quoque iuris auctoritate constituuntur. Naturali obligatione parentibus vitam & educationem debemus, & ipsi nobis similitudinis suæ propagationem & conseruationem. Principibus Reiq; pub. nostri tutelam & hanc civilem felicitatem referimus acceptã. Hic autem præcipue necessitas & dignitas cuiusque consideranda venit, vt scilicet indigentiori meliori que potius opem feramus, quemadmodum antea dicebam. At magis quemque sibi quam alteri succurrere poscit ipsa natura. Nam si necessitas aliorum suadet, vt illis si possumus opem feramus, nostra vult vt potius nobis consulamus. Iam cum vel singulis singuli, vel singuli multis, vel multi singulis, vel multi multis obligati sumus, manifestum est quod commune debitum, si reliqua paria sint, debeat ab vnoquoque præferri. Rursus cum aut nobiscum nascantur obligationes, aut postea contrahantur, hæ quoque diligenter fuerint inter se discernendæ. Inter eas verò quæ postea contrahuntur, virtus principem locum tenet. Itaque diligenter perpendendum, quantum quodque valeat, & quod cui sit præferendum: personæ cum personis, res cum rebus, & hæ cum illis sedulo sunt cõferendæ. Multum quidem prima natura potest, plus tamen virtus & plurimum vtilitas communis, à qua quidem virtus seiungi nequit. Itaque clarissimos viros legimus interdum etiam proprios filios, & sese pro virtute Reiq; pub. certæ morti, non tantum periculis obieisse. Ipsa verò dimensio beneficiorum difficilis non est in rebus istis externis, quando quidem eam nummorum vsus egregie demonstrat, cum in suas partes diuisi sint, quibus etiam conueniat estimatio rerum. Si quis enim vnã aliquam mensurã

teneat,

teneat, non erit difficile ea internoscere, quibus illa potest accommodari: sed corporis & animi bona longè difficilius æstimantur. In omnibus autem necessitas & vsus atque facultas tam dantis quam accipientis consideratur. Sanitas & vita necessaria quidem sunt, nec ea quilibet cum externis bonis permutarit, cum tamen facilius quàm pecunia medicus inueniatur, & ex multis vnus eligi possit, hinc est quod huic moderato precio satisfiat. Nõ enim tanti cõstat manũ admouere medico, quam ægroto pecuniam quærere: nec etiam dat sanitatem medicus, sed operam suã præstat, quæ potest nummis cõpensari. In reliquis etiam artibus idè perpendendum, quam necessaria scilicet egregiaque sint opera, quamque vehementer hic operam æstimationem ille requirit, vt nec vnus alteri plus vendere, nec alius aliunde viliori precio cõparare possit. Idque semper tenendum est, siue res vel operas inter se, siue res operis aut contrã, vel hæc omnia pecunijs æstimemus. Aequitas semper medium hic locum inter lucrum atque damnum habet: & hinc est quod in iustitia commutatiua dicunt Arithmeticam obseruari analogiam. Qui rem venditam tradit, eatenus damnum patitur, quoniam bonis suis destituitur, sed hoc damnum pretio accepto restituitur, ita emptori quoque pretium traditum æstimatione rei cõpensatur, & vterque quodammodo inter lucrum & damnum consistit. Quod si verò quædam intolerabilis inæqualitas sit, æquitatis minister vnã tantum damni, alterique tantum adiudicat lucri, quantum sufficiat ad rationi consentaneam æqualitatem: sic à medio sunt vtrique partes lucri damni que portiones, quæ cum differentijs numerorum Arithmeti corum similitudinem gerunt. Lucrum enim vnus alterius damno par est, & vtrunque iudex in locum alterius vicissim commutat. Eadem etiam in operis ratio manet: temporis enim & laboris iactura damni vice gerit, quæ semper vult alio lucro cõpensari. Tametsi verò

L corporis

corporis & animi bona cum externis bene nequeant æstimari, tamen his illa facilius comparantur, vt antea dicebamus, & apud pauperes certè non exiguum momentum habent, ac ideo numerantur in partem compensationis. Videndum itaque quantum vnumquodq; tum publicè, tum apud vtrunque priuatim valeat, & rerum actionumq; dignitas vtrinq; diligenter est perpèdenda. Nam circumstantiæ variæ sunt & argutæ, quæ non nisi oculis valde perspicuis & acutis cerni volunt. Duplex autem obscuritas hic proponitur, altera voluntatum, altera reliquæ naturæ; & vtraque magnam intelligendi lucem requirit, anteq̃ bene possit cognosci. Nam quanta sit in rerû natura difficultas, sciunt illi qui multum in ea cognoscenda laborarunt. Voluntates verò tantò sunt etiam obscuriores, quantò causas minus certas & necessarias habêt. Sed oportet vt hæc se semper accommodent ad rerum propositarum naturam, & vt omnia pulcherrimis analogijs in absolutissimam vniuersi faciem componantur. Voluntates humanæ tanquam artifices sunt, quibus natura rerum gerendarum accommodatissima præbeat instrumenta. Oportet autem non tantum vt artifices singuli cum suis instrumentis, & quemadmodum hæc sic etiam illi inter se conueniant, sed etiam vt suppleat industria, si quid fortè desit: ita ex multis & varijs instrumentis vna quædam officina fiet omnibus rebus instructa, & ex multis operibus vnum absolutum opus, cui multi artifices diuersis ordinibus, locis & tēporibus vnanimiter præsent. Ordines diuersi diuersæ Resp. sunt, quæ singulæ singulis ciuilibus; omnes autem communibus gentium naturæq; legibus; tanquam artis præceptis vtuntur, ad totius humanæ Resp. finem atque felicitatem, dignitatemq; totius operis magistri. Is multa vitæ præcepta naturæ rationisq; tabulis inscripsit, quæ vult ab omnibus hominibus seruari: quædam etiam descripsit literis magis arcanis, quæ

tantum

tantum intelligant ij, quibus sunt animi quam reliquis magis diuini. Ita gratiæ, rationis naturæq; legibus in vnū omnia coniunguntur, quibus oportet vt cōsentanea quoque sit voluntas humana: in cōsensione verò voluntatum cum dignitate rerum & personarum iustitia versatur, & iccirco rerum vniuersa natura debet à legiflatoribus & magistratibus cōsiderari, sine cuius cognitione frustra nos speremus res vel publicas vel priuatas rectè constituere posse. Sed quoniam iam breuiter demōstrauimus, quomodo secundum dignitatem rerum & personarum omnibus omnia iustitia distribui velit, nunc reliquam equitatis partem in pactis sitam consideremus. Definimus pactum ex sententia iurifconsultorum, iustum duorum aut pluriū cōsensum. Cōstat autem quòd humana natura in res omnes inferiores suam potestatem habet, quæ quanquā in omnibus hominibus æqua fuerit ab origine, proprietatibus rerum introductis, in multam inæqualitatem est diuisa. Ratio verò cōmunis hoc postulabat, & in id ipsum publicæ gentium potestas quoque cōspirabat, vt, quò terra melius coleretur, & homines inter se minus decertarent, quisque liberè frueretur ijs rebus omnibus, quas iure possideret, nisi diuersum vtilitas publica suadeat, propter quam est proprietatis dominiorū instituta: semper enim fini, què hic esse dicimus Reip. felicitatem, omnia quæ contendunt ad eum, accommodari debent: verum in ijs quæ libera relicta sunt, non æquabilitas, sed dignitatum potiùs gradus sunt obseruandi. Propter naturam humanam omnes parem habemus potestatem: quatenus enim homines sumus, nullum inter nos discrimen habemus, propter acquisitā alij tenent alijs superiore: superiore inquam, non in ea quæ prioris ordinis sunt, nam acquisita natura communem illam humanam, ab origine nobis insitam, euertere nequit, sed in ea quæ prioribus æquabilitatis legibus nō sunt definita. His

L. 2 concess-

concessum quidem est, vt quisque quod iure teneret, possideret & liberam rectè vtendi transferendiq; potestatem haberet, quæ par etiã in omnibus hominibus esset, quemadmodũ & humana natura. Sed cùm hæc aut melior aut deterior, vel à natura singulari fiat, vel institutione, illud discrimẽ operationibus quoq; nostris sequi debemus. Si ponderis eiusdem omnes essemus, primam illam æquabilitatẽ tantũ obseruarem, nunc quoniam alij sunt alijs meliores & diligẽtiores, hinc est exortum magnum dignitatum discrimen. Nec tamen iccirco, quia magnum hĩc personarũ rerumq; discrimen est, æquabilitas prima nõ seruetur. nã omnium consensu cuique quod ex communibus occuparet est iure cõcessum, in eoq; communi pacto par fuit, aut esse debuit, singulorũ hominũ voluntas. Sed quia præter illam communem naturam multis modis homines inter se differunt, hinc est quòd per voluntatum omnium parem consensum, alij sint alijs superiores, qui nimirum virtutibus antecellunt, qui in occupandis communibus fuerunt diligentiores, & hominum voluntatem fortunamq; magis habuerunt aspirantem. Sed tamen semper æquabilitas prima voluntatũ nihilominus manet, qua cautum est, vt quisque suis vteretur vt proprijs, communibus vt cõmunibus, & ab alienis prorsus abstineret: vt in res suas omnem honestam in alienas inuito domino nullam libertatem haberet: sic est æquabilitas omnium seruata. Nõ enim vnus aliena magis quàm alius inuadere, nec suis minus vti potest: sed tamen in alienis æquabilitas est maior. In ijs enim non vnus plus quàm alter potestatis habet. Nam leges tanquã rectissimæ quædam regulæ sunt, secundum quas vitã suam componant omnes ciues, sic vt se nec in hanc aut in illam partem vnquam inflectant. Leges autem potius quenque prohibent inuadere aliena, quàm vt aliquem hoc aut illo modo cogant administrare sua. In his enim hominibus est

relieta

relieta magna libertas: quoniam non tam interest tranquillitatis cõmunis, ciues rebus suis quàm alienis abuti, quòd quisque difficilius suorum quàm alienorum iacturã ferat. Quoniam autem in rebus nostris larga nobis est vtendi transferendiq; relieta potestas, attamen in ijs diligenter rerum & personarum discrimẽ obseruare debemus, vt quanto personæ singulæ, tantò sint & ipsæ quoq; res maiores, quemadmodum antea dicebamus. Sic cùm ab vno cuncta facta sint, per analogiam, quæ proxima monadis est imago, cõspirant omnia mirificè rursus in vnũ: sed minima quæq; vt obscura sunt & fermè infinita, à legislatoribus sunt neglecta: reliqua verò maioris momenti certis vitæ cõmunis præceptis sunt definita, in quibus nullũ agnosci debet personarum discrimen. Nam quoniam leges de personarum discrimine promulgatæ sunt, in ijs obseruandis iudex nullã differentiam agnoscit. Si quid autem ipse liberum habet, quoniam enim leges æstimationem singularum rerum definire non potuerunt, eius interpretationem sæpe ministris suis reliquerunt, in ijs cuiusq; dignitatem etiam sequetur. Leges autem nunc voco, non tantũ quæ scriptæ sunt, sed quæ in eiusmodi negotijs legislator fuerat scripturus, quandoquidẽ interfit Reip. sic ea seruari. Sed nunc quid in contractibus, ex quibus omnes fermè lites oriuntur, tenendum sit, consideremus. Primũ dubium esse nequit, quin vt in reliquis omnibus, sic & in voluntatibus humanis debeat aliquis esse propositus finis. Cùm igitur bonum omnium rerum finis sit, oportet, vt ij qui contrahunt, eum quoque sibi proponant. Itaq; cõtra religionem, naturam, Reip. vel contrahentium omnium vtilitatem, pactum nunquã esse debet ratum, vt si ad impietatem aut alicuius rei inutilem interitum contendat: inutilem autem interitum voco, qui causa non est alterius alicuius boni: nam in natura, quã nos omnes imitari decet, quicquid interit semper ad alterius

L 3 pro-

procreationem cōducit. Non igitur legitimis pactis quicq̄ in vniuersa rerum natura deterius fiet, nisi transeat in alterius alicuius aut in communes vsus, præcipue verò communes, qui semper priuatis sunt anteferendi. Itaque si quid quibusdam vtile futurum est, sed Reip. damnosum, nunq̄ vllō modo fuerit à legibus admittēdum, nec etiam aliquid quod vtriq; contrahentium est obfuturum: nō autem est verisimile, quòd aliquis sanæ mentis seipsum vnquam lædere velit. Verum cum multiplex damnum, animi, corporis & externum sit, eumq; minimum animi bonum malumue reliquis omnibus vel maximis multò maioris sit momenti, permittendum non est, vt quis animo deterior sit, quo vel ipse vel alius aliquis alijs bonis abundet. Si verò dixerit quis, malum, potius quàm in operationibus, in ipsis voluntatibus esse, quæ nulla legum humanarum vi cogi possunt: responderim, operationum & euentorū causa voluntates se ferme flectere vel in hanc vel in illam partem, nec illis impeditis has admodū solitas esse cōmoueri. Non igitur quicq̄ quod ad malū exitū tendat ferendū est, nec etiam corporis detrimentum pro emolumento externo, nisi fortassis corporis damnū externis bonis possit comparari. Ita pro diuitijs, quibus ad vitam necessaria comparantur, varios labores suscipi videmus, & in cōmercijs alios quidem labores & molestias vtilis, alios pro ijs diuitias polliceri: vtilis autem voco, quæ profint quidē alteri, pro quo suscipiūtur, nec tamen vehemētius, quàm par est, suo nocent auctori: nam si quis aliquid promiserit, quo valetudinem suam insigniter frangat, & ipse profectō infanus & alter iniquus sit, si pactum seruari velit: si quis tamen sui corporis aliquo detrimento possit incolumitatem & vitam alterius præstantioris tueri, rectē fecisse dicetur, si pro ea non dubitauerit quoduis vitæ discrimen subire. In animi verò bonis, hæc comparatio locum non habet: non enim per vitium

tium vnus alter melior reddi solet. Considerandum autē est, quales res sint, de quibus paciscuntur, & an per pacta Reip. minus vtilis fiat, vt si de interitu alicuius rei qui nulli feruiat, inter se consentiant. Nihil enim per cōtractus in tota Rep. deterius fieri, sed vnus alicuius damnum in alterius vtilitatem transire potest. Hæc externa quanquam dominos mutant, ipsa tamen manent, & etiam si mutantur, transeunt in alios vsus communes, quod ni fiat, non debēt permittere leges, vt quis stultis suis pactis naturam rerum peruertat. Quanquam autem cōtractus nunquam quidq̄ in vniuersum deterius facere potest, quòd tamen priuatorum incommodo Resp. iuari debeat, etiam Apostolus factis probat, dum pro Iudæis suis se libenter etiam anathema futurum dicit, nimirum si id postulet prouidētia Dei. Sed vt reliqua cuncta, sic & hoc pulchrè factum est, vt qui salutem suam pro communi salute Deiq; gloria exponere non dubitant, quoniam viri boni sunt, eo solo magnum bonū cōmereantur & adsequantur: at qui sibi potius quàm alijs & Deo student, eò quidem statim & ipsi mali sunt, sibiq; mali plurimum accersunt. Singula diligēter cum alijs conferenda sunt, & semper minus malum bonumq; præstantius est eligēdum. Quisq; res externas omnes perdat, quod tueatur hominem, & lædat alienum, quo ciuem & Christianum iuuet, & potius sibi consulat & amicis, quàm alijs & inimicis: sic tamen, vt communis iustitia non violetur. Non enim quòd iuueamus amicos aut inimicos lædamus, alijs iniuriam inferre debemus: quòd si amici priuati sint, inimici verò principes & viri boni (nam etiam inter optimos contentiones susceptas esse videmus) equidem cōstat corpus vniuersum partibus, & partes præcipuas reliquis, & virtutem vitijs, & gratiam Christi reliquis omnibus debere præferri. Per corpus autem vniuersum, non vnā tantum aliquam intelligimus, sed totam etiam Remp. humanam.

nam. Itaque si quid vna Resp. cum alia, suis etiam cum ho-
 stibus, legitime pepigerit, quanquam cedat in alterutrius
 aliquod detrimentum, seruandum tamen est, quoniam id
 postulat vniuersa societas generis humani. Vt autem om-
 nia quam optima sint, dignitatum gradus inter se diligen-
 tissimè conferendi sunt, quod que in tota melius est vni-
 uersitate perficiendum à præstantissimis hominibus, &
 ijs qui sapientia reliquos antecellunt. Verùm quoniã pau-
 ci tales nunc in rerum natura sunt, & se leges accomodant
 temporibus & locis, ideo si non optimum, imò ne bonum
 quidem sequamur, contractus saltem causa non sint eui-
 dentis mali: euidētis inquam, quoniam, vt diximus, minu-
 tissima quæq; nec legibus comprehendī, nec ab hominibus
 etiam interdum acutissimis cerni possunt: sed iam pro in-
 stituto fermè scimus, quisnam omnium contractuum sit
 præcipuus finis: is enim quamuis in omnibus operacioni-
 bus omnium est postremum, propterea quòd re cum effe-
 cto plenè conuenit, quemadmodum Philosophi dicunt,
 primus tamen in considerationem nostram venit. In con-
 tractu igitur omnes semper vtilem aliquè habeant sibi pro-
 positum finē, vel saltem nullius vnquam mali præbeat vl-
 lus contractus vllam occasionem. Multa verò in rebus hu-
 manis tanquam indifferētia sunt, in quibus vix est euiden-
 tius bonum quam malum, quæ consensum etiam hominū
 firmum admittunt. Satis enim debet esse legibus, si peccan-
 di facultas ciuibus non concedatur. Cùm verò frequēter
 contractus, quemadmodum & ea quæ sunt in reliqua na-
 tura, multis ex partibus in vnum cōiunctis componantur,
 cōsiderandum est quid in vnoquoq; vel boni vel mali sit,
 & quid sine totius interitu tolli possit, vt cùm omnia sin-
 gulaq; rectè fuerint examinata, cognoscatur, quis contra-
 ctus aut quæ pars eius rata debeat haberi. Partes autē nunc
 voco etiam circūstantias omnes, quæ in eiusmodi negotijs
 inci-

incidere solent. Efficiens causa post finem propositum su-
 um locum tenet. Fine nempe rectè constituto, ad eum
 statim incipit se commouere id quod perficiendi potestaté
 habet, quod quidem in contractibus est mutuus duorum
 aut multorū consensus: is si verus & legitimus sit, suapte
 natura confestim contractum parit, si verò nullus sit, nul-
 lus quoq; contractus esse potest. Oportet autem vt agendi
 vis cum fine bene consentiat, si modò pro voto sit eum vn-
 quam adsecutura: oportet vt bonum, quod finem contra-
 ctuum esse diximus, in efficiente sit, priusquam hoc egre-
 gium aliquod opus sit aggressurum. Igitur eatenus saltem
 necessario quis bonus erit, quamuis alioqui malis multis
 imbutus esse possit. Cùm autem nihil tam malū sit, quod
 non sit particeps alicuius boni, siquidem illud nihil aliud
 quam inanis quædam carentia est, & hoc est omnium re-
 rum causa, quemadmodum Philosophi dicunt, eate-
 nus certè nullus à contractibus interdicitur. Itaque Chri-
 stianus cum extero, de ijs quæ religionem spectant, pacisci
 nequit, quoniam alter est à fidei negotijs alienus. De pro-
 phanis verò rebus alter cum altero contrahere potest,
 quod licet non consentiant cum gratia, sæpe consenti-
 ant, aut consentire possint, cum inferiore ratione. Malum
 autem cum bono, aut etiam cum malo, siquidem talē qua-
 lem illi dedimus essentiam habet, nunquam cōsentit, nisi
 quatenus aliquo modo refert naturam boni. Itaq; nec ma-
 li vnquã inter se coniungerentur, nisi alicuius gratia, quod
 illis vtile bonumq; videtur. Leges autem bonum nō quod
 videtur, sed quod verè bonum est sibi proponunt: & in ijs
 contractus omnes omnem suam firmitudinem ciuilem ha-
 bent. Itaque confestim eos diffluere videmus, qui nullo iu-
 ris fundamento sustentantur. Verùm cùm hīc in vniuer-
 sum de pactis omnibus disputemus, in quibus dicimus esse
 propositum bonum aliquem finem, quicquid cacodæmo-

nes cum hominibus paciscantur, non videtur aliquam potestatem habere posse. Quemadmodum enim bonum omnia coniungit in vnum, ita malum suapte natura cuncta dissoluit. Diceret fortassis aliquis, tamen si demones vltimum aliquem malum finem sibi proponant, eum tamen pactis saepe nec contineri nec explicari, quemadmodum etiam in nostris rebus vsu venire solet. Cum autem finis ab vnoquoque propositus alijs sit ignotus, non decet ut, quia fortassis malus sit si quis vltimus prospiciat, ob id expressum consensum, cuius effectus alioqui suapte natura bonus est, non finat esse ratum. Quod si vterque malum aliquod vltimum sibi proponeret, cum nullum bonum ad aliquem malum finem institui possit, pactum non esset alicuius momenti: si quidem a fine suam omnem dignitatem aut indignitatem actiones & efficientia consequuntur: sed si alter alter sentiat, non est necesse effectum omne secundum vltimum finem ab altero propositum aestimari. Proxior enim finis vtrique propositus est, ut aliquid fiat, quod vel bonum est, vel saltem non est malum: & cum in eum ambo consentierint, consentiendi potestas, propterea quod vnus vltimus ad aliquod malum prospiciat, quod hoc tanquam instrumento se consecuturum esse sperat, non videtur impediri, quo minus ad exitum suum perducatur. Ita si quid pactis demonum fiat, quod vtilitatem aliquam adferat, quanquam ipsi aliud respiciant, non fuerit, inquiunt nonnulli, a legibus interdendum: quibus facile responderi potest. Primum, nihil vnquam admittendum est, quod potius est causa mali quam boni: quod autem facilius homines decipiantur quam demones, cuius fati est manifestum. Deinde vel sciunt homines cum quo contrahunt vel ignorant: si ignorant, contractus nullius est momenti: si sciunt, necessarium est, ut, qui cum eo qui plane malus est, consentiunt, mali protinus fiant, ad malum quoque finem

nem pariter contendant, & malis instrumentis malum opus conficiant. Quamobrem si propter æquitatem diuinam, per vniuersam naturam disseminatam (qua cautum est, ut qui se malo summittit & ipse malum ferat) in eiusmodi pactis aliqua potestas est, in contrahentium perniciem valet. Certè videmus multos eiusmodi pactis in summum periculum, & in maximum malum incidisse. Non enim leges plane tollunt quod interdicit, sed factori tantum poenam indicunt, cum tamen interim factum infectum non fiat. Quod autem malum nullam vim habere dicunt, verum est: ex pactis enim eiusmodi potius imbecillitas provenit, quam virtus. Nam quantum quis demonis potestati sese subijcit, tantum ab illa diuina potestate, a qua omnia suum robur habent, recedit: & de eiusmodi quidem pactis iam satis. Verum putant non tantum pactis demones allici, sed etiam vi quadam, quæ sit in sacris literis, cogi posse: cum tamen legamus magos quosdam Apostolorum verbis vsos, nullam potestatem obtinuisse. Nam in spiritu potius quam in literis vis illa diuina fuit. Dicunt etiam corpora nihil aliud quam similitudines quasdam æternorum esse, & hæc exemplaria semper cum exemplis libenter coniungi: sic rebus corporatis vires etiam incorporeas trahi, eumque qui instrumenta rite parare sciat, mira quædam opera præstare posse. Verum si diuinum inuentum est huic naturæ superius, sanctum aliquem authorem, si humanum, rationem aliquam præferat si possunt: in ijs enim quæ naturam superant, soli Deo credendum est, & diuinitus afflatis viris, in alijs autem etiam sensibus & rationi. Atqui in his præstigijs nec sanctitas nec ingenium locum vllum habet. Nam quod incorporeorum vires in corporum similitudines per accommodata media libenter confluerent dicunt, & ideo Mathematica, quæ sint media quodammodo inter corporea & diuina, secundum Platonicos huic negotijs maxime conuenire, tanquam vin-

cula quædam, quibus incorporea in incorporaturam trahantur, alio loco sumus latius consideraturi. Illud autem hinc eos interrogauerim, quis sciant, quæ simulachra, quibus exemplaribus potissimum sint accommodata: nam naturalia, etiam ea quæ ratio nondum inuenit, actionum continua similitudine cognoscuntur: at ista Magica varia sunt & incerta, quæ nulla possunt arte comprehendere, & artifex ille perditus, quem decipi cogitur; putant, nequit rebus illis inanibus superari. Hæc igitur Magorum præstigia, cum nunquam utilia suisque sint authoribus semper periculosa, sunt à legibus prorsus interdicens. Verum ex impositione prima naturæ, quæ nunquam fallax esse potest, iustitia communis postulat, ut quod inferius est, semper obtemperet superiori. Angeli verò dæmonesque; natura sunt hominibus, homines autem animantibus aliisque; rebus inanimis superiores. Sed quia gratia superior est huic primæ naturæ, ea nimirum homines præstantiores, dæmonibus etiam imperare possunt. Ex ijs autem quæ iam diximus intelligere quoque possumus, cur cum hominibus planè perditis contrahere non liceat, ut cum ijs qui ritè sunt ab ecclesia expulsi. Si verò bonum aliquod Deo Deique; ministris promittamus, quod tamè alioqui necessariò faciendum non fuit, cum statim ipsi nobiscum consentiant, pacto satisfaciendum est, quatenus fieri potest. Insuper cum angelis & diuis, bonis operibus tanquam pacificimur, ut aliquid pro nobis per gratiam secundum prouidentiam Dei præstent: sic enim illis similes in unum consentimus cum voluntate Dei: sed hæc aliam altiore considerationem habet. Satis autem sit nobis indicasse, quomodo bonum aliquod finis contractuum sit, & efficiens causa cum illo consentiens voluntas. Ut autem voluntas cum bono rectè consentiat, cognitione rerum propositarum nobis est opus, sine qua, siquidem mens tanquam oculus est, cæca voluntas non habet quod sequatur: constat igitur

in unum

in unam veritatis notitiam eos oportere cõuenire, quicunque rectè sunt contracturi. Quapropter demëtibus, ebrijs puerisque; secundum leges contrahere non licet, & restituitur in integrum, si quis certis argumentis ostenderit se turpiter esse defraudatum. Cur autem ipsa pacta nonnunquam rata non sunt, interdum autem tametsi rata natura manent, ius ciuile remedium tradat, latius explicare ad iurifconsultos pertinet, & si quis vim & differentiam iuris naturalis & ciuilis didicerit, eius causam facillè cognoscet. Materia contractuum res est aliqua vel actio, quæ sit in nostra potestate. Inania nanque sunt omnia pacta de rebus omnibus, quas natura rerum nullo modo vel esse vel fieri finit. Sunt autem in nostra potestate, quæ industria laboræue comparare possumus, & hæc externa, quæ iure tenemus. An verò de volutatibus nostris inter nos pacisci possimus, quaeri posset, ut si quis in posterum se matrimonium contracturum esse polliceatur. At quomodo quis ut postea velit aut nolit, efficiat, hoc est, ut libera non sit voluntas humana? Ergo nec de pactis post tempus dissoluendis agere licet, quoniam requiritur liber cõsensus. De rebus autem omnibus voluntati subiectis firmus potest esse cõtractus. Itaque non tantum res externas alienari, sed & homines ipsos alijs subditos & seruos fieri videmus, & ius etiam illud in ipsam posteritatem propagari: visum est enim æquum, ut qui patris dominus esset, in filios etiam parem potestatem obtineret, quod hi se parentibus; & parentes se dominis suis deberent. Sed prima vis animæ libera, qua velit quis aliquid aut nolit, vel à dominis intelligi vel cogi nequit: sed ad operationes quæ iam per instrumenta corporis manifesta fiunt, & aliquam utilitatem adferunt, pœnis propositis iure gentium cõpelli quis potest idque; est quod interdum Apostolus inter Christianos neque seruos neque liberos esse dicit, & alibi iubet ut serui dominis suis diligenter obsequantur: in-

M 3 telli-

telligens non in Christianitatem, sed in multas alias actiones humanas, hominum eiusmodi discrimen venire. Itaque summa liberaque potestas illa nunquam tollitur, sed quamuis illud vellemus, malumus tamen hoc quam poenam, in quam dominus potestatem habet, propter gentium & civium consensum, à quibus etiam, si sit opus, suppetias sit habiturus: ita corporis dominus actiones animæ honestas & etiam medias excitare potest. Ad vitia verò nullam quis auctoritatem in alios, sed in se liberam potestatem, & propter hanc corruptam naturam, potius in deterius vergentem habet. Si tamen hæc potestas, & non potius imbecillitas, debet appellari. Certè cum efficiens effecto natura simile sit, & in defectu vitium omne ponatur, eo necessarium est homines debiles, contra verò per virtutem robustos reddi. Virtus enim diuinum quiddam est, & etiam omnis vera potestas. Per vitium igitur, cum istud inferiora suapte natura faciat omnia, quis alteri superior esse nequit. Cum autem iam circa materiã subiectam in contractibus versemur, quam in rebus & actionibus diximus esse, sumque res præcipua quædam sit cum actionibus animæ corpus humanum, ex ijs quæ diximus manifestum est, quomodo illud alterius imperio subijci potest: nimirum eorum consensu qui subijcendi potestatem habent. Habent autem potestatem gentes omnes, quibus certè singulos homines resistere non licet. Habet etiã quicumque liber est ab ipsa natura in suum corpus potestatem: imò etiã filios à parentibus vrgente necessitate vendi posse civiles leges volebant. Verum propter libertatem Christianam, hæc seruitutes à multis nostræ religionis gentibus sunt explosæ, quorum omnium causas latius explicare est alterius considerationis. Subditi verò quibusdam pactis se quodammodo redigunt etiam in magistratum & principum potestatem. Sed domini imperio longè diuersissimum est ab hoc imperio magistratus: hic enim tantum

tantum à vitijs quæ lædunt euidenter Remp. & ad virtutes demum quæ magnum aliquod emolumentum allatura sunt, ille verò ad suum commodum & ad res medias cogere potest. Ita magis liberam habet dominus in seruos suos potestatem. Magistratum enim potestas legibus civitatis seruit, & ob id subiecta quoque est ipsa civium legitimæ voluntati: ita civium reliquorum & magistratum potestates & seruitutes mutuam suam comparationem habent, quæ legum & æquitatis arctissimo vinculo continetur: sed magistratum tamen potestas consensu populorum in civitate superior est, quoniam ipsi quamdiu magistratus sunt, alijs secundum leges imperare possunt. Verum quomodo quis sub alterius potestate fiat, & res suas pactis transferat, pro instituto iam est satis manifestum. Quamuis autem in aliena nullam auctoritatem obtineamus, estimatio tamen, rei nomine intelligi solet, cum ipsam proximè referat, & sæpe sit in nostra potestate: & ex his quidem contractuum causis, eorum naturam omnem intelligere quis facile potest. Nihil enim aliud esse videntur, quam propter vilem aliquem finem voluntatum coniunctiones, de ijs rebus, quæ in arbitrio nostro sunt sitæ: quas quidem effecta quædam comitantur, quæ non mutantur, nisi à causis, quæ parem in diuersum potestatem habent: quoniam natura comparatum est, ut nunquam id quod superius est, ab inferiori vincatur. Oportet autem voluntates certis quibusdam indicijs ostendi: earum præcipuum indicium oratio est, cuius tamen etiã duplex est difficultas, vna quidem in verbis, alia verò in sensu. Verba communis loquendi vsus, sensum etiam ratio demonstrat: quod si verò hæc cum verbis non consentit & ex adiunctis antecedentibus & consequentibus aliquid evidens sit, quod cum re proposita convenire nequit, oratio fuerit in aliū sensum interpretanda. Ergo non tantum verba, sed rationes negotiorum inquirendæ sunt, & ita ex omnibus signis

signis diligenter inuestigandum est, quæ fuerit in contractibus omnium voluntas: ut autem melius cognosceretur, formulæ quædã iuris fuerant olim adinuentæ, quæ si paucæ sint, euidenter & quàm maximè negotijs quotidianis accommodatæ, varietatem illam litium procreatricem, & communis tranquillitatis perturbatricem, quam vehemētissimè legiflatores detestantur, procul excludēt, & ijs certissimè facillimèq; quiuis vtetur. Tametsi verò iure gētium quisq; rerum suarum, & orationis liberum habeat vsum, hic tamen vtilitatis publicæ causa certis terminis à iure ciuili potest definiri. Euidētia sanè negotiorum in iudicijs magnam auctoritatem habet. Itaq; firmiora negotia sunt, quæ publicè sunt transacta, quæ literarum monumentis sunt mandata, quæ bonorum virorum testimonio, quæq; iuramentis sunt comprobata. Modus etiã dicendi in considerationem venit: quædam enim sic proferuntur, vt potius ioco quàm serio dicta videantur, quædam etiã violenter extorquentur: at quoniam voluntas cogi nequit, oportet vt liber sit omnium consensus. Nec verò tantum oratio, sed etiã actio sæpe voluntatem demonstrat, vt si res non tantum vendita, sed & tradita sit, & etiã diutius possessa. Locus etiã multum afferre solet: sic aliam vim habet hic aut alibi dicta vel facta, vt in templo, in iudicio, in symposio, si ij quorum res agitur absentes fuerint aut præsentēs. Ratio verò maximum vbique momentum habet. Nam tunc optimè rē quanq; intelligimus, cum propriam causam eius scimus. Sed cum veritas potius in animis nostris sit, q̄ in oratione, quid si verbis aut actionibus tantum, & nō voluntatibus cōsentiant? Equidem manifestum est, si cōstet vtrunq; contrahentium noluisse, nullū esse contractū: sed quid si quamuis antea noluerit, iam tamē alter velit? At oratio nullius efficacæ fuerit sine voluntate: quod si voluisse se dixerit, alterum & etiã iudicem defraudarit. Sed
quid

quid si fuerit vnus & non alterius voluntas? Atqui vnus voluntatis contractus esse nequit, tamen ne fraudi dētur occasio, potior eius erit causa, cuius oratio cum voluntate cōsentit, nisi alter iustā suam ignorationem euidenter demonstrarit. Quædam autem tacita quodāmodo pacta sunt: ita qui sanguine maximè cōiuncti sunt, voluntatibus etiã putantur optimè cōuenire, & hinc est, quod ad proximos ius defunctorum transeat, nisi fuerint aliæ voluntates legitime significatæ: sic etiã qui diutius alterum rebus suis vtitur patitur, in dominij translationem consentire videtur: interest etiã Reip. ne bona priuatorum maneant ignota. Quoniam verò non considerandum tantum est quid velit quisque, sed etiã quid præstare possit, necessariū est vt liberi sint homines qui contrahunt: nam alioqui cum alterius ipsi sint, nihil habent, nisi potestatem sint à dominis suis adepti: itaq; serui, filij familiars, pupilli, in suum damnū ritè nō paciscuntur, tum quod sub alterius potestate sint, tum etiã quod facile decipi posse videantur: oportet autem dolum omnem è Rebuspu. procul excludi. At quanq; à gentium iure pacta suam præcipuam obtineant auctoritatem, eo tamen non singulis tantum hominibus est concessum, vt ex arbitrio suo rebus suis vtantur, sed etiã multis hominibus, in vnā vitæ societatem congregatis, data potestas est, qua statuunt in communes suos vsus, quæ, tametsi tam latè non pateant, omnium aut plurimorum opinioni, rationi naturæque consentanea videntur: & hinc omnis vis iuris ciuilis est, cui quidem necessarium est priuatos omnes suas voluntates accommodare. Quapropter, vt inquit iurifcon. quod conditor legis statuit, etiã contrahentes tacitè voluisse & fecisse finguntur. Ius autē ciuile ijs pactis quæ necessaria sunt ad vsum vitæ communis, venditionibus, locationibus, & alijs eiusdem conditionis, auctoritatem suā adiungit, qua, si nolimus, cogimur exequi
N quic-

quiequid ritè polliciti sumus: eam autem obligatio sola naturalis non habet. Ita quanquam ex iustis pactis omnibus obligationes fiant, quibus tanquam vinculis quibusdam efficiendi promissi teneamur, quoniam tamen voluntates sunt inconstantes, & varium etiã in hominibus cogēdi resistendiq; robur, vtilitatis publicæ causã legum etiã ciuiliũ potestas accessit, qua, qui pactum vult haberi ratum, adiutus, vel inuitum aduersarium per iudiciũ in suam sententiam trahat: eam ab eius operatione actionẽ appellat, quam definiunt etiam Iurifcon. ius, debitum in iudicio persequendi. Instrumentum autẽ legitimarum actionum est obligatio, quo voluntas alicuius à publica iam corroborata iustum contractum ad exitum suum perducatur. Si verò à primis ad vltima velimus ordine progredi, potestas animorum nostrorum summum locum tenet: secundum autem eorum in vnã voluntatem coniunctio: tertium huic adiuncta voluntas legislatoris, quæ iam ex pacto contractũ facit, & efficacem actionem parit: postea iudicium publicũ est, & tandem horum omnium effectum vltimũ, in quod scilicet inter se qui contrahebant consentierunt. Verũ quoniam illa prima vis animorum, cui leges etiam feruunt, est libera, quæ se non tantũ in voluntatem, sed in materiam, in executionem & effectum extendat, quamdiu potestas tantũ est, eiusdem etiam conditionis est voluntas legislatoris, vis scilicet & ius agendi, qua si velit quis vti possit. Cũ autem potestas animorum exit in voluntatem euidentem, cum hac etiam efficax voluntas legum coniungitur, & similiter potestas agendi transit in certam operationis iudicialis formã, quam per authoritatem publicã effectus vltimus pactorum sequatur: sed hoc loco nõ sunt hæc latius explicanda. Quoniam autem contraria semper à suis contrarijs tolluntur, manifestum est, quòd cõtractus statim dissoluitur, si vel finis, bonum scilicet, vel efficiens huma-

humana voluntas ritè in diuersum mutetur. Nullum enim malum, præsertim publicum, vnquam fuerit admittẽdum. Ita sæpe priuilegia videmus pactaq; ciuium, quæ tamen ali quando iusta fuerant, iure rescindi. Voluntas autem oportet vt in dissoluendis pactis rursus sit vtriusque, & vt res etiam adhuc sit in eorum potestate: quod si contigerit, vt inquit iurifconsultus, posterior contractus priorem tollit: alioqui verò quod est rectè coniunctum distrahi nequit: nam eorum qui contraxerunt & etiam gentium est vna facta voluntas, non duæ tam malè coniunctæ, quæ ab vno subito distraherentur. Vnam autem eiusmodi voluntatem, vnus effectus quoq; comitatur eius rei, quæ fuerat illi subiecta. Sed vt præterita facta non sint, villo modo fieri nequit, quanquam nouum quippiã dissimile vel contrarium fieri potest: vt si vendat emptor rursus eandem rem venditori. Verũ id non tam dissolutio prioris, q̃ nouus contractus meritò videatur, qui tamen prioris effectum tollat. Sed harum rerum tractatio potiùs iurifconsultis est relinquenda. Cũ autem magistratus nõ tantũ in his quæ iam diximus, sed etiam in supplicijs inferendis versentur, ^{Supplicia.} & hæc iustitiæ pars plurimũ ad incolumitatẽ Reip. conducatur, nunc eam paucis explicemus. Non enim satis est scire, quomodo virtutes sequamur, nisi sciamus quo pacto vitia coercere debeamus. Sed differentiæ suppliciorum, ex ijs quæ priùs de peccatorum gradibus diximus, facillè poterunt inueniri. Illud autem hĩc in vniuersum est obseruandum, quemadmodum non Philosophi tantũ, sed etiam iurifconsulti tradunt, vt supplicia potiùs cum clementia quàm acerbitate sint coniuncta. Illa verò, si negotia legibus aperte comprehensa non sint, potiùs ad lenitatem inclinat. Oportet autem vt homines imbecillitatis humanæ conscij, magis ad hanc quàm ad rigidam seueritatem sint propensi, quæ iam ad crudelitatem proximè sapius accedit,

dit, quæ quidē tam contra naturam humanam est, vt etiā ipse Phalaris crudelissimus tyrannus eam in alijs videatur esse detestatus. Quæri verò posset, an in ijs quæ legibus cōtinentur clementia nullum habeat locum: vbi considerandum est, an iudices tales sint, qui secundum leges sententias dicere cogantur: nam ij, cū iuris tanquam ministri sint, perpetuum domini sui iussum nunq̄ possunt detrectare, & etiā si iudices legibus sint superiores, qui nimirū legum nouarum & priuilegiorum habeāt potestatem, tamen & illi quoque sub æquitatis imperio sunt, & hæc prorsus inuictas vires habet, quibus quisque quicumq; sit, tantò magis subijcitur, quantò magis eas violare putatur. Quapropter iniquus iudex est, quicumque scelera negligit, Remq; pub. non mediocriter offendit, dum exhibet reliquis exemplum peccandi, & cū sceleratis occasionem quoque maiorum scelerum præbeat, ipsos etiam reos ledere videtur. Itaque rectè scriptum est apud Platonem, persuaderi debere melius esse, non Reip. tantum, sed & ijs qui peccarunt, vel mori, vel alioqui castigari, q̄ eos impunitos relinqui: quòd hæc iustitiæ pars animæ sit medicina. Socrates qui Apollinis iudicio Græcorum sapientissimus fuit, quamquam iniquissimè condemnatus esset, sibi potius moriendum, quàm iudicium publicum violandum putabat: interessè nempe Reip. iudicabat, magistratibus, tametsi nō optimis, imò etiam interdum malis, quemuis temere non reluctari: quamuis cū id diceret potius alterius vitæ desiderio, quàm Atheniensis Reip. cura teneri videbatur. Verum quòd iustitia violari nolit vnquam, ab eo discere possumus, quem in omnibus nobis magistrum sumere debemus: videmus enim Deum ipsum apertè voluisse, vt nullum crimen vnquam sit impunitum. Nam tametsi pie flagitantibus hominibus immensum culpæ supplicium condonet, statuit tamen, vt vnus qui satisfacere posset pro nobis,

bis, qui soluendo non eramus, persolueret, & ita ruinā immensam humani generis, per immensam gratiam quidem, sed cum pari iustitia coniunctā repararet, vt cū vnus hanc vtranq; pariter cōtineret, is sua iustitia nostram iniustitiā, misericordiāq; meritas poenas à nobis auferret iniusta sua morte nos à iustissima morte liberaret, ac pro summis meritis cum bonis in perpetua felicitate regnaret: ita pulchrè factum est, vt nos Deo deberemus, non tantum quòd homines essemus, sed etiā quòd essemus hoc nouo beneficiæ genere liberati, & sic est inuicta iustitiæ diuinæ ratio exactè seruata. Certè non video quomodo rectè possit hæc vnquam ab vllò violari: violabitur autem, si leniores q̄ oporteat in puniendis delictis sumus. Quoniam tamen hic vtilitatem publicam spectamus, si quæ peccata sint, quæ vel neglecta, vel leuissè punita videantur eam non esse læsura, diuino iudicio relinqui possunt, ab eo præsertim, qui vt legibus superior est, ita magis liberam potestatem habet: at nec is vnquam tamen morbos aliquos magnos, aut eorum occasiones aliquas in Rép. inualefcere sinat: cū enim is qui magistratum gerit sit tanquam medicus Reip. ab eo curandum est, vt morbis etiam impendentibus diligentissimè resistatur, & præsentibus omnes amaro pharmaco tollantur, si quidem dulci curari non possunt, corruptæ verò partes & insanabiles vt radicitus excendantur, tum quòd inutiles sunt & à vitali totius corporis spiritu seiunctæ, tum quòd pestilentissima cōtagione promptissimè cæteras inquinēt. His autem quæ sanari possunt medicamentum admouendum est, quòd salutem tutissimam & optimā affectæ parti & vniuerso corpori adferat. Si quæ verò esset Resp. tam incorrupta, in qua peccata leuia, cū nō admodum essent multa puniri possent, hæc eo ipso profectò ferme semper incorruptissima maneret: leues enim vitiorum occasiones, hoc pacto de medio tollerentur, quibus sublatis maiores

prouenire non solent. Quamquam legislator scelera tantum perpendit, quatenus ad ipsam Remp. extenduntur, quoniam tamen ex occultis manifesta & e priuatis publica proueniunt, nō fuerint à magistratibus omnino negligenda: nam vel sola voluntas, modò per signa sua declarata sit, apertè Remp. lædit. Itaq; lex homicidij, etiã contra eos posita fuit, qui hominis occidendi causa cum gladio fuissent: quoniam interest Reip. vt etiam ciuium voluntates sint incorruptæ. Tametsi verò Remp. lædere non videantur minima quæq;, præsertim si priuata sint, tamen multa parua magna tandem fieri solent in vnū cōiuncta, singula quoq; cōtinuatione suum incrementum sumunt, & priuata sese in totas Resp. effundunt, dum vnius vitium tota familia, & vna familia aliam imitatur. Minora verò peccata qui castigabant apud Romanos censores appellabantur, qui non secundum certas leges, sed vtilitatem potius communem, legibus scriptis nō comprehensam, iudicabant. Non enim omnia, quæ quidem infinita sunt, possunt etiam à sapientissimis legislatoribus vnq; definiri: Verum illi tantum ignominie pœnam in ferre solebant, pro grauioribus autem sceleribus iudices & lictores capitalem. Sed quid si certum sit eius vitam qui peccauit Reip. magis esse profuturã quàm mortem? Equidem semper maius bonum & minus malum fuerit eligendum: vbi tamen animaduertendum, ne absoluendi exemplum alios ad scelus inuitet: omnia nimirum quæ in Rep. proponuntur, debent ciues omnes admonere non ad vllum vitium, sed potius ad omnem virtutem & felicitatem cōmunem: nec tantum malo ciui, sed etiam bono fuerit meritò pro Rep. si res postulet, moriendum: nam & Attilius Regulus, & alij multi ab omnibus laudantur, qui etiã ob non adeo magnam vtilitatem mori voluerunt: certè dubium esse nequit, quin meritò pro Rep. morti condemnentur mali ciues, vt qui semel peccauit, nō peccet iterum, & qui

præ-

præteritã præsentemq; tranquillitatē perturbauit, promoueat futurã, dum is qui præbuit exemplum peccandi, præbeat alijs etiam exemplum satisfaciendi: futuri nanq; temporis potius quàm præteriti causa supplicia de sceleratis hominibus sumuntur, quæ Reip. vexatores de medio tollunt, & reliquos ciues modestiores reddunt. Cùm igitur Reipub. causa pœnas scelerati luan, vt est apud Platonem, id etiam in supplicijs inferendis seruandum est, vt ea crimina quæ maximè grassantur in Rep. quæq; leuiora fuerint, acerbius tamen puniantur. De ijs autem sceleribus, quibus ciuitas non laborat, tametsi sui natura magis perniciofa sint, non solent admodum esse sollicitæ leges. Itaq; legimus Solonem prudentissimum legislatorem nullum supplicium parricidis scripsisse, quòd tam nefarios homines arbitraretur in sua Rep. non esse futuros. Furtum aliquãdo dupli vel quadrupli compensatione dissoluebatur, nunc autem, quoniam vilitatiùs esse cœpit, factum est capitale; nō quòd cum pecunia vita cōparetur, sed quòd fatius sit malos interfici, quàm vniuersam Remp. perturbari. Itaque fures, reliquiq; scelerati, ciuitati, non priuatis hominibus pœnas soluunt: sed tamen æquum fuerit, vt ijs qui læsi sunt etiã sua damna restaurentur. Quamquã enim omnia Resp. sibi vendicare potest, si quàm optimè tamen instituta est, miseros ciues semper consolari solet: ita iustitia postulat, vt ij qui grauiora scelera commiserunt, Reip. primùm satisfaciant, & vt deinceps etiam, si fieri potest, illis satisfiat, qui detrimentum sunt perpessi, si tamen ipsi nullum damnum commuerunt: sæpe nanque præbere solent aliquas peccandi occasiones. Ita ciuium negligentia multos fures alit: & iccirco Lycurgus nullam furti pœnam constituerat, & multis in locis non tantum fures capite, sed & ij quibus aliquid ablatum est, amissione surreptorum bonorum puniuntur. Peccata, quæ non tantum periculum afferunt, capitalia non habent.

habentur, quòd fatius sit ea vel aliter castigari, vel interdū etiam dissimulari. In eo verò fermè vis omnis huius æquitas est, vt qui damnum Reip. attulit, afferre cogatur quantum potest vtilitatem, & qui partem vnā legis violauit, satisfaciāt alteri, qui fecerit aduersus interdictum hoc, hominem non occides, cogatur etiam perferre quod reliqua legis pars iubet, nempe qua cautum est, vt qui interfecerit aliquem, etiam ipse moriatur. Vt autem exactè rationē omnem inferendæ pœnæ cognoscamus, operæpretiū est, tam supplicium quàm delictum vicissim in eadem lance cū vtilitate Reip. trutinare: quod enim cum emolumento magis aut cum detrimento communi coniunctum minus ponderis habet, id ipsum est in legibus introducēdis semper à gubernatoribus ciuitatum eligendum. Itaque diligenter considerandum, quid vtilitatis aut incommodi ex supplicijs aut criminibus in Remp. redundet, vt id fiat quod maius bonum secum affert, aut si malum omnino vitari nequit, admittatur potius id quod est minus, nam id maioris mali cōparatione boni speciem præ se ferre videtur. Si ciues omnes incorrupti semper essent, in supplicijs inferendis iustitia nunquam esset occupata, nunquam moesto vultu cerneretur, sed continuò præmijs reddendis vacaret: nunc hominum scelus in duas partes eius officij diuisit, & etiā coëgit eam potius in acerbiori versari, non quòd ipsa vnq̄ sui dissimilis sit, sed quòd ex effectis eius considerationem nobis proponamus, quæ tametsi causa sit eadem, propter subiectam materiam sunt diuersa: tam enim malis hominibus supplicia quàm illis qui bene de Rep. meriti sunt præmia conueniunt, & in ea factorum exacta dimensione & compensatione totum æquitatis officium est situm. Ita fit, quoniam facta suam mensuram, & illi par vel præmiū vel supplicium habent adiunctum, vt vbique iustitia suum habeat locum. Peccatum quidem, vt videtur, legē dissoluit,

imò

imò potius est dissolutio quædam legis ab humana voluntate: sed hæc est iterum alterius cōfirmatio legis, & qui contemnit primam se magis subijcit secundæ. Prius enim potestatem habet seruandi, per peccatum à supplicio nullam habet libertatē euadendi: nam prorsus inuicta iustitia est, ad eò quidem vt nec etiam vlla gratia flectatur, sed summā habeat vbique potestatem. Certè si diligentius rerum omnium naturam considerare velimus, dubitare non poterimus, quin hæc vniuersitas omnis arctissimo iustitiæ vinculo sit comprehensa. Quamquam enim huius pulcherrimæ machinæ facturam, & humani generis instaurationem, incredibili Dei Opt. Max. beneficentiæ debeamus acceptam, hæc tamen etiā cū æterna iustitia semper postulat coniungi, quemadmodum paulò antea dicebamus. Cū igitur qui scelus commisit eò se statim debitorem fecerit, necessarium est, vt vel ipse vel alius persoluat: quod si verò magnum liberatorem habeamus, qui pro nobis omnibus satisfaciāt, & immensis pretijs immensum debitum dissoluat, tamen necessarium est, vt vicissim eius desiderijs à nobis satisfiat: nam iustitia totius naturæ necessitatem continet, & quicquid faciamus semper per eam nostram dignitatem tenemus, quantumuis in varios ordines nos trāsferamus: per vitium quidē descendimus ad imum aliquē locū, per virtutem assurgimus versus supremum, in omnibus autem ipsa iustitia versatur, se per totum vniuersitatis spatium extendit, res omnes factaque certissimis præmiorum suppliciorumq; mēsuris cōpensans. Quemadmodum autē in vniuersitate rerū, sic in Rep. quoq;, quæ similitudinē illius gerit, iustitia exactissimè seruari debet. Oportet igitur, vt leges & earum ministri, in compensandis ciuiū factis, ijs præcipuè quæ ad Remp. maximè pertinent, totis conatibus occupentur, & omnia semper referant ad virtutem, & totius Reip. felicitatem. Oportet vt in his, tum in alijs omni-

○

bus

bus diligenter considerent, quid vniuersæ Reip. quid singulis hominibus & quibus potius conducatur, atque etiam, quid, & quo pacto commodissime fieri possit: quædam autem tam difficilia tamque periculosa sunt, ut tanquam in eorum numero quæ fieri nequeunt possint haberi. Boni quidem gubernatores ad propositum portum, quem suis negotiis aptissimum elegerunt, dirigunt omnem navigationem: sed quid si contraria tempestas ingruat, nunquid consultius fuerit vela ventis accommodare, & proximum aliquod tutissimumque refugium petere, quam dum pergere conantur principes aduersus insuperabilem providentiam Dei, perdere se pariter & totas ciuitates. Ergo considerandum quam commodè quodque fieri possit, & quoniam vitia varia sunt, multis etiam remedijs est opus: Quid quod in hominibus, in temporibus, in locis est magnum discrimen, nec in omnibus iisdem pharmacis uti licet: interdum chalcisticis & acopis opus est, interdum vinculis, cauterijs & ferro: quidam etiam morbi curationem nullam admittunt, qui si sint in quibusdam, & non necessarijs partibus, excindi quidem possunt, sed quid si sint in toto corpore, quid si in partibus sine quibus ciuitas incolumis esse nequit, quid si in alijs, sed quæ non possunt, sine noxa partium præcipuarum irritari? Multos legimus in antiquis Rebus, malos fuisse ciues, quos satius fuisset ferre quam prouocare. Sanè multa in singulis veniunt ciuitatibus diligenter animaduertenda: nam etiam minima quæque sæpe præbent occasiones maximorum, & tamen interdum vix maxima curari volunt. Sed de his iam satis: nam quamquam præmia natura pœnis sint priora, ex virtutum dignitate, quam antea tradidi, facile possunt cognosci, nec tam in usu nostris temporibus sunt, ut exactam explicationem requirant. Quoniam autem aliquid est quod non oporteat, etiam si per leges liceat, ut est apud Ciceronem, ac in eo ferme genere liberalitas est

& ami-

& amicitia, plurimumque conferunt hæ duæ virtutes ad felicitatem communem, de ijs hoc loco quædam tradenda videntur. Licere dico quæcunque legibus non sunt interdicta, hoc est, quæ manifestè Remp. non lædunt: at sunt præter hæc alia multa, quæ nos facere vel omittere non decet. Decorum enim in vita latissime patet, nec totum potest legibus comprehendi, & tamen vult ab omnibus diligenter obseruari: quomodo verò liberalitate sit & amicitia seruandum, quæ duæ virtutes cum iustitia sunt vehementer coniunctæ, iam paucis ostendemus, quamquam ex ijs etiam quæ prius diximus intelligi possit, ac à liberalitate initium sumemus, quoniam latius quam amicitia, vires suas extendit: non enim tantum in amicos, sed etiam in alios liberales esse debemus. Quod autem liberalitas cum iustitia coniuncta sit, hinc intelligi potest, quod, si quid nobis superest, aliorum necessitatibus debeat, eorum præcipue, qui nostram beneficentiam maximè merentur. Videtur autem sic appellata liberalitas, quod libero homine digna sit, & quod liberum animum requirat: alios enim alacriter nostris bonis iuuari decet, ne potius aliquam ob causam extorta muñera quam liberè data videantur. Est igitur liberalitas virtus, ut inquit Philosophi, qua nos promptè citra cõpensationis spem alios bonis nostris externis iuamus. Hæc autem virtus meritò apud omnes in summo pretio semper fuit, non tantum quod sit multis hominibus utilis, sed etiam quod beneficium animum significat, & humanarum rerum cõtemptorem. Est autem, ut & reliquæ virtutes, in medio quodam, nimirum inter prodigalitatem & auaritiam collocata, & est etiam circumstantiarum suarum modo ponderanda: quod enim in alijs liberalitas, in alijs prodigalitas aut auaritia dicitur: ita minimus excessus pauperes prodigales, defectus autem minimus diuites auaros facit. Deinde negotia quædam, & his potius quam alijs temporibus &

locis, maiores minoresue sumptus requirunt. Quam autem liberalitas utrinque vitium suum habet, tamen avaritia multis modis deterior habetur, quae in dando deficit, in accipiendo modum excedit: nam etiam praeter caetera mala, hoc non exiguum est, quod ipsa cum aetate continuo crescit. Discunt quotidianis experimentis homines, quam utiles pecuniae sint, quamque difficile comparentur: prodigi vero, cum indies multas pecunias effundant & accipiant paucas, consumptis omnibus aut plurimis remedium habent: sed tamen utrumque vitium, quatenus fieri potest, diligenter in Rep. debet impediri, & tam alienatio patrimoniorum, quam nimia bonorum conservatio prohiberi, quod utrumque ab antiquis bene formatis Rebusp. nonnunquam factum esse videmus. Avari cogendi sunt, ut pecunias suas nimias in usum aliquem exponant, quoniam in Rep. nihil otiosum & inutile esse debet: ad expensas omnibus modis sunt provocandi, quia cum nummis ipsa cupiditas continuo crescit: ad animi magnitudinem invitandi sunt, quae se quis merito magni facit, & debitos honores exposcit, pro quibus, ut inquit Aristoteles, cum diu num quippiam sint, & Dijs immortalibus debeantur, non pecunias tantum, sed res omnes humanas merito quis conterminat. Honor etiam magnificentiam prouocat, quae sumptus tales facit, quales magnos viros facere decet. Sed hoc loco de liberalitate plura non adiungemus: postea de officio diuitum erga pauperes nonnulla dicemus, quae poterunt etiam huc transferri. Quoniam autem nos non ad solitudinem, sed ad societatem facti sumus, inter alia quae conferunt ad sensum felicitatis, praecipuum quendam locum habet voluntatem similiarum, hoc est bonarum, coniunctio, quam amicitiam appellamus: nam cum veris amicis, quibus nihil pretiosius profert natura, & etiam amicorum bonis omnibus tanquam rebus nostris fruamur, non possunt, ut inquit Aristoteles, in calamitatibus, quibus varijs obnoxij sumus, non

non summum afferre lenimentum, non possunt in rebus prosperis ad augmentum beatitudinis plurimum non conferre. Cum autem amicitia, teste Cicerone, dicatur ab amore, de eo, ut amicitiae naturam intelligamus, prius dicturi sumus. Amorem definiunt affectum animae rationalis, quo cum interiori suauitate quis aliquo frui cupit, quod imaginem boni gerit: nam antea diximus bonum omnium rerum esse finem. At cum, ut aiunt Physici, omnis motus a contrario fit in contrarium, manifestum est, quod ex aliquo defectu semper ad bonum feramur. Diximus etiam speciem conceptam esse tanquam instrumentum, quo ad bonum consequendum utamur. Haec autem species formam quandam gerit eius a quo suam originem habet, quae si optima sit, formosissima dicitur & pulcherrima, fitque vinculum firmissimum amoris, quo sic animus cum re desiderata coniungitur, ut ab ea nullis machinis possit diuelli. Bonum igitur amoris finis est, quod sui specie incitat efficientem causam cum defectu coniunctam. Simile quippiam in vniuersa rerum natura fieri videmus: ita nimirum alimentum nobiscum coniungitur, medicamenta proprios succos ad se trahunt, magnes ferrum allicit, & cuncta cum similibus suis commiscuntur & in vnum coniunguntur: propter defectum, qui quidem est in eo quod coniungitur cum bono. Ita Deus nos prosequitur amore, cum tamen illi nihil omnino desit, & nos eum amamus, quoniam in eo nostram felicitatem habemus. In hominum autem mutuo amore ferme vtriusque est defectus, qui alterius dotibus vult suppleri. Defectum hic semper appello, qui fit cum aliquo bono coniunctus: nam ut antea diximus, ipse solus nullas vires habere potest. Bonum enim est quicquid appetentiae potestatem habet: expetit autem, quia plane non est absolutum, & cupit absolutius fieri a simili quod in eo genere excellit. Sed cum Deus omni genere bonorum perfectus sit, hinc vis amoris di-

uini facillè cognoscetur, qui cum Deo nos, hoc est cum nostra perfectione coniungit. Quòd verò quantò quis melior est, tantò maiore desiderio rerum diuinarum teneatur, mirum non est, nam in bono diximus appetentiam esse, quod quantò maius est, tantò potiores obtinet desiderij vires: similitudo enim appetentiã deficientis auget, & eã minuit dissimilitudo. Deinde quãtò quis melior est, tantò meliùs suam imbecillitatem cum diuina potestate conferre nouit. Cùm iam eo quem amamus præfente fruimur, quoniam similibus species arctè nobiscum coniunguntur, ex actionibus & affectionibus mutuis incredibilis voluptas procreatur: quod etiam in animo corporeq; cernere licet, cum inter se consentiunt in perfectissimam aliquam constitutionem & operationem: vtrinq; nempe species alterius cum altera placidè conuenit in arctum commercium vitæ: at si dissimiles sint, hinc statim prouenit dolor. Duplex autem est similitudo, primùm naturalis, qua multos citra causam aliam videmus esse deuinctos: per totam enim naturam similitudinis & dissimilitudinis causæ disseminate sunt, quæ cælesti virtute potissimùm gubernantur: quem admodum ex Phædro Symposioq; Platonis intelligere licet. Alia similitudo est ea quæ per consuetudinem est acquisita: hæc si conueniant ambæ, maximam coniunctionis potestatem habent, si solùm alteræ, tantò minorem, quantò contraria magis diuellit. Naturam inter virum & foeminam insignem & necessariam posuit commercij causam, cui si forma morumque & ingeniorum similitudo accedat, longè potentissimus fit amoris nexus, quem nulla vis humana dirumpat. Qui verò eximio quodam est amore deuinctus, suam incolumitatem pro alterius salute facillè contemnit. Nec id etiam mirum videbitur, si rem ipsam bene consideremus. Ex duobus enim per amorem vnum factum est, quemadmodum Pythagoras dicere solebat, cuius

præ-

præcipua pars apparet ea quæ ab altera amatur: in omni vero compositione, si periculum aliquod imminet, natura potius illud ad partem ignobiliorem transferre conatur. Ergo quanquam alter amicorum alterum iuuare cupiat, & vicissim ab altero iuuari, & virtutes vtriusque desiderent ambo, non vt proprias, sed vt communes & indiuisas, magis tamen, vt ait Cicero, quisq; facit omnia in gratiam amici, qui nimirum sit cuiusq; præcipuum bonum. Sic in corpore nostro, cuius partes omnes tanquam amoris vinculo sunt inter se coniunctæ, si quid accidat boni potius ad nobiliorem, malum ad partem distribuitur quæ minus dignitatis habet. Ita mirum non est, si quis pro eo quem amore prosequitur, pericula quæuis & mortem non dubitet subire. Ex amore beneuolentia nascitur: hæc si reciproca sit, amicitia nuncupatur, quæ nihil aliud est quam studiorum & voluntatum mutuus consensus. Hæc igitur non se tam latè quam amor per vniuersam animam extendit, sed partem eius superiorem potius attingit, & semper est cum virtute cõiuncta. Cùm autem amicitia tantum inter viros bonos sit, nam, vt antea monstrauimus, malum nullam cõiunctionis vim obtinere potest, manifestum est, si plures nobis amici sint, quòd quantò melior aliquis est, tantò magis debeat amari. Ita, quanquam amicitia similitudinem & æquabilitatem animorum contineat, si diligenter cõsiderauerimus, hinc etiam Geometricam quandam analogiam inueniemus. Nunquã enim duos pares reperire licet: nec verisimile est Pyladem & Orestem, qui tamen voluntatibus iisdem fuisse dicuntur, aut illos alios omnibus animi corporisq; dotibus æquales esse potuisse: & ideo non oportet vt par beneuolentiæ sit mēfura, sed vt magis ametur ille qui magis excellit, & qui nobiscum magis est cõiunctus, sic & natura ratioque communis postulat, vt in parentibus, coniugibus, summus quidam sit amor: in filijs non par quidem amor, sed

sed tamen debet esse iustus. Inter sanguine coniunctos etiã propter naturalem similitudinẽ est maior quã inter alios amor, qui familiaritate cõtinuò crescit & etiam probatur: nam dicere solent, nisi certas falsas mensuras simul comederint, non esse veros amicos. Quanquam autem hic quod in virtutibus omnibus accidit, vt vel rarissimæ vel nullæ potius sint perfectæ, sed oporteat vt vel mediocribus vel etiam inferioribus simus contenti, illud tamen semper obseruandum est, vt in hominibus superioribus plures & superiores sint virtutes: ita supremus Deus eas omnes habet absolutas. Igitur in principibus Reip. maximus etiã subditorum sit amor, sine quo fieri nequit, vt officio suo recte fungantur. Semper denique in eo qui bene facit, quã in eo cui bene fit, debet esse magis excellens amor, quoniã vt inquit Aristoteles, agendo potius quisque quã aliquid perferendo fruitur rerum natura, & ideo semper effecta quã causa magis amantur. Non tantum autem volumus vt in Rep. nostra ciues omnes voluntatibus arctissime conspirent in vnum, sed etiam vt ipsa cum alijs bonis Rebusp. per amicitiam sit coniuncta: quoniã nihil sine defectu aliquo reperire licet in rebus humanis. Cum verò similitudo amicitie sit effectrix, oportet vt Resp. quæ amicitiam egregie seruanturæ sunt, inter se quã maximè conueniant moribus & institutis: nam dissimiles odio mutuo carere non possunt. Potentior igitur & melior occasione data deteriorem, etiã ob vtilitatem hostium redigat in suam potestatem, & sibi quã similitam reddat. Nam vtilis est inter homines quã latissima similitudo morum bonorũ: & hinc est, quod principibus suum imperium propagare sit interdum concessum. Sed hac de re postea pauca quædam dicaturi sumus.

Lurima sunt adhuc quæ de iustitia possent in medium efferri, Praful illustrissime, sed nos hic pro instituto satis multa dixisse videmur. Vnum autem virtutum genus nunc est reliquum, quod inter cætera suum principatum tenet. Pulchrum equidem est omnes peccandi illecebras cohibere, nec vllis periculis propositis vnquã deterreri: pulchrum cuique semper quod illi debetur exactè distribuere: sed nisi quis sciat rerum omnium gerendarum rationes, & his etiam obsequi multa didicerit exercitatione, non poterit vnquam in vllò virtutis officio rectè versari, vt nec bene per varios & argutos itinerum flexus ingredi, qui nihil aut parum admodum cernit. Oculus autè animorum nostrorum mens est, quæ dum diligenter in rebus humanis cognoscendis & administrandis occupatur, de ijs bene considerandi consultandiq; promptitudinem hominibus affert, quam nos prudentiam appellamus. Hæc eadem mens rebus æternis cognoscendis dedita, scientias etiã & sapiëntiam acquirit, sine quibus profecto nos omnes in densissimis tenebris & summis miserijs viueremus. Nã si nobis hæc corporata lux tantam voluptatem affert, quæ admodum ex turbidis & caliginosis temporibus & ex nocturnis horroribus cognoscere licet, quid de altera illa nostrorum animorum luce dicemus, quæ tantum ab externa, quantum ipse sol à crassis vmbrijs, distat: vt interim omittã quod in numeris modis quã corporis oculi sensum animi nostri possideant exactiorem. At si qui voluptatem hæc sibi contemnendam esse putent, saltem vtilitatem & necessitatem negligere minimè debet. Manifestum est autè quod

P absque

absque operationibus nulla nostra vita foret: siquidem, ut iam sæpe diximus, ab aliquo bono suã omnia naturam habent, & bonum sese semper vltius in proxima quæq; effundit, nec vnquam otiosum esse potest. Itaque stirpes etiã & lapides vim suam & actionem, & eam quidem eximiam continere videmus. Quapropter cum animus corporaturã tantis interuallis superet, ignauia minimè fuerit corruptendus, sed diligenter excitandus, ut in præscripto stadio cursum suum teneat, & ad propositam metã alacritate summa contendat, quod nunquam bene facturum est, nisi totum spatium exactè cernat, & etiam in eo didicerit egregiè versari. Sed scopus ad quẽ operationes omnes tendunt, in rebus omnibus longè maximum momentum habet. Is igitur oportet ut bene perspectus sit, modò quæ ad eũ feruntur rectè constituere velimus. Non autem ad hanc vitam tantum, sed ad aliam præstantiorem nati sumus: & etiam si tantum ad hanc vitam nati essemus, alterius cognitione semper opus haberemus, qua turbulentia hanc humanã in ordinem aliquẽ diuinum redigeremus. Igitur administrari non possunt res humanæ, nisi præstò nobis sint diuinæ, & ideo prudentia sola non sufficit, nec etiam ipsa sine scientijs esse potest. Scientiæ verò præcipuam veritatis magistrã sapientiam requirunt, sine qua planè rudes sint & incultæ. Hæc primas rerum intelligendarum rationes in clarissimam lucem exponit, à qua reliqua tanq̃ à splendore purissimi solis illustrantur. Sapientia verò prima, quæ suam virtutem reliquis largitur, tantum in vno rerum omnium summo principio suum fundamentum habet: alioqui potius essent plures diuersæ, quas alia superior contineret atque cõiungeret, quæ potius ipsa primæ sapientiæ nomen obtineret. Itaque nobis nunquam quiescendum est, donec peruentum sit ad illud summum, in quo eximiè sunt omnia, & cum ijs omnibus nostra quoq; felicitas est collocata. Sic tanquã

per

per gradus ascendimus & descendimus, ac è supremis nobiscum deferimus optimas rerum gerendarum rationes. Postquam igitur prudentiæ sapientiæq; naturam breuiter in hoc libro considerauerimus, etiam de illo summo pauca quædam dicemus, à quo, diuerso boni participatu, varius quidem & pulcherrimus tamen ordo rerum omnium in hanc naturam est introductus, qui quidem cum hominibus seruiat, etiam in istam nostram considerationem venit, quatenus scilicet ad instituentiam Remp. conducit. Cum itaque sine præclaris actionibus, nec hic feliciter viuere, nec alteram illam felicitatem postea consequi possimus, cum etiam rebus externis nobis opus sit ad omnes nostras actiones, quid momenti teneant ad iuuandas aut impediendas ciuium operationes, vnde Resp. promoueatur aut ledatur, ex earum diligenti cõsideratione cognituri sumus. Sed nos hic non omnia, quæ sunt infinita, dicere volumus, sed tantum præcipua quæq; attingere, vnde tamen alia multa, si quis bene ratiocinari norit, intelligi queant. Cum autè res externas perpenderimus, ad personarum considerationem nos conuertemus, quemadmodum initio polliciti sumus: ciuilis enim tractatio in res & in personas est etiã à iurifconsultis diuisa. Ita nos sapientia beneuolentiãq; tua freti Præful illust. ordinem quem initio proposuimus ad finem vsq; prosequemur. Cum ergo virtutes omnes, de quibus hætenus diximus, desinant in actionem aliquam, & cum ignota rectè conficere nequeamus, requirunt virtutem aliquam quæ rerum gerendarum rationes cernantur: hæc autè ut

Prudentia.

& reliquæ, partim natura, partim exercitatione longa comparatur: nam ij quibus instrumeta cognoscendæ veritatis apta sunt ab origine, multò meliùs quàm hebetes & obtusi natura, negotiorum omnium euentum cernunt: & tamen etiam vsus, cuius vim in istis virtutibus præcipuè consideramus, vel ipse solus in omnem partem multum potest:

P 2

nam

nam animus diligens, non se tantum, sed etiam suum corpus, præsertim partes eius tenuissimas, æthereos nimirum illos spiritus, qui, ut inquitur Physici, sentiendi, mouendi cognoscendiq; sunt instrumenta, tandem in continuatarum actionum suarum similitudinem commutat, quemadmodum à nobis etiam antea satis est dictum. Quam enim quicquid in nobis eximium futurum est, teste Platone, non tantum usum, sed & naturam accommodatam postulat, hæ tamen virtutes de quibus nunc agimus, ab exercitatione potius dignitatem suam habent. Si quis autem animum sic habet vel natura vel usu rerum doctrinaq;, vel potius his omnibus constitutum, ut facile secundum veram rationem particula imstituat negotia quotidiana, is merito prudens habetur: talem Nestorem fuisse legimus, talem Lycurgum, talem Solonem: qui multis experimentis & rationibus edocti, plurima maximaq; contulerunt in usus communes: cum enim tam malos omnes quam bonos rerum exitus animis suis tenerent, illis quidem facile remedium, & his instrumentum accommodatum, quatenus rerum & occasionis natura pateretur, inueniebant. Quisquis autem prudens eximie futurus est, oportet imprimis ut bene perspicueq; natura cernat, & ut sit admodum circumspectus. Quoniam enim ex plurimis rebus composita sunt, necessarium est, ut in singulis negotijs multa veniant in considerationem, nimirum natura, vis & magnitudo cuiusque, quo tempore locoq;, & quibus personis conueniat, denique qui debeat aut possit fieri vel impediri. Certè cum circumstantiæ sint infinitæ, sine quarum examine sedulo quis rectè iudicare nequit, cumq; res partim bonæ partim malæ sint, & varijs modis inter se commixtæ, & in singulis maius bonum minusq; malum sit eligendum, necessarium est eas diligenter inter se conferre, ut quid singulæ, vel solæ vel cum alijs coniunctæ, ponderis habeant, cognoscamus, quod quidem

dem

dem quam difficile quamq; laboriosum sit nemo ignorat. Cum itaq; ferme negligetiores in rebus examinandis simus, sit ut prima potius boni malique species rudes nostros animos ad se conuertat: ita Paris Helenæ formam & non patriæ calamitatem videbat, seniores Troiani & hanc laudabant, sed Remp. tamen præferebant, & ideo fuerunt ipsi prudentes: Nestor autem melius Agamemnoni, quam Agamemnon sibi consulebat, dum hic Achyllis tristem illam iram prouocaret: Orestes potius in facinus matris, quam in beneficia quæ acceperat, cogitationem & manum conuertebat, & ideo non tantum imprudens, sed etiam dicitur furore summo correptus fuisse. Verum si quis exempla stultorum numerare velit inueniet infinita, cum interim prudentum, ut eximia quæq;, admodum sint rara: si quis tamen diligenter omnia circumspiciat, & multis experimentis bonum humanum discernere conetur, nisi natura planè cæcutiat, huius virtutis gloriam tandem consequetur. Oportet autem ab affectibus, qui nimium in hanc aut in illam partem trahunt, eum liberum animum habere, qui virtutem hanc præclarissimam sibi comparare velit, & ideo Græci temperantiam tanquam prudentiæ conseruatricem appellant, nec puto præceptum ad hanc rem vllum inueniri posse vtilius, quam ut in omnibus negotijs oblatis semper in memoriâ reuocemus, nos nunquam rectè iudicaturos, nisi liberè consulatq; prius in omnem partem respiciamus, & quid boni maliq; circumstantiæ singulæ contineant diligenter examinemus. Id quidem molestum est initio, cum multa sint, quæ nostræ mentis oculos teneant tanquam fascinosos: sed usu tamen facile tandem fit, & tunc demum virtus appellatur. Cum igitur hæc natura rerum multas habeat partes, necessarium est, ut mens totidem habeat in promptu, vel potius ut ipsa tam multiplex tota sit, quot sunt partes singulorum, & totius etiam naturæ, quod quidem rectè per Protheum suum Home-

rus significasse videtur, qui se facile mutabat in omnem figuram, nec eum Vlysses, quem nobis tanquam prudentem hominem describit, comprehendere potuisset vnquã, nisi prius ab Idothea, quæ rerum maximarum naturã omnem intelligebat, fuisset edoctus. Sed hæc sapientiæ magis propria sunt, de qua postea dicemus. Ad prudentiam igitur exercendam animum ad omnia versatilem & perspicuum habere decet, nec tantum vicinos suos, sed multas vrbes & multorum hominum mores vidisse: verum est enim id quod dici solet, non omnem tellurem omnia proferre: atque ideo aliunde quærenda sunt, ea quæ nobis desunt. Eum qui prudentiæ laudem consequetur, omnibus vel plurimis saltem prospicere, nec in quibusdam tantum, sed in plerisque rebus & animis decet esse exercitatum. Tametsi verò prudentiæ multi gradus sunt, ex quibus alius alijs superiorem aut inferiorem, aut etiam alius ab alijs in alio genere diuersum tenet, illa tamen propriè nomẽ illud totum sibi vindicare debet, quæ reliquas omnes ambitu suo comprehendit. Fieri potest vt quis inter principes aut plebeios, & in his aut in illis negotijs prudens sit, quanquã non teneat genus vniuersum, tamen ea quæ posita sunt in vsu quotidianò tam inter se coherent, vt quis tam speciosum nomen sine partibus omnibus aut saltem plerisque non mereatur. Consideremus igitur omnes vel plurimas actiones humanas ad vitam necessarias, & is qui se poterit ijs optimè accommodare, prudens meritò dicetur, quod quidem, vt diximus, partim fit ingenij iudicijque naturali quadam perspicuitate, qua tanta nonnulli valent, vt vel mediocri vsu res quantumuis tenebrosas & implicitas discernant, partim etiã longo & indefatigato vsu. Multi quidem ab ipsa natura ingenium habent fatis obscurum, sed assidua mentis agitatione tantum lumen excitant, vt etiam rerum intima tandem perspicere possint: ita videmus à vehementi

menti calore solis quantumuis densas ætheris nebulas consumi. Si quis autem mentem diligenter exercent, & instrumentorum hebetudine vel impedimentorum multitudine non retardetur, is talis erit, quem in rebus gerendis maximè desideremus. Quod igitur operationem aliquam vtilem prudentia potissimum spectet, id fermè cum alijs virtutibus, de quibus iam diximus, habet commune, quod autem veritatis ipsa vestigia sequatur, eò proximius ad artium & scientiarum naturam accedit: ab ijs tamen manifestè differt, quemadmodum rectè dicit Aristoteles: nam in artibus melior, prudentia verò reliquisque virtutibus moralibus deterior est, qui sponte peccat, & prudentia circa singularia negotia, scientiæ verò circa res communes versantur. Distinguit autem prudentiam Aristoteles virtutem & habitum practicum, quo de bono quis humano secundum rationem facile consultat. Cum autem bonum humanum in reliquis etiam virtutibus sit, & cum etiam in omnibus rebus bene conficiendis consilio sit opus, & is qui malè viuunt optimè consultare nequeat, nunquam (vt idem inquit & etiã verissimum est) vel sine virtutibus prudentia, vel sine prudentia reliquæ virtutes poterunt esse perfectæ. Non enim prudentia cognitionem tantum rerum bene gerendarum, sed & usum & exercitationem multam requirit. Exercitatio verò boni, bonum tandem aliquem non reddere nequit: nam fraudulentia consilia, cum ad malum exitum tendant, prudentiæ non sunt adscribenda, sed potius alicui perditæ arti. Itaque legimus Gracchum, Catilinam, & alios plurimos astu vafritieque plurimum valuisse, quos tamen nemo sanæ mentis appellarit vnquam prudentes. Non enim consultandi quouis modo, sed bene consultandi longa diligentia, multis experimentis (vt inquit Aristoteles) prudentiam parit: sic enim dum instrumentorum rubiginem longo vsu discutimus, consiliorum capiendorum, & exequendorum

facilita-

facilitatem comparamus: & idem etiam in artibus & scientijs omnibus accidit, vt scilicet veritas earum non tantum doctrina, sed etiam multis experimentis & inquisitionibus in animis & in operationibus nostris elucescat, & ideo præmia magna proponenda sunt exercitationibus omnibus honestis, vel saltem honestissimis & maximè necessarijs in Repub. quod si fiat, vel eo solo facile sibi comparabit ipsa magnos earum magistros: post virtutem etiam considerandum est, quid in Rep. maximè necessarium sit, & eius effectores in maximo pretio sunt habendi: sic erit multis præclaris artificibus & monumētis exornata. Nihil omitendum est, quod excitet diligentiam ad studia literarum & omnem rerum cognitionem, eam præcipuè, quæ virtutis decorem & vitiorum turpitudinem demonstret: virtutis inquam omnis, sed eius maximè, quæ præstantissima sit, & plurimum ad res diuinas, deinde publicas & etiã ad res omnes priuatas conducat, necnon reliquarum omniũ rerum excitandum studium est, quæ cõferunt ad vtilitatem & exornationem ciuitatis. Pro cuiusque ingenio in ijs instituenti singuli sunt, quibus sibi Reiq; pub. maximè profint, artesq; præstantiores semper sunt alijs ignobilioribus anteferendæ. Ita primum locum tenent quæ virtutem docent, secundum quæ corpora conseruant, tertiuũ verò quæ Reip. facultates augent: nec etiam in his singulis generibus omnes sunt pares, sed artes aliæ sunt alijs superiores, quarum omniũ dignitas sit vtilitate publica dimessa. Quapropter illæ quæ minus ad vsus communes accedunt minorem laudem mereri videntur, vt quæ magis ad ostentationem ingenij pertinent, quàm ad magnam aliquam commoditatem, idq; non tantum in vniuersis artibus, sed etiã in partibus earum fuerit obseruandum. Videmus enim etiã in optimas artes quædam, imò multa nunc irrepisse, quæ potius curiosa quàm præclara sint, & ingenium magis de-

terant

terant, quæ exornent. Artes igitur superuacaneæ reijciendæ sunt, & in bonis, si quid superfluum est, diligèter reselandum, nam ita videmus etiam arbores & plures & meliores fructus proferre: sed hæc omnia cautè facièda sunt, ne necessaria pro superfluis auferamus. Hinc autem facillè cognoscere possumus, quousq; in disciplinis progredi debeamus. Primum non discemus aliquid quod nullam vtilitatem proferre potest, deinde duobus propositis, id quod vtilius est potius eligemus, & doctrinã omnem discendum, ingenijs exactè dimetiemur: non enim decet vt quis etiam intelligendo modum suum excedat. Non omnia singulos nec etiam omnes homines scire, sed quædam sapientiores tantum, multa quoq; sunt quæ nec illos fas est omnino didicisse. Certè videmus per intelligendi nimiam arrogantiam, hominem imprimis de felicitate sua miserrimè deiectum, & tam nostris quàm antiquis temporibus sæpe cõmunem statum in plurimas esse cõiectum difficultates. Hinc enim fieri solet, quòd à plebe contemnantur prudentiores & principes, & quòd hi sine consilio sapientum malè Rempublicam gubernent, quorum exempla plura notioraq; sunt, quàm vt hîc à nobis debeant recenseri. Primum itaque discat vnusquisque quid & quatenus intelligere conueniat, quem deceat non tantum agendi, sed etiam intelligendi seruari modum. Ingenia minus alta potius in artibus, quæ opus aliquod proferunt exerceantur, generosiora verò in scientijs, quæ propriè solam veritatem æternam sibi proponunt, à qua reliqua tamen proculdubio cuncta suã primã originem habent. Quanquam autem veritas eadem sit vbiq;, se tamen varijs modis, nunc his, nunc potius alijs circumstantijs & personis indutam, præfertim in hac inferiore natura, demonstrat: obscurior in corporibus est, a persissima rerum omnium veritas est in æternis, in phantasia verò nostra, medium quendam locum & naturam

Q tenet;

tenet, in hanc enim eius imago per sensus à corporatura, & per rationē à mēte voluntatis imperio profluit: ita crassa veritas & singularis, æternaq; illa communis in vnum conueniunt, & etiam vis incorporea cum conditionibus corporatis, in animis tanquam commiscetur: simile quiddam Aristotelici volunt, dum dicunt genera rerum hęc non nisi in rebus singulis inueniri. Quoniam autem phantasia nostra multis tenebris propter corporaturam inuoluitur, & opinioniones in ea variæ, sæpius etiã falsæ versantur, oportet hanc caliginem multis rationibus & experimentis consumi, & ijs sciendi lucem in animis nostris excitari. Verum aper-
tissimam veritatem cernere nunquam possumus, nisi ad purissimam & clarissimam eius speciem, hoc est ad mentem perueniamus: hęc enim, secundum Platonem, veritatem omnium rerum insculptam gerit, cuius intuitus animos nostros sapientia perfundit, quæ quidem est ambitu suo reliquas omnes scientias complexa. Ut autem exactè sapientiæ naturam & originem intelligamus, scire debemus, hominem imis suis partibus ex quatuor istis crassis elementis, summis autem, ex diuinis principijs constare, quemadmodum à multis Philosophis multis in libris traditum est, & latiùs explicatum in Timæo Platonis. Cùm autem ab ipsa natura fiat, vt similia similibus & proximorum continuò motibus compellantur, & elementa nobis circumfusa quæq; composita sunt ex elementis nunquam quiescant, hinc affectionum varia genera confluunt in hanc inferiorem nostram naturam, quæ sursum in tenuiorem corporaturam, & in animum illi coniunctum continuò repant. At quanquam in singulis, etiam in istis infimis, aliqua veritas est, nam sine ea nihil esse potest, tamen in omnibus hominibus mentem omnia pariter non afficiunt, quoniam æquè non est vbique præsens. Præsens autem est, vel natura vel instituto vitæ, vel propter varios rerum

exter

externarum liberæq; potestatis motus, quemadmodum antea dicebamus: mens enim, vt & reliqui artifices, ijs rerum gerendarum instrumentis libenter vtitur, quibus aliquid commodiùs cōficere potest: quæ si occasionibus etiam externis commoueantur, & animus diligens sit, id maximum quiddam est ad aliquid intelligendum & agendum: tria nimirum, occasiones oblatæ, natura bene composita, mentisq; sedulitas ad id ipsum requiruntur. Nam plurimos optime natos & diligentissimos, opportunitatibus rerum sepe caruisse videmus: exemplo multi veritatis amatores sunt, quibus fortuna rationi defuit, vnde factum sit, vt nihil gesserint quod sit admodum præclarum. Multos etiam multis magnarum rerum occasionibus parum proficere cernimus, vt qui diutius in arduis negotijs, sed turpiter tamen versantur: tum quod natura parum valeant, tum quod in ijs malè sese gerere velint. Si quis autem rebus multis & magnis ab ipsa natura destinatus, summam diligentiam adhibuerit, & adeptus fuerit eximias occasiones, illi demum ad veram sapientiam patet. Sed oportet vt itineris tam asperi, tam intricati, tamq; inuij, sit indefatigatus cursus, si modo quis ad ipsum locum veritatis amatoribus propositum, peruenire velit. Nam ab his imis ad illa summa, maximum & infinitum spatium est, quod nec à tardis vnquam, nec etiam à celerrimis animis breui tempore confici potest: Imò nec hi cùm finitas habeant vires, ad immensum cursum vnquam sufficiunt, nisi ope alicuius sapientissimi & potentissimi perducantur, qui varias errorum tenebras lumine veræ cognitionis ex animis nostris discutiat, vastitatem omnem itineris sentibus & alijs impedimentis expurget, & veram sapientiam nobis certò demonstrat, vt est apud Platonem. Is enim eodem authore, quod minus defatigemur, nõ tantum nos transfert per omnes difficultates, sed ipse nobis offert, quod tam vehementer expetebamus, ipse solus

Q 2

mentem

DE REPVB.

mentem nostram ambrosia veritatis & voluntatem nece-
 re beatitudinis implet. Illud autem summum quo no-
 bis perueniendum est, intellectus omnia videns est, ipsa ve-
 ra veritas est, per quam nos quoq; cum ea cōiuncti, eius lu-
 ce potius quam nostra, puram veritatem cernamus. Si quis
 autem eò peruenerit, is profectò nihil desiderare potest am-
 pliùs, nō magis quam is qui iuxta ipsum limpidissimum &
 vberimum fontem est, vltiores aliquos nō adeo puros
 riuos, cum si quid in ijs est, id priùs in illo & multo tersiùs
 haurire possit: nam quantò longiùs discesseris, tantò ma-
 gis omnia materiæ limo incipiunt perturbari. Omnium
 turbulentissimi per sensus crassorum elemētorum motus,
 & ab ijs phātasæ sunt & opinionis fluctus non mediocri-
 ter infecti: rationis motus puriores quidem, sed tamē non-
 dum sunt omnino puri: ita veritas omnis inferior tanquā
 aliquid falsi continet, nisi per mentem ab ipso suo princi-
 pio purissimo depromatur. In eo solo perfecta veritas est,
 cum qua perfecta quoq; bonitas semper est arctissimè con-
 iuncta. Reliqua verò omnia per aliud quippiā bona sunt
 & appellantur: ita per naturā naturæ bonum, per mentem
 autem dicitur bonum mentis: at summum illud per se tan-
 tum bonū est, in quo anima vi quadā intellectui superio-
 re planè conuiescit. Fieri verò nequit, vt malus sit is, qui
 cōquiescit in illo summo bono. Quapropter tam Aristote-
 les quam Plato, reliquiq; Philosophi rectè dicunt, per con-
 templationem homines Dijs non tantum amicos, sed pla-
 nè similes reddi, quòd vita Deorū sit in æternitatis & sum-
 mi boni intimo perpetuoq; conspectu. Per sapientiam igitur
 homines præstantissimi sunt, vt est apud Ciceronem,
 à reliquis animantibus maximè differunt, & etiam paucis-
 simis rebus egent: nam alimento tenui contenti sunt, & or-
 namentis potius animi quam corporis delectantur: tales au-
 tem ciues felicissima Reip. maximè requirit. Ciues autem

appello

LIBER TERTIVS.

59

appello quos Aristoteles, qui cum ministros ad agricultu-
 ram & alias operas necessarias habeant, istis externis mole-
 stijs à sapientia veraq; felicitate non distrahuntur. Sed ta-
 men nec in his nec in alijs, omnes decet esse pares, verum
 eos reliquis antecellere, vt inquit idem Philosophus, qui
 principem aliquem locum in Rep. tenent. Itaque legimus
 Aegyptios, qui reliquis gētibus prudentiores habiti sunt,
 è summis Philosophis sacerdotes, & è summis sacerdotibus
 solitos esse facere Reges, quòd his eximia sapientia & san-
 ctitate opus esse iudicarent: sed tamen in reliquis etiam be-
 ne constitutę Reip. ciuibus, si non pares, pro cuiusq; inge-
 nio maximas virtutes desideramus, quas si teneant, ita de-
 mum tota Respub. dici poterit verè beata. Summis igitur
 conatibus enitendum est à magistratibus, vt hi virtutū
 fontes latissimè per totam Remp. deriuētur, & quampluri-
 mos nostrorum animorū agros q̄ fertilissimos reddant. Ex
 sapiētiae fonte multi riuus duci possunt, nimirum omnia vi-
 tæ præcepta, omnes disciplinæ. Ex iustitia, religio, pietas,
 obseruantia, liberalitas, fides. Ex temperantia, verecundia,
 humanitas, clementia, modestia, eutrapelia, parsimonia, so-
 brietas, castitas. Ex fortitudine magnanimitas, fidentia, pa-
 tientia, tolerātia, aliæq; multæ virtutes ex his quatuor fon-
 tibus oriuntur, quibus animi continuo rigari bonæq; sege-
 tis feracissimi reddi debēt. Nam tametsi natura fertiles sint,
 si negligantur potius malas herbas quam bonam frugem
 producent. Steriles autem sedula cultura Reipub. pote-
 runt vtiles reddi: nam vt ante diximus, vsus superat pri-
 mam naturam. Magnum quiddam est proculdubio bene-
 quem & à bonis parentibus esse natum, nam ex optimis
 plantis optimas arbores & fructus optimos prouenire vi-
 demus, sed tamē etiam ijs quotannis adnascuntur multa,
 quæ continuo refecari volunt, & etiam quæ bona sunt fa-
 cile marcescunt, nisi diligentissimè foueantur: ergo si quic

Q 3

quam

quam præclari velimus in rebus humanis expectare, virtutes innatæ, vt raræ sunt & imbecilles, ita magna cura conseruari debent & cõfirmari, nec id tantum, sed noue quotidie quoque inferi, & vitia quæ plurima passim maximaq; sunt, omni conatu refecari & profus eradicari: at quantumuis diligenter euellantur, vix adeò tolli poterunt, quin reliquæ supersint, quæ semper in inferiore nostra natura motus nouos moliantur, qui sæpenumero rationem omnem præcurrant, quod si iam eam attingant, eius imperio sunt acriter coërcendi, & in eo virtutes sunt, quas Philosophi ciuiles appellarunt: non quod in beata Rep. sufficiant, sed quod hic nunquã viderint vllam beatam. Ciuiles igitur virtutes secundos affectuum motus gubernant, qui quidem ex oblatiis rebus expetendis aut fugiendis, nõ citra superioris animæ sensum, excitantur: nam primi motus, vt diximus, rationis & ciuiliũ virtutum imperium non expectant. Sunt autem aliæ virtutes quibus animos penitus etiam à motibus infimis expurgari, & hominum mentes, his omnibus humanis curis liberari, arctissimè cum Deo coniungi dicunt, & eas desideramus in eo, qui sapiens & felix sit futurus. Necessariũ est, vt ab istis crassis simulachris, quemadmodũ in Symposio Phædroq; Platonis disputatur, tanquam per gradus ascendamus, & vt in his infimis non immoremur: nam vt est apud eius sectæ Philosophos, in corporibus Dei tantum est umbra, in anima verò similitudo, sed in mente illius vera imago, quæ tamè exemplaris sui virtute cupiat illustrari. Cũ enim veritatis nobis ingentis scintilla tam obscurata sit, vt ne ad inferiorum quidem sufficiat gubernationem, certè quò diuina cernamus, affluente luce diuina nobis planè fuerit opus: quæ quidem secum etiam Dei Opt. Max. præsentiam, hoc est ipsam afferat beatitatem: hæc enim nihil aliud est, quàm perceptio perfecta summi boni: cum autem mente percipitur,

tur, mentis assiduis operationibus potissimum bene beateq; viuere dicemur. Quoniam tamè intellectus tanquam imago in ratione est, & rationis in sensu, & huius etiam in partibus inferioribus nature quædam est similitudo, à summis ad ima beatitas quidem aliqua continuo descendit: sed rursus tamen cũ ipsa potius in quiete sit, & in motu quodam sunt reliqua cuncta, mirum non est, si potius eam ad mentem referamus. Itaque necessarium est, vt si nos beatitudinis participes futuri sumus, in vitam aliquã & sensum reuocemur, nec id tantum, sed etiam vt vita nostra reducatur in meritè, & vt hæc præsentia summi boni fruatur: ita homini reliqua cuncta seruiunt, homo verò rerum diuinarum cõtemplationi. Quòd autem nos eò peruenire possimus, hinc intelligere licet, quemadmodum inquirunt etiã Philosophi, quòd tametia ratio per vniuersam rerum naturã progrediatur, finis tamen eius est mens summi boni luce corusca, à qua etiam principia suæ virtutis depromit. Finè autem suum omnia saltem aliquo tempore consequi possunt. Corpus igitur, vt aiunt Platonici, rationi mentique subijcitur, mens Deo, & inferiorum fines ad vnum supremum tendunt. Dicunt etiam ipsi animam planè sui iuris factam, adeò superare posse materiam hanc, vt & externam corporaturam mutet, & suum corpus immortale reddat, quòd si fiat, tum demum hominem verè futurum beatum, corpus nimirum animæ cõiunctione, & tam hanc quàm illud virtute summi boni, quòd solum per se, reliquorum quodq; per illud, tantum potest esse beatũ. Quapropter necessarium est vt ad summum bonum omnes actiones nostræ rectè contendant, siquidem in eo solo felicitas omnis est collocata. Verum si rem vnamquamq; tum demum cognoscimus, vt est apud Philosophos, dum primam eius causam animis nostris tenemus, cum summum bonum & principium & finis sit, vt omnium aliorum, ita

Reip.

Reip. quoque bene constitutæ, quanquam de eo iam multa dixisse videri possumus, non fuerit alienum, si hoc loco, in quo felicitatem nostrâ quærimus, adhuc paulisper eius naturam, quam nunquam vel satis inuestigare, vel penitus inuenire possumus, perpendamus. Nam in eo virtutes omnes tam priuatæ quàm publicæ planè cõquiescunt. Quòd autem illud summum perfectum sit, ex ijs quæ diximus, & ex alijs multis facilè intelligere licet. Nam si ope cuiusquã opus illi esset, non quidem omnes, adeoq; deficientes vires, & ab aliquo superiore principium suæ constitutionis haberet, & ideo verè summũ bonum non diceretur, quando quidè eius effectrix causa priorem dignitatẽ obtineret. Nec etiam illi quicquam par esse potest, siquidem nulla causa superior est, à qua suam originem duorum æquabilitas deducat. Quapropter oportet, vt reliqua cuncta posteriora sint & inferiora, quæcunq; naturæ rationisq; limitibus circumscripti: oportet vt hæc facta natura, licet in suo genere perfecta sit, eum ab illo distet infinitis interuallis, nõ sit natium & necessarium immensitatis illius, sed liberũ eius opus, quod plurimũ, præsertim his infimis suis partibus, ab æternitate degenerarit, quanquam etiam similitudinem quandam gerat illius exemplaris diuini, quemadmodum etiam Plato scriptum reliquit. Hinc enim præcipuè iudicat, quòd vnus mundus sit, nimirum vnus æterni vna similitudo. Oportet autem vt totus eum semper spectet, cuius imaginem refert. Cùm igitur in hac vniuersitate debeant esse res diuersissimæ, quæ necessariò suis analogijs in vnum conuenirent, factum est vt commodissimis quibusdam medijs inferiora rursus ad originem suam primam & ad ipsam æternitatem reuocentur. Homines enim & mentes mundo præesse voluit Deus, qui & eius maximã quandam similitudinem continerèt, & illi per gratiam conglutinati, cum superioribus inferiora in pulcherrimum quendam

dam ordinem coniungerent: sic vnus summi virtute cuncta suspensa sunt, & etiam infima cum summis per sua media sunt optimè cõnexa. Medium autem accommodatissimum humana natura fuit, in qua mens cù corpore, & illa cum illis mentibus æternis, hoc cum externis his corporibus naturali vinculo coniungeretur, de quo latiùs disputat in Timæo suo diuinus Plato. Cùm autem hæc simulachra corporea cum puris suis exemplaribus conueniant, in homine per sensum & intellectum ambæ vicissim singulares communesq; veritatis ideæ consentiunt in vnam mutam cognoscendi naturam: sed tamen hominum felicitas hac humana cognitione nondum est contenta. Nam cùm natura nostra cum diuina per gratiam sit coniuncta, suas vtraq; cõsentaneas alteri quidè, sed tamen vtraq; suas leges habet, inter quas superiores illæ diuinæ tenent principatũ. Itaque si qui naturali ratione non tantum diuinã voluntatem, qua naturæ leges continentur, sed & eam qua naturæ leges factæ sunt, planè scire volunt, proculdubio vehementer à veritate aberrat. Nam ratio nostra solo rerũ ipsarum animo concepta natura & ordine constat, quo non coërcetur is, qui tam ordinem omnem quàm rationem ipsam fecit. Ergo secundum leges, non autè vnquam de legibus naturæ nostra debemus autoritate iudicare. Qui humano potius ingenio quàm autoritate diuina freti, rationem diuinæ voluntatis quærunt, quam quidem etiam ipsa ratio monstrat nulla ratione comprehendi posse, eo ipso profectò turpiter deserunt omnem rationem. Aliquid igitur, imò multum, vel potius omnia, siquidem in eo sunt omnia, vt inquit Plato, naturæ rationisq; superiora sunt, à quibus, vel à quo potius vno, qui perfectè cõtinet omnia, habet vnumquodq; quicquid habet: vnde cognoscere licet, in alio quàm humano cõsilio felicitatem nostram esse, ad quod quidem omnes actiones nostræ sunt instituendæ:

R nam

nam quanquã & his externis veritatis imaginibus nos oblectari permisit Deus: quanquam pulchrum illius solis rutilum iubar est, & formosissima facies lunę serenę: quamuis cęterarum stellarum tam varius splendor, gemmarum nitor, herbarum animantiumq; vis & forma quemuis oblectare possit: tametsi pulchra sint hæc singula & pulcherrima quę constat ex his omnibus rerum natura, tamen hęc nihil fermę tam perfectum est quin perfectius aliquid excogitari possit, imò cuncta hæc vario defectu laborant, si cum illo perfecto conferantur, quod etiã ni esset, exercendę virtutis magna materia nobis deesset, nec esset quod alteram illam vitam absolutam tam vehementer expetendam putaremus, quam omnes qui bene iudicant, quoniam multo meliorem sciunt, merito summis votis expectant. Certę conducebat nobis, vt non tantum desiderio bonorum allaceremur, sed etiam odio malorũ cõpelleremur ad felicitatę. Sic homini reliqua cuncta, sed ipse Deo sibiq; seruit, dum per gradus ad primam suam originem continuo recurrit: nam hæc naturę veritas est crassior & impurior, quã vt in ea sæpe, nedum continuo sit versandum, purior in animis & mentibus, purissima rerum omnium veritas est in Deo, in quo nobis demum est conquietendum. In homine veritas omnium rerum corporatarum est, in mentibus etiam omnium hominum, at in Deo sunt omnia perfecta, qui non tantum veritatem omnem videt, sed ipse summa veritas est omnium rerum, quam, cum non habeat aliquid adiunctum falsitatis, subterfugere nihil possit. Ipsum verò, nisi eum prorsus insipientem fingere velimus, proculdubio sui ipsius verissimam perfectissimamq; quandam imaginem mente concipere non negabimus, ad cuius aliquando similitudinę expressit hanc rerum omnium naturam. In illa depicta est perfecta hominis species, perfecta solis, perfecta mentis & huius totius vniuersitatis: &

mentes

mentes quidem beatę pro viribus exemplar suum semper imitantur, natura semper quoq; suas adimplet egregię partes, sed homines penitus aberrarent omnes, nisi inter eos vnus esset optimus artifex, qui manum nostram ipse duceret, & egregię dirigeret penicillum. Iste solus absolutissimę exprimit speciem humanam, quoniam in se continet ipsissimam effigiem diuinam, cęteri verò tanto perfectiũs, quanto propius eum imitatur. At qui destituuntur ab hoc optimo magistro, necessarium est vt prorsus aberrant, turpissimamq; monstra confingant, quorum tamen comparatione multo pulchriores fiant imagines illę diuinę, & omnium absolutissima illius artificis imago, in qua suis verissimis lineamentis perfectissima sunt, quęcunq; vel in cęlo vel in terra præclare geruntur. Nam eatenus cuncta vel esse, vel egregię aliquid facere possunt, quatenus illius summi characterem aliquem continent, cuius veritas & pulchritudo perfecta tantum sit in ipso sigillo. Cum igitur vnus sit, qui & æternam & Dei beneficentia factam perfectionem humanam in se continet, eum auctorem & conseruatorem nostrę felicitatis non dubitamus appellare, in quo, tametsi propter has miseras continenter hęc ingemiscamus & etiam nobiscum ipsa rerum natura, summis animi virtutibus viuimus, quarum fides est solidissimum fundamentum. Quanquam autem inquisitione veritatis nos quoq; multa discere possumus, ea tamen omnia potius humana sunt quã diuina, quibus Deum, qui infinitis męsuris nos superat, intelligere non licet. Cum tamę ab eo cuncta fiant & conseruentur, quo nostras actiones ad proprium instituumus finę, eius proculdubio cognitione nobis est opus. Itaque singulari erga nos beneuolentia sui necessariam cognitionem nobis dedit, qua cerneremus ea quę alioqui nunc cernere non possumus, & tamen postea nos clarissimę visuros esse speramus. Per spem enim cęlitus acceptam

R 2 adeo

adeò nos cõfidimus de beneuolentia Dei, vt per hanc nos felices esse futuros putemus. Qui verò pulchritudinis omnis & rerum omnium. bonarum vnicũ authorem fide cognouit, & aliquando per eius fauorem pulcherrimo conspectu se perpetuo fruiturum cõfidit, incredibili quodam eius accenditur amore, quo cum eo planè coniunctus in vnum, se omniaq; tantũ ad eum vnum refert, cui procul dubio cuncta debentur. Hæc autem virtus charitas appellatur, quæ tenet inter reliquas omnes principatum. Sed tamen hæc omnia sunt hic densa quadam caligine obducta, si cõferamus cum ijs spectaculis, quibus postea cum exuerimus hanc turpissimam peccati labem, ac alijs nitidissimis tam animi quam corporis ornamentis fuerimus induti, iucundissimè fruemur. Hic audimus veritatem multis ænigmatis inuolutam, illic autem audiemus apertam: hic tanquam in carcerem conclusi, temporaria cæcitate tenemur, & tantũ pauca quædam percipimus eorum quæ foris geruntur, ibi verò cum summa voluptate cuncta cernemus in clarissima luce, quæ quidem vt sanos oculos maximè oblectare, ita oculos mentis exulceratos vehementissimo dolore ferire potest. Verũ vt humana quoq; natura participes eius felicitatis esset, opus erat aliquo perfectissimo, qui non tantũ voluntatem & mentem humanam, verum etiam diuinam ipsam, arctissimè semper cum ea cõiunctam, qui pariter verissimam & absolutissimã hominis speciem, & immensam illam pulcherrimamq; rerum omnium factarum exemplarem imaginem, adeoq; Deitatem ipsam cõtineret. Hic igitur merito rerum omnium dominus est, qui non homo tantũ, sed etiã Deus sit, non modò quæ admodũ nos gratiæ diuinæ participatione, sed indiuidua & inexplicabili naturæ diuinæ cum humana in vnum cõspiratione: is autem ipse verè finis omnium nostrũ est, ad quem omnes operationes nostræ nobiscum tendunt: cum

eo, per

eo, per eius vnus gratiam, non tantũ voluntatibus, sed insuper & naturali quodam vinculo arctissimè cõiuncti, perpetua tandem felicitate perfruemur. Humana natura, præfertim iam vsque adeò debilitata, non potuit ad diuinã adfurgere felicitateq; sua potiri, nisi diuina sese prius summisisset ad humanam, & hanc sui participem, imò in vno plenam fecisset. Nõ ergo tantũ ad similitudinem Dei facti sumus, sed etiam per Dei misericordiam eum ipsum in nobis versantem habemus, qui non tantũ perfectam naturam humanam ex ipsissima specie mentis diuinæ absolutissimè expressam continet, sed etiam verissima Dei Opt. Max. imago, adeoq; verus sit Deus. Ita quoniã hæc res omnes hominis sunt, homo Christi, Christus autem Dei, imò verò Deus, pulcherrimè varietas omnium, quam degeneratio rerum à suo principio peperit, reuocatur iterum ad primum suum fontem, à quo suis quibusdam riuus omnia dimanarunt. Is igitur qui veritatem omnem intelligit, qui hæc omnia & ex omnibus vnã formam vniuersitatis fecit, ex omnibus bonis hominibus vnum sui ipsius tanquã corpus constituit, cuius omnes partes arctissimè conueniãt in vnum: nimirum quæ ex ipso veritatis sapientiæq; diuinæ principio spiritum vnum hauriant, qui pariter eas ad æternam felicitatem gubernet. Certè necessarium est, ab illa immensitate ea quæ suis hic temporibus sunt dimensa comprehendendi, necessarium est tam hanc naturæ quàm illã sub fidei velo reconditã veritatem, in apertissimæ clarissimæq; veritatis æterna luce cõtineri, hanc vitam cum morte coniunctam, in ea vita, quæ quoniam indeficiens est, & sola reddit omnia viuã, non tantũ interitum nullum agnoscit, sed mortem ipsam in iucundissimam vitam cõmutat, denique omnia bona nostra, si quicquam futura sunt, necesse est, vt sint in illo summo bono, sine quo & reliqua cuncta, & felicitas, quæ in boni sensu est, confestim euane-

R 3 scant,

scant. Quapropter cum optimum in optima Reipub. & in alijs etiam rebus omnibus finem proponi deceat, & ad eum consequendum optima quædã adhiberi instrumenta, non mirum esse debet, quod proponamus hic nobis summum bonum, ad quod omnes actiones nostras instituemus, quod idem Aristoteles interdum facere videtur, cum ad illud bonum immotum, hoc est summum, cuncta ferri dicit, præcipue tamen artem Reip. quæ reliquas omnes comprehendit, & dum felicitatem Reipub. finem asserit, quam definit vitam iucundam, secundum perfectam virtutem per se expectandam, & etiam energiam præcipuæ nostræ partis nimirum mentis, quæ libenter in æternitate circa summum bonum versatur. Non quod hic finis in omnibus, etiam in mechanicis & alijs infimis operationibus necessario considerandus sit (nisi quatenus virtus spectatur, quæ semper ad summum bonum contendere debet) sed quod is quæ dixi ultimus Reip. finis sit, ad quem ipsa tota, quatenus fieri potest, ab eius moderatoribus est gubernanda: quanquam inferiores varij sint rerum & hominum gradus, qui tamen omnes ad illum ipsum suis ordinibus referantur, ab ijs qui sapientes sunt, & latius atq; altius vident, quales Rerumpu. rectores esse decet. Cum autem hæc non parum ad Remp. pertineant, nemini mirum videri debet, quod hic paulo latius excurrem: id enim mihi sæpius faciendum esse puto: nec etiam nimis vel late vel frequenter dici possunt ea, quæ nulla oratione satis explicari queant, & debeant animis semper obseruari, omniq; oratione celebrari. Quanquam igitur varij rerum & hominum gradus sunt, & singuli ferme sunt proprijs suis operationibus vel ab ipsa natura vel instituto vitæ destinati, quanquam etiam leges, cum se negotijs & ingenijs accommodent, videantur esse debere diuersæ, tamen omnes eundem sibi scopum proponunt, à quo viris bonis & sapientibus mentis aciem, præsertim in nego-

negotijs grauioribus, deflectere nunquam licet. Quod autem ad finem suum, quanquam is vnus sit, diuersi diuersis itineribus contendant, minimè mirum est, si quidem ab eo non pari cum interuallo tum situ locorum distant. Cum enim humana vita nihil aliud quam peregrinatio quædam esse dicatur, & multæ variæq; virtutis viæ sint, oportet ea quæque progredi, quam tenere potest, nisi per inuia periclitari molestijsq; varijs cõfici malit. Quod si viæ sint admodum inter se dissimiles, tamen difficiliore & remotiore in alias meliores continuo desinunt, donec, cum ad locum destinatum proximè ventum est, omnes coeant in vnum. Itaque cum quiescere non debeant illi qui faciunt iter, donec peruenerint ad propositum finem, necessarium est, vt si quidem in vno posita felicitas omnis est, is in omnibus qui felicitatem perunt planè sit idem. Ab hoc autem qui in contrarium recedunt, per innumerabiles vias incidunt in infinitos intelligendi & viuendi errores: & hæcenus de fine felicitateq; nostra satis multa dixisse videmur, tametsi, cum in eo sint omnia, nobis in eius mentione subinde veniendum erit. Sed abunde iam ostendimus quas res internas in singulis & in omnibus ciuibus potissimum requiramus: nã cum ex animo consentiat atque corpore, quid in vtroque maxime conferat ad cuiusque Reiq; pub. felicitatem, & in quo posita præcipue nostra felicitas sit, iam est demonstratum. Quoniam verò natura comparatum est, vt homines vitam suam & dignitatem sine præsidijs externis tueri non possint, de ijs deinceps dicemus. Eorum alia planè necessaria nobis sunt, vt ea quibus humana natura conseruatur, alia tametsi conducant, eiusmodi tamen sunt, vt ijs quis possit sine magno vitæ suæ periculo carere, & hæc rursus omnia, vel ad animum pertinent, vel ad hanc inferiorem corporaturam. Cum igitur homo non tantum hanc inani terram pedibus contingat, sed vertice sese etiam per maximos illos omnium

Externa

DE REPVB.

omnium cælestium corporum circuitus in ipsam æternitatem extendat, & cum vnum tantum suapte natura poterit esse perfectum, & reliqua postulent omnia quibusdam externis auxilijs Deiq; beneficentia iuuari, summa pars animæ, quæ circa diuinam versatur, nec non & reliqua cuncta, sed hæc eximiè diuinam opem requirit. Necessarium est enim, quemadmodum etiam ex ijs quæ diximus est manifestum, vt hauriat insigniter à Deo spiritum vitalem & altricem succum, quo sustentetur, regatur, & suum tanquam incrementum sumat. Quemadmodum enim radij solis, quantum ab eo diuersi, suam non tantum naturam, sed etiam conseruationem illi debent, sic quicquid bonum est, aut esse potest, id à summo bono & fit, & etiam ab eodem conseruatur, & quanto meliora sunt omnia Deoq; proximiora, tanto virtutem eius sentiunt euidentiore. Varietas autem rerum & animorum, nec hinc, vt nec vsquam alibi, summam in omnibus æquabilitatem admittit: verum oportuit vt, cum vnus omnium principium & finis sit, omnia sic inter se diuersa sint, quæ per suas analogias digerantur in hæc pulcherrimam formam vniuersi. Non igitur pares benevolentiam diuinam fructus percipiunt omnes, sed tamen in ijs, qui vt verè homines sunt, ita finem hominibus propositum assequuntur, tanti sint, qui sic animos eorum reficiant, vt pietatis negotijs sibi necessarijs sint pares. Cum autem artifex ille summus nullius indigeret, & in eorum quæ fecit utilitatem omnia instituerit, non omnium quidem, sed eorum præcipue, qui tenerent in omnibus principatum, hominum scilicet, & quidem optimorum, & cum ijs pro conditione cuiusq; sit opus spiritu diuino, quo continuo recreentur, id sine quo eius felicitatis aliquo modo particeps quis esse non posset, necessarium, id quo superat vnus alterum, vtile potest appellari. Non quidem omnes parè felicitatis gradum obtinent, & quisque tenere cupiat aliquem illustre-

attamen

LIBER TERTIVS.

65

attamen omnes huius classis beati sunt aut erunt, & quæ ad eam vitam necessaria sunt omnes, non tamè omnia quæ sunt vtilia pariter habent. Cum autem nihil frustra Deus faciat vnquam, nos etiam aliquid, quanquam id per se exiguum esse potest, ad felicitatem nostram vult conferre, cuius vim ab origine naturæ nostræ insæuit. Quid autè id sit quod ad felicitatem necessarium est, sacris legibus satis est expressum, vt etiam & reliqua præmia beneuolentiæ diuinæ. Præter naturam nostram igitur, præsertim hanc corruptam, legibus etiã sacris, & singulari Dei beneuolentia nobis omnino fuit opus. Verum cum omnia bona miris modis inter se conueniant, & ab ipsa natura comparatum sit, vt à superioribus inferiora iuuentur, & ab his illa vicissim colantur, ætheræ mentes nobis multo superiores, & Deo seruiunt, & nobis etiam vtilitatem diuinæ prouidentię consentaneam ferunt. Quapropter nos & in ijs, & in nobis, & in omnibus diuinam erga nos beneficentiam sentimus. Post res illas diuinas alia multa sunt, quæ partim ab ipsa natura, partim humana quadam industria fiunt, & vel animis nostris vel corporibus seruiunt: imò omnia seruiunt gloriæ Dei. Instrumenta verò præcipua, quibus animus in hac natura versatur, spiritus quidam ætheri sunt, qui motu posituq; siderum, conueniunt in compositionem humanam, quemadmodum clarissimi Philosophi scriptum reliquerunt: & nos etiam alio loco sumus latius demonstraturi, quomodo non tantum quatuor elementorum, sed etiam contemplatione corporum cælestium omnia fiunt. Cum autem diuersis temporibus & locis variæ sint siderum vires, hinc est tantum rerum omnium discrimen, quantum à nobis vel discerni vel explicari nequit. Non enim tam exacta rerum temperies est, quin à mediocritate diuersissimos defectus & excessus, modò nimij non sint, admittat natura, & adeo quidem admittat, vt nunquam hinc aliquid videat, quod sit

S

omnibus

omnibus suis numeris absolutum. Ita varij rerum gradus sunt, & multa nobis hęc necessaria, sine quibus vivere nullo modo possemus, multa quoque si non necessaria, talia sunt tamen, vt sine ijs salutem & dignitatem nostram non possumus egregiè tueri. Hęc autem à magistratibus omnia diligenter considerari, & earum rerum periti frequenter in consilium adhiberi debent: nam id non mediocriter confert ad Respub. vel constituendas vel conseruandas. Ita legimus multas malè positas, fame, peste vel alia fortunæ vi subito perijsse, nonnullas magistratuum sapientia, qui rebus periclitantibus remedium adhibere scirent, ad aliquod tempus egregiè conseruatas esse, raras bene fundatas & gubernatas suum imperium in magna temporum & locorum spatia extendisse. Scimus etiam novos naturæ motus exoriri solitos, quibus etiam optimus rerum status labefactetur, quos nonnunquam viri sapientes & præfagire & auertere possunt. Sanè quia plurimum natura, præfertim illa cælestis potest, plurimum refert, vt eam diligenter inuestigemus; ad res omnes cum priuatas tum publicas rectè componendas. Reliqua verò quatuor elementa corporis nostri, quia nobis propiora sunt, euidentiùs cognoscuntur, nec aliquis est, qui ea necessaria neget ad vitã: non enim potest statim non interire Resp. in qua vel deficiunt hęc vel corrumpuntur. Aëris enim cõtagio sæpè totas regiones euertit, & aquarum confluxu vel defectu legimus, & expertifumus, multas vrbes miserrimè perijsse: calor etiam excessu vel defectu magnam orbis partem incul tam esse scimus: nec potest in solo admodum sterili felix esse Resp. quantumuis ciues habeat bene formatos. Sint hęc igitur omnia, si non optima, saltè mediocria, & ijs optimè ciues omnes vtãtur, vt & corporis necessitatibus & alijs commoditatibus seruiant, & ijs omnibus virtus & pietas non modo non lædatur, sed semper prouehatur. Idem est etiam

etiã in reliquis omnibus, quæ terra producit obseruãdum, vt ad incolumitatè & salubritatem conferant, & potissimum ad virtutem. Itaq; cõsiderandum, quid boni malique singula proferre possint, vt illud quidè semper quàm maximum, hoc autem, si planè vitari nequit, quàm minimũ eligatur. Primũ necessarium est vt viuant ciues, vt alimentum & tegumētum iustum habeant, & etiam ea quibus morbos & reliquas iniurias ingruentes repellant: est etiã optabile si fieri potest, vt cõmodè viuãt, modò commoditas ea semper referatur ad pietatè. Quanquã autè externa bona diuisa sunt in ea quæ singulari Dei beneuolentia, quæ ab ipsa natura quæq; hominum industria proueniūt, singula tamen in omnibus fermè partem suam aliquam habent: nam inuitus nemo fauorem diuinum percipiet, & natura quoq; diuinum & humanum auxilium requirit, & sine gratia naturaq; nullæ fuerint nostræ actiones: sed tamen diuinum auxilium, cum in omnibus necessarium sit, & nunquam non optimum esse queat, reliquorumq; bonorum omniũ sit causa, in omnibus logè principatum tenet. Natura verò cum nostra tum externa quoniam iam multis modis est debilitata, & tam instrumenta malorum quàm bonorum proferre solet, cauendum est ne nos utilitatis specie miserè decipiamus, ne virtutem utilitati falsæ postponamus, ne minorem utilitatem pro maiore, aut etiã interdum pro lucro damnum accersamus: nam multa tam varijs circumstantijs & difficultatibus inuoluta sunt, vt non nisi maxima inquisitione clarissimoq; iudicio possint inueniri. Aliud alijs locis & temporibus & etiam hominibus vtile est, ciuitatum etiam magnum & multiplex est discrimen: quædam maritimæ sunt, aliæ mediterraneæ, nonnullæ populosæ, multæ parum habitatæ, & vel ditiores luxuiq; magis deditæ, aut sunt etiam quàm oporteat pauperiores, & vel munitæ sunt cõtra qualuis vel præcipuas in-

DE REPVB.

iurias, vel obnoxia quibusuis externis malis, & alia sunt innumeræ differentia, quæ quidem omnes oratione comprehendere non possunt, & per singulas ciuitates diligenter considerari volunt, vt cognoscamus, quid ex vnoquoque vitij vel virtutis, damni vel vtilitatis oriatur, illudq; quatenus fieri potest refecetur, hoc autem diligentissimè foueatur. Ita videmus peritos agricolas hos agros hoc pacto alios alio colere, nec semper eodem semine, sed hoc cælo hac arte, alio non eadem vti: nam quàm vehementer temporum & locorum interuallis res & homines mutantur, notius est, quàm vt probari velit: at necessariū est pariter rationē ipsam gubernandarum ciuitatum permutari. Quapropter, quid & quo tempore locoq; sit honestum & vtile videndum est, publicumq; priuato semper preferendū, & quod ad animum pertinet corporis bonis & externis. Hæc autē potius vtilis, vel iucundi, vel delectabilis proprium nomen habere videntur, illa potius honesti, seu recti, seu laudabilis, seu quodcumq; aliud nomen imponere libet: quanquā & honestum dici potest quodq;, quatenus ad summū bonum rectā tendit, vtile verò quatenus illud idem in nostrā felicitatem redundat. Verūm de animi corporisq; bonis antea satis multa dicta sunt. Nunc autē externa fuerant à nobis consideranda, quæ tamen quandoquidem ad corpus & animum pertinent, quemadmodum iam sæpe diximus, oportebit vt ad illa priora bonorum genera subinde recurramus. Nihil enim est in tota natura rerum, quod nos admonere non possit & debeat ad virtutem, nec tam facta videtur hæc vniuersitas, vt nostri corporis necessitatibus seruiat, quàm vt animos nostros excitet ad rerum diuinarum cognitionem: nihil in ea esse fieriue potest, quod pios homines ad Dei Opt. Max. admirationem, laudem & amorem non accendat. Nos enim ob id ipsum in hoc celeberrimo sanctissimoq; mundi tēplo sumus, etiam auctore Cicerone

LIBER TERTIVS.

67

rone, vt eum assiduò veneremur, cui totum est dedicatum: ergo necessarium est, vt præcipuas nostras actiones & rerū externarum etiā vsum semper ad Deum referamus. Quoniam autem quæcumque facimus suis temporibus & locis circumscripta sunt, & in ijs ipsis magnas occasiones habet vt meliùs aut deterius fiant, ideo statim quædam tempora locaq; sunt à viris diuinitus afflatis & ab ipso Deo instituta, quibus præcipuè pietatis negotia gereremus, ita tamen vt interim alijs temporibus & locis, quibus esset oportunū, ea non intermitteremus. Dicitur verò non potest, paucis diebus adeptis in angustum occasiones rerum gerendarum concludi, nec terrā coli, nec ad vitā necessaria quæri posse. Non enim tantum eo tempore homines ociosi videntur, sed plurimos etiam reliquo, quod laboribus est destinatū, & etiam illi quibus minimè cessandum est, intermissione aliquam operis requirunt, qua quidem religionis antistites ad negotia pietatis meliùs tractanda nos vti volunt, in quæ, quoniam ordinem aliquem vitæ sequi debemus, statim temporibus vnanimiter & ardentioribus desiderijs incumbamus, cum interim per Dei misericordiam rerum natura semper pro nobis, etiam quiescentibus & dormientibus, laboret. Cælorum orbis nunquā suos cursus, quibus rerum omnium vicissitudines transigant, intermittūt, nec terra cessat nobis vnquam dulcissimos suos fructus proferre: proferret etiam multò vberiores & meliores, nisi sterilibus nostris vitijs fieret & impietate, ideoq; virtutibus maioribus nobis opus est, quo reddamus eam magis fecundam, & commercio rerum diuinarū, quod profectò res istas humanas interim excludat. Cōmercium istud diuinum siue beatum otium vel grauissimum potius mentis negotium appellare velimus, dubium esse nequit, quin nolit istis externis impedimentis perturbari. Necessarium est igitur vt aliquas occasiones habeamus, quibus Deo liberiùs seruiamus,

DE REPVB.

mus, & tamen interim alias omnes conducibiles vndiq; ca-
premus. Ideo templa quoq; rebus diuinis consecrata sunt,
in quæ nos à tumultibus reciperemus, quò possemus com-
modius de religione negotijsq; salutis nostræ cū Deo tra-
ctare. Quoniam igitur non tantum animi puri, sed homi-
nes, hoc est ex animis corporibusq; compositi sumus &
hîc composita negotia semper exercemus, operæpretiū est,
vt quæcunq; sensibus obuia sunt, præsertim in templis, ad
virtutem & pietatem cōducant, & vt ea quæ lædere viden-
tur religionem, ab ijs omnia prorsus excludantur: ne sum-
mos ibi viri boni dolores accipiant, vbi maxima vitæ solatia
quærunt, & malis præbeantur occasiones grauius peccan-
di, vbi debuerant à vitijs ad virtutem omnem reuocari: nā
dubium esse non potest, quin temporum & locorum cir-
cumstantijs crimina maiora fiant. Quapropter nihil sit vs-
quam, minimū tamen in templis, quod ad impietatem vl-
lam inuitet, nihil sit quod non ad pietatem omnem, quan-
tum fieri potest, nos accendat. Ad hanc etiam vnam omnes
ceremoniæ referātur: quæ si nimia sint, animum tam gra-
uare quàm attollere possunt: necessariæ non tantum singu-
larem quandam nostræ salutis virtutem continent, sed etiā
à corporum vmbis ad rerum diuinarum inspectionē nos
tanquam manu ducunt. Oportet autem vt ab istis externis
signis sensim ad rerum diuinarum recordationem perue-
niamus. Huc etiam omnes imagines, huc omnes cantus &
conciones spectent: in quibus, & in omnibus alijs, diligen-
ter obseruemus, vt nihil indecens sit vnquam in templis, ac
non vehementer religiosum. Res sacræ nihil admittūt, nisi
quod omnino serium sit atque seuerum: ludicra verò om-
nia, quæ suapte natura stulta sunt & inepta, si propter sto-
lidam nostri partem, ad contentioris animi relaxationē in-
terdum vtilia sunt, vel in foro vel priuatim in ædibus, non
autem in templis exercentur. Certè legimus sapiētissimos
omnes

LIBER TERTIVS.

68

omnes, præcipuè tamē Christianos, ab huiusmodi ineptijs
plurimū abhorruisse. Nec exigua quis hæc esse dicat, quæ
cum semper fertilissimè crescant, tandem etiam maxima fi-
unt. Cū enim omnes ad istas leuitates sumus admodum
proni, cūq; nos illa stulta voluptas natiuis quibusdam
lenocinijs ad se semper trahat, ac etiam ea vis illecebrarum
sit, vt quantò propius admouentur, tantò maiorem habeāt
potestatem, si nos in eas demiserimus, haud est perinde fa-
cile gradum reuocare. Ideo putarunt veteres sapientissimi
sanè viri, circa hæc principia, quæ, tametsi leuia videntur,
graues tamen habent exitus, esse summam quandam dili-
gentiam & animaduersionem adhibendam. Scimus quidē
esse necessariam remissionem, sed non ad eò frequentē, sci-
mus relaxandas esse vires, sed non deponendas & eneruan-
das. Nam feria non eiusdem omnia generis sunt, nō parem
animi contentionem requirunt: alia totum robur postu-
lant, alia verò tantum dimidium. Quemadmodum autē in
fidibus cōtingit, vt interdum quidem intensiores, interdū
etiam chordæ laxiores, sed obseruata tamen interim semper
decenti analogia, pulsantur, ita fieri debet & in animis no-
stris, qui cum illis proculdubio maximam quandam affini-
tatem tenent, vt si nolimus consonas, non ilico velimus dif-
fonas, cū quiescere possimus, & si relinquamus primas,
non protinus accedemus ad vltimas, cū intermediæ mul-
tæ sint, quæ certè bene formatos animos magis delectent.
Decorum quidem, vt in tota rerum natura, ita & in animis
& actionibus nostris diligenter est vbique seruandum: ta-
men inter cæteros sensus (vt antea dicebamus) in oculis &
auribus euidentius apparet: quod hi sensus menti proximi
sint, & ad cognitionem diuinorum maximè nobis sint ad-
iumento. Quapropter curandū est, vt ea quæ videntur &
audiūtur, præsertim in templis & locis publicis, vehemen-
ter nos incitent, & ad rerum diuinarum cultum, & ad hu-
mana-

DE REPVB.

manarum vtilem institutionem. Verùm turpitudò nō tantum è rebus sacris & publicis, sed etiam priuatis est diligenter extergēda: nam vbi membrum aliquod laborat, nisi vel sanetur vel auferatur, necesse est vt morbus in proximas partes, & tandem in totum etiam corpus serpat. Maximè tamen omnium prouidendum est, ne illa quę precipua sunt in Rep. corrūpantur, quoniã quantò quid præstantius est, tãtò eius interitus semper est maioris mali causa. Cùm itaq; diuina longè maxima sint, maxima diligentia circa negotia religionis fuerit adhibenda: in templis imagines omnes religiosæ sint, similiter etiam omnes actiones: quod quidem nunquam fiet, nisi tales harum rerū sint magistri, qui sciāt egregiè quid in quoque negotio maximè deceat, nimirum multarum rerum & ingeniorum periti. Quapropter oportet vt autoritate publica summoque iudicio, qui sint ad has res accommodatissimi, cōstituantur. Forma quæq; rerum & ipsa sola figura nescio quàm latentem in se continet energiam, quæ quidem sensus nostros & mentes non mediocriter in hanc vel illam partē commouere possit. Ex intimis enim viribus rerum exteriores efflorescūt, quę per oculos animis nostris conceptæ, nos occultis quidem sæpe causis, sed euidentibus motibus impellunt. Nam si naturam industria vel corrigere possumus vel deprauare, si externis motibus non semper cogimur obsequi, tamen eam quantumuis corruptam omnes fermè sequimur, quocunq; nos rapiat, tanquam faciendorum omnium dūcem. Ita fit, vt sensibus potiùs quàm rationibus inducti, ab externa specie statim incidamus in latentes quasdam proprietates rerum, quas etiam inferior animorum nostrorum virtus imitatur, & hæc sæpe voluntatis assensum secū trahit. Quis cōspecta moesta, lachrimosa miseraq; hominis facie, quanquã fit durissimus, protinus non commoueatur? quis non exhorrescat intuitus terribile cacodæmonis spectrum? quis non mollescat

LIBER TERTIVS.

69

mollescat & eneruetur, qui videat formam venustissimam foeminae lasciuientis, & quidem statim occulto quodam stimulo naturæ, qui frequenter rationis iudicium nequaquã expectet. Quapropter tantum nobis proponere debemus ea, quæ nos ad virtutem & religionem admoneant, & artificio tanto formata sint, vt eo solò nos ad pietatem possint commouere, quòd etiam in cantibus fuerit diligenter obseruandum. Nam quantum interfit decenter canere vel indecenter, satis illæ gentes demonstrarunt, quæ tonos suos vel ad virtutem vel ad vitium feruntur imitatae. Itaque legimus in sacris libris, homines à dæmonibus vexatos in diuinis cantibus remedium adinuenisse: verùm nunc tales fermè sunt, vt nos potiùs ad vitium incitare possint. Cùm enim omnes homines, maximè tamen adolescentes, vt est apud Platonem, vehementer delectent, facilè si quid vitij continent, id ipsum cum voluptate efficaciter in animos audientium effundunt. Nam animus noster vel numerus, vel numeris, præsertim harmonicis, simillimus est, quæadmodum grauissimi Philosophi testantur. Quapropter non tantum ad honestum otium musica, & ad laboris relaxationem, quemadmodum Aristoteles putat, sed etiã ad quæuis negotia nobis conducit, siquidem, quemadmodum ipsemet fatetur, ipsa cum arte pingendi pulchritudinem rerum nobis demonstrat, quæ cognita, nostros animos non allicere nequit. Sed cum eximia cuncta rara sint, & turpia propemodum infinita, cumq; musica varia sit, nec etiam quæ laudabilis omnibus ingenijs & negotijs conferat, in ea bene discernenda non leue iudicium fuerit adhibendum. Dorius tonus mediocritatem maximè seruat, in qua posita sunt omnes virtutes: sed huic etiã rhythmus æquabilis temperandus est, & modus nec remissus nimium aut intensus. Lydius etiam cum Dorio suum decorum tenet: verùm quædam negotia tristitiam postulāt, & illis myxo-

T lydius

DE REPVB.

lydius flebilis que vox est accommodata. Phrygius autem tubis maximè gaudet, & nos ad iram potiùs accendit, atq; iccirco in prælijs vtilis esse solet. In contrarijs autem negotijs ijs tonis vtendum, qui nostros animos remittant ad voluptatem aut mœrorem: nam semper alterum cōtrariorum alterius affectionem sanat. Medius autē tonus, vt diximus, omniū maximè conuenit cū virtute: & tamen considerandum est in quibus hominibus, temporibus, negotijs, quibus affectibus maximè sit opus, vt semper auditores à vitijs ad virtutes, & res omnes bene gerēdas impellantur. Quamquam autem hæc, de quibus nunc agimus, ab hoc loco nō sunt aliena, nam de ijs tam Aristoteles quàm Plato in suis Politicis diligentissimè præceperunt, nos tamen iam ad alia transeamus. Saltationes verò cum Musica vehementer sunt coniunctæ, quæ quoniam magis viuæ sunt, magis nos in vtramuis partem impellunt. Legimus Hebræos, etiam Reges, & sanctissimos quidem, in sacris pompis aliquando saltare solitos: sed quàm grauem oportet illam fuisse saltationem, quàm venerabilem, quàm diuinis mysterijs accommodatam. Dubium esse non potest, quin honesti corporis motus nos plurimùm incitare possint ad virtutem: nam si pictura mortua non mediocriter mouet, quātò magis nos afficient gestus viui? & ideo tam diligenter instituit eos diuinus ille Philosophus, qui choræis publicis præessent, tanquam esset in ea re magna pars salutis Reip. collocata. Quemadmodum enim quis facillimè vel fides pulsat, vel penicillum ducit, vel aliud quiduis perficit, cui à pueritia statim assuevit, idem etiam accidit, si quis diligenter honestatem venustam in omnibus motibus didicerit obseruare: & iccirco saltationem primùm artem inuentam puto, quæ corpus in omnem partem agile promptumque redderet, cum obseruatione decori: quod quidem vt ab animo in corpus, ita vicissim à corpore per sensus in animos transire solet.

LIBER TERTIVS.

70

re solet. Quapropter & hæc à magistratibus instituenda sedulo sunt, vt etiam ea quæ in scenis istis vel publicis vel priuatis aguntur. Quoniam enim tenaciter hærent animis, quæ in theatris spectantur, & vehementer ad sui imitationem prouocant, inde, si vitiosa sint, facillime sumat magnam occasionem animorum corruptela. Longè verò pròptissimè flectuntur pueri, qui istis etiã rebus leuissimis vel maximè capiuntur: quod si verò illis proponatur exemplum vitiorum, proculdubio malè formatam pueritiam continuo succedet iuuentus senectusque deprauata, filijq; & nepotes non tantùm suis maioribus similes, sed etiam assidua degeneratione multò deteriores. Certè cum præcipua spes sit publicæ felicitatis in liberali institutione puerorū, oportet vt theatra nullam occasionem vitiorum contineant, sed tantùm præcepta virtutum. Inter ea verò quæ percipiuntur auribus, & ad res diuinas conducunt, oportuna conciones præcipuum locum tenent, in quibus, vt etiam in omni oratione, sed in istis præcipuè, seruandū est, vt auditores ad omnem virtutem & ad ipsam maximè pietatem impellantur: quod quidē vt commodè fiat, operæpretium fuerit non ignorare quod scriptū est in Phædro Platōnis, nimirum Oratoriam esse tanquam animorum nostrorum medicinam, & eius peritum tanquā bonum medicum, animū quidem præcipuè, sed tamen & vniuersam naturā debere didicisse: ita fiet, vt cum multiplex animorum quemadmodū & corporum discrimen sit, ijs omnibus ipse se decenter accommodare sciat: nam nec medicum in omnibus hominibus, tametsi morbis iisdem laborent, iisdem vti medicamentis videmus, sed potiùs quæ conueniāt naturali cuiusq; compositioni. Animi verò alij natura vel acuti vel obtusi sunt, alij calidiores, frigidiores alij, multi sunt molles, rari verò fortes, & alijs plurimis modis inter se sunt diuersi, quatenus scilicet diuersis corporis instrumen-

T 2

tis sunt

DE REPVB.

tis sunt adiuncti. Si verò tam auditores quàm Oratores idem pariter sibi proponerent, frustra dicendi labor omnium susciperetur, vt etiam à medico curandi, si corpus per se sufficeret ad optimas operationes: sed quoniam nobis præsidij multis opus est, quæ quidè omnia rarissimi quidam haberet, ideo diuina beneficentia factum est, vt à magnis ingenijs rationes rerum gerendarum nobis suppeditaretur. Cùm autè ad negotia bene conficienda duobus, scilicet cognitione necnò voluntate sit opus, necessarium est, vt Oratores primum ostendat esse verum id quod dicunt, ac deinde voluntatis aduersos motus impediunt, prouehant autem quantum possunt secundos. Veritas rationibus comparatur, & ijs etiam voluntas impellitur, sed non mediocriter inferioribus quoque motibus incitatur: illæ mentis & sapientiæ sunt, hi autem inferioris cuiusdam naturæ: ita si quem iratum, tristem, aut aliter affectum sentimus, protinus cum eo commouemur, præsertim si id ipsum ratio postulare videatur. Oportet igitur vt sciat Orator, quid potissimum faciendum sit, vt erga id ipsum quàm optimè sit affectus, & vt auditores sibi quàm simillimos reddat. Sic enim idem quod ipse tum intelligunt, tum velint. Sed alterius animum non nisi ex oratione & alijs externis signis intelligere licet. Hæc igitur veritati consentanea sint, & omnibus affectibus honestis, vt talem qualem esse deceat ad rem propositam Oratorem ostendat, & similibus motibus etiam auditorem impellant. Verùm in tanta ingeniorum varietate nunquam homines possunt esse pares, & ita fit vt eiusdem orationis in diuersis animis diuersus sit effectus, vt etiam si quemadmodum deceat ipse Orator erga rem præsentem sit affectus, frigidiores vix ad mediocritatem orationis vi peruenient, calidiores autem & celeriores ultra modum suum efferebantur, & quisque feruè tenebit proprium aliquè ab alijs diuersum cognitionis & desiderij locum. Itaque cùm non

satis

LIBER TERTIVS.

71

satis sit, quòd Orator quàm optimè cõstitutus sit ipse, nisi reliquos omnes, vel saltem plurimos, aut præcipuos, si fieri potest, sui quàm simillimos, hoc est optimos reddat, oportet vt orationem singulis & omnibus auditoribus attemperare sciat, nam & medicos in diuersis & contrarijs morbis ita pharmaca miscere videmus, vt semper maius malum propellant, & ex bonis propositis optimum consequantur, si perfectam sanitatem adsequi non possunt. Ad eam autem rem magna sapientia magnaque diligentia est opus, quam quidem in concionatoribus præcipuè desideramus, vt & ipsi boni sint, & ingeniorum, morborum, & remediorum naturam bene sciât, vt omnes affectus in omnibus incitent ad virtutem, mentes autem ad sapientiã, & ad rerum præcipuè diuinarum cognitionem: ad cognitionem inquam, sed necessariam potius quàm curiosam. Non enim doctos, sed potius rudes auditores habent, quibus nec necesse est, nec vtile, nec etiã possibile, vel omnia vel plurima scire, sed ea sufficiunt illis quæ requiruntur ad bene viuendum, hoc est ad comparandã felicitatem. Non igitur ea dici debent quæ pertinent ad inanem ostentationem, sed ad vulgi potius institutionem, nec tam ea quæ difficiles quæstiones excitent, quàm quæ doceant ipsam pietatem. Non decet populum ijs argutis intricari, à quibus ipsi se vix magistri extricare possunt. Omnia non apud omnes & vbique conueniunt: diuersæ sunt à disputationibus conciones, & etiam interdum illæ minus sunt vtilis quàm periculose. Sed hæc latius prosequi non est huius loci: sat est nobis hinc in vniuersum ostendisse concionum naturam. In reliquis autem omnibus etiam diligenter obseruari debet decorum, vt omnia quàm pulcherrima sint, & moneant nos illius maximè pulchritudinis æternæ, quemadmodum est apud Platonem: nam cùm nemo tam stupidus sit, quin eximias omnes formas admiretur, admiratio, causarum inquisitionem adeoque su-

T 3 perio-

periore continuò cognitionem in nobis parit, sic vt ab operibus ad opifices, & tandem ad summum aliquem artificem perueniamus. Sed considerandum hîc & alibi semper est quid & quàm cōmodè fieri possit: nō enim quæuis Respub. præstantissimos artifices habere, vel excelentissima quæuis opera comparare queant, quòd alia magis necessaria sint, nec ad omnia sufficiant ciuitatis opes. Perpendendum itaq; quid in templis, & quæ templa necessaria sint, & nisi quid obstet, vt omnia veris ornamentiis pios animos delectent, & incitent ad virtutem est efficiendum. Id autè etiam in totis vrbibus est obseruandū, vt scilicet quàm pulcherrimæ sint, nec tamen interim splendor ad fastum aut aliud vitium prouocet, & necessaria reliquis præferantur, sed, vt etiã in vniuersa natura rerū, omnis venustas suis vrbibus destinata sit, & facillè cedat oblatæ necessitati. Quicquid verò eiusmodi externã utilitatē aliquã afferre potest, vel proficiscitur ab ipsa Rep. vel aliunde ad eam accedit: per Remp. agros, aquas, & reliqua quæ in ea proueniunt intelligo, & etiam præcipuè ipsos ciues. Cùm igitur diuersæ prouinciæ diuersos homines, ingenia diuersa producāt & alant, fit, vt eas ad res potissimū institui debeant ciues, ad quas natura maximè sunt accommodati, vt tamen præclarissimas quasq;, quatenus fieri potest, reliquis anteferamus, quemadmodum etiam antea dicebam. Quidam potiùs ad militiam nascuntur, alij potiùs ad domesticas artes, & hîc magis ad ingenij, alibi magis ad corporis exercitationē. Natura quoq; soli fermè cum hominibus conuenire solet, vt in maritimis locis nautica negotia vigeant, in alijs agricultura, in alijs artes quas mechanicas vocāt: quibus videmus quasdam prouincias, natura non admodum fertiles, tamè diuitijs abundare. Sic igitur ciues à magistratibus & legibus instituendi sunt, vt ad id quod optimum est Reipu. q̄ aptissimi reddantur, sic etiam agri littoraq; parari, vt hominibus

nibus commodissimè seruiant: illi vt quàm maximam præbeant materiam rerum gerendarum, hæc vt tuta sint & habeant quàm accommodatissimos portus. Agri itaque feridebent primū necessarijs ad vitam, deinde alijs quæ plurimū utilitatis Reip. ferant, prouinciæ quoque tam mari quàm terra penitus latrocinijs expurgari. Magistratus igitur nullos externos nebulones, qui tantū vagari & grassari per itinera sciunt, admittent, ciues autem malos maxima quoque seueritate coërcebunt, nullos aleatores, nullos scortatores, nullos ebriosos homines in Rep. sua viuere patientur: quoniam hæc vitia facillè patrimonium cum pudore decoquunt, & homines pauperes & corruptos in omne facinus impellunt. Instrumenta quoque lædendi adimenda sunt illis, quos è suis coniecturis non optimos suspicari licet. Certè præcipuum & vnicum remedium latrociniorū est in diligentia Magistratuum collocatū: qui si negligētius q̄ oporteat hoc officio suo fungatur, ipsi potiùs q̄ latrones Remp. lædunt, & tanq̄ licentiã ijs præbēt, miseros homines diuexandi. Nec est quòd locorum vastitates aut alias occasiones vllas causari quis possit: nã videmus in quibusdam prouincijs, quæ natura maximè quibusuis insidijs opportunæ sunt, nullum tamen latronē grassari. Tantum potest diligentia, si fuerit cum prudentia cōiuncta. Verū non solum tutæ viæ publicæ, sed etiam quàm facillimè sunt reddendæ: quod fiet si quàm optimè sternantur, & quàm paucissimos habeant circumductus. Quantò verò plures flexus sunt, tantò maiore agrorum partem auferūt, & vecturam cariorem reddunt. Ergo prouinciæ tutissimæ rebusq; gerendis accommodatissimæ fiant, & ciues nō tantū ad virtutem, sed etiam ad reliquam omnem utilitatem Reipub. diligentissimi paratissimiq; reddantur, vt quoniã sola natura non sufficit, ciuium omnium industria Resp. non tantū internis, sed etiam externis bonis abundet. Non autem.

DE REPVB.

autem vllo modo videntur homines illi laudandi, qui suo censu citra publicam vtilitatem tantum sibi viuunt, nec aliquod commodum in commune conferunt. Non enim nos nostris tantum, sed & Resp. nostris & nobis frui debet: nobis inquam, non otiosis, sed diligentiam summam adhibentibus ad felicitatem communem. Non colonus tibi tantum, sed alijs etiam seruit, nec tibi ipse solus, sed & vniuersa rerum natura, non quidem vt tu nihil agas, sed vt etiam aliquid in publicam vtilitatem conferas. Cum enim à summo bono facta sunt omnia, quod ad sui participatum sese libenter effundit, nunquam quies est laudabilis, nisi quatenus nos paratiores reddit ad operationes. Ita videmus partes corporis humani, reliquarumque rerum singulas & omnes pariter, & singulis & omnibus usum suum præbere, quamquam aliæ sint alijs potiores. Non ideo potentiores & ditiores vt otiosus sis, sed vt præstantiora negotia exerceas. Omnes igitur in usum publicum aliquid conferamus, & pro ingenijs & locis instituiamur primum ad virtutem, deinde ad reliquas vtilitates ciuitatum. Verum non tantum providendum, vt intus omnia præclara sint, sed etiam vt aliunde nihil mali ad Remp. accedat. Itaque si quid aduehatur, quod damnosum sit aut non necessarium ciuitati, ne locus necessariorum occupet, vel magnis vectigalibus impediatur, aut prorsus interdicitur, siue morbos aliquos animorum afferat, vt luxum, vt inanem ostentationem, siue corpus deterius, siue pauperiorem ciuitatem reddat. Consideret igitur bonus Princeps, in ædibus & vestibus, in cibo & potu, quid necessarium, quid vtile, quid superfluum, quid perniciosum, & liberum faciat, imò etiam interdum præmijs alliciat, quod populo vel necessarium est, vel non exiguam aliquam afferat vtilitatem, inutilia verò vel supplicijs propositis interdicit, vel magnis saltem vectigalibus grauatur. Ita cum nunquam, præsertim his temporibus tam

corruptis,

LIBER TERTIVS.

73

corruptis, de futuro sint homines diuites & prodigales, qui quouis sumptu parent ea quæ pertinent ad luxum, fiet vt principum bona non diminuuntur, & viri boni atque frugales, sæpe non admodum diuites, multò vilius degant. Præstat itaque vt Resp. possideat ad vitam necessaria & diuitias, quam res externo tantum artificio elaboratas, quæ in magnos & necessarios vsus fermè permutari non possunt, & cum magna pecuniarum iactura facillè deteruntur. Inter has autem minimùm admittenda sunt, quæ breuissimo tempore pereunt, & maximo pretio constant. Sed confiderandum, ne dum nos interdictis nostris alias ciuitates grauamus, illæ nos vicissim magis grauent suis, quod à plerisque minimè video perpèdi: nam multi tam iniqui sunt, vt alias prouincias ledere nequaquam vereantur, multi etiam tam stupidi, vt iniurias sibi illatas non compensent. Diligenter animaduertere debet magistratus, quid vtilitatis Resp. percipiat, ex ijs quæ euehuntur, quid etiam ex ijs quæ inuehuntur, vt ex vtrisque, si fieri potest, maius percipiat lucrum quam damnum, curare debent etiam, vt omnia quam optima fiant in sua Rep. vt & ciuibus maximè seruiant, & ab exteris vehementissimè expetantur. Ita fiet vt ciuitas suis præsidijs valeat, & etiã externis subsidijs iuuetur. Quamobrè necessarium est vt principes & suas Resp. & etiam alienas optimè noscant, & semper, vt iam sæpissimè diximus, primas partes virtuti tribuant. Exteros ergo, quamquam aliqui magnum emolumentum sint allaturi, si tamen vitijs sint contaminaturi ciuitatem, nullo pacto admittent. Sed nos nunc inuertimus ordinem ipsum naturæ, primas partes fortunæ damus, secundas corpori, tertias, vel potius nullas virtuti. Verum etiam hæc externa quoque suam quandam non contemnendam dignitatem habent: omnia siquidem, etiam hæc corporata, quodam ordine dona Dei sunt, inter quæ principatum obtinent, primum quæ ad ani-

V mum

mum conducunt, vt quæ vel oculis vel auribus percipiuntur, deinde quæ ad corporis valetudinem, vt quæ ad gustandi tangendiq; sensum pertinent. Quis autem tam stupidus esse potest, qui cum pulcherrimam istam cæli fabricam, cum tam concinnam harum rerum omnium varietatē cernit, cum audit tam multiplicem canendi loquendiq; concentum, rebus ipsis consonum, veritatis & virtutis amore non rapiatur? Hæc igitur nobilitate priora sunt, reliqua verò magis corporata necessitate: nã sine corpore mens officio suo fungi non potest: corpus autem confestim consumi necesse est, ni continenter alimonia reficiatur. Quapropter hinc primò comparanda sunt, quibus viuamus, deinde quibus sanitatem tueamur, aut comparemus: cætera voluptatis instrumenta, vel reijcienda sunt, vel ad animi tantum recreationem admittenda. Nihil quidem à sapientissimo Deo factum est frustra, sed purpura, colores, linguæ condimenta, aliq; innumera, quæ sensus nostros demulcent, quanquam superuacanea fortassis videri possint, tamen aliquem, imò magnum vsum proculdubio præbent. Quòd si singula distribueremus quemadmodum deceret, nihil desiderari posset in tota rerum omnium natura, vel potiùs quomodocunq; distribuamus, tamen, vt iam sæpe diximus, omnia prouidentia diuinæ & vniuersitatis vtilitati seruiunt, tametsi, quoniam ijs abutimur, in nostris rebus vel priuatis vel publicis quàm plurima desiderentur. Alij quidem plus deuorât, alij parciùs viuere coguntur q̄ oportebat: plurimi vestiuntur delicatiùs, alij, quanquam rarissimi, magis rusticè quàm decebat: & hinc, quoniam à nobis hominum & rerum dignitas minimè seruatur, tot morbis, tot vitijs atq; monstris sunt omnia plena. In his autem rebus externis multis modis peccare solemus: primùm quòd non curemus satis diligenter, vt quàm optima sint, & ijs optimè vtamur, quæcunque sunt in ciuitate: deinde,

quòd non prouideamus vt vilissimo pretio comparentur. Ita fit, vt tametsi non desint ea quibus egregiè vitã sustentemus, luxus & auaritia nos ijs vt decet frui non sinat: ad mediocritatem enim vitæ pro cuiusque conditione cuiq; satisfacere possent, si non ea partim incontinentia quorundam inutiliter absumeret, partim vendentium dolus deteriora redderet & cariora, q̄ vt ab omnibus emi possint, dū illi tam licenter omnes emptores defraudant, & turpissima monopolia, consentientibus scilicet, vel saltem tacentibus legibus, vel legum potiùs ministris, exercent. Oportebat autem rebus, saltem necessarijs, optimos & peritissimos æstimatores præesse, qui curarent vt singula q̄ optima iustissimoq; pretio venderentur, & etiam vt nullus esset defectus necessariorum aut inutilium excessus, in quo quidem vtroque passim vehementissimè peccatur, & in hoc etiam quàm in illo frequentius, & magis periculose. Quanquã autem in ciuitatibus nihil abundare posse videatur eorum quibus viuimus, non frumentum, non vinum, non obsonium, tamen horum abundantia luxum, maximam pestem Rerumpub. parit. De frumento magis debent esse sollicitæ bene institutæ ciuitates, & omnem quàmprimum tollere luxus occasionem: nunquam enim legimus hoc vitio laborantem Remp. diu incolumen mansisse: testis est Babylon, Athenæ, Roma, in quibus dignitas tantum diminui cœpit, quantum luxus augeri. Nihil citiùs quàm iste corrumpit corpus, & hoc animum ipsum confestim inquinat. Cum itaque legamus in antiquis bene formatis ciuitatibus præscriptos fuisse per cæsus cuiusq; mensæ familiæq; sumptus, nõ video cur id facere nõ liceat, imò verò deceat apud Christianos: sic enim fieret, vt diuitum parsimonia pauperes aleret, & angustia familiarum multos, qui tantum seruiunt ostentationi, vel potiùs consumendis frugibus, excluderet ad vtilem aliquam operam ciuitatis. Nunc maxi-

ma pars famulorum in utili tantum pondere familiam, imò Remp. premit. Quid, quod hoc exemplum plures ad otium prouocat, id quod; ciues eneruat, & Remp. exhaurit. Sed nec in alio quouis negotio quod per pauciores fieri poterat, plures unquam fuerant admittendi: nam maioribus opus est ad illos omnes alendos expensis. Id enim semper carius emi necesse est, in quo plures versantur, cum omnes ad vitam necessaria lucrari cogantur. Ergo tabernæ paucissimæ sint, & rebus magis necessarijs tantum instructæ. Nunc autem cum magno magistratuum dedecore videmus ijs potius esse refertas ciuitates, quæ non tantum necessaria non sunt, sed quæ prouocant ad luxum, ad ebrietatem, & ad aliam omnem Reip. corruptelam: unde quam multa mala proueniant, satis nos omnes cum magno nostro malo sentimus. Itaque videmus in regionibus, in quibus homines ad commestationes propensi sunt, magnam urbium partem ebriosorum diuersorij impleri: ubi non tantum inutiles caponum greges aluntur cum uniuersis familijs, sed per ingluuiem ferme tantum absumitur, quantum uniuersæ ciuitati sit satis. Quid quod non tantum luxus perditorum hominum fouetur, dum vitiorum occasiones omnes exhibentur, sed per uniuersas etiam vrbes effunditur, dum boni ciues ab alijs continuo corrumuntur. Ita sæpius una licentia multorum vitiorum procreatrix est, & totas Resp. infelices reddit. Omnes autem ansæ malorum undique diligentissime tollendæ sunt, præcipue tamen illæ, quæ frequentissime facileque arripi solent. Aliæ regiones ad libidinem procliuës sunt, & illic quæcunq; prouocant ad lasciuiam sunt potissimum interdicens, nonnullæ pronæ sunt potius ad ostentationem, quibus inanis gloriæ materia profus fuerit auferenda. Multi homines crapulam maximè sectantur, & illi vehementissime constringendi sunt ad frugalitatem, contrarijsque semper exercitationibus diligentique cultura pul-

lulascen-

lulascensibus vitijs est occurrendum, quæ sine magno detrimento bonæ segetis nunquam adoleſcunt, & adulta non perinde facile possunt euelli. Tellus hominibus alendis, non explendis voluptatibus seruit, & quod impenditur in ebrietate, aliorum necessitati detrahitur. Cum autem ijdem agri non possint multis vsibus inſeruire, nimis potus necessario frugum penuriam secum affert: nec tantum in cibo potuque; modus est seruandus, sed nec semper, nec omnibus omnia ciborum genera sunt permittenda. Non enim decet pauperem aliquem ditissimi cuiusque sumptu viuere, nec etiam ditissimum aliquem ingentibus pecunijs è longinquis regionibus immedicabilis suæ gulæ remedium accersire: sed potius, ut ijs quisque; vescatur, quæ regio copiosissime producit, & inter ea quæ meliora sunt salubrioraque; reliquis anteponat: ita tamen ut si hæc non sufficiant, alia non omittantur, quæ vitam conseruare possunt. Itaque dies pisculenti præter alias utilitates hanc non paruam afferunt, quod homines etiam è mari victum quærere cogant, quod nisi fieret, in tanto præsertim luxu, terra nobis sufficere nullo modo posset: nam quod alioqui vix aliquis futurus sit, quin carnes piscibus, præsertim non admodum delicatis præferat, dubium non est, ut nec istud, quod piscatores ob exiguum & incertum lucrum se maris periculis committere nolint. Oportet autem ut quam commodissime minimoque; pretio tota ciuitas viuat: oportet, ut ciues in suppellectilibus etiam atque vestibus reliquisque rebus omnibus suam teneant mediocritatem: nulla namque; Resp. nisi frugalis fuerit unquam beata. Frugi hominibus paucis ferculis opus est, & paucis vasculis, nec admodum pretiose elaboratis: nunc verò non satis est ædes extruere tam amplas, quarum maior pars nulli seruiat, nisi etiam marmoreæ sint, & artificio longo variegatæ, nisi omnia ferme laquearia sint laboriosissime deaurata: non satis est argentea plurima vasa

V 3

polisi-

DE REPVB.

possidere & aurea, ni argentarij multi sculpendo locuple-
tentur: non sat est habere vestes innumeras atque mollissi-
mas, nisi plurimis futuris iterum exasperentur. Quid ego
nunc mundos muliebres recenseam, quibus magna ex par-
te Reip. pecunia cōtinetur. Neesse est ab vltimo terrarum
orbe quærere gemmas, quibus scilicet preciosarum istarū
sceminarum inexplebilem inanis ostentationis libidinem
expleamus. At ineptissimi sumus, qui nō videmus hoc pa-
cto nimis onerari premiꝫ; Resp. aut si videmus & negligi-
mus, scelerati atq; nefarij. Hinc opus est tot architectis, scul-
ptoribus, pictoribus, argētarijs, sartoribus, alijsq; id genus
hominibus, nec his tantum, sed alijs innumeris, qui istis
etiā seruiāt. Ad vestitum opus est sartura multiplici, merca-
tura, textura, tinctura, lanificio, pecuaria, pastura, & harū
artium quæq; tot alias habet coniunctas, vt mirum sit ali-
quam esse tam fertilem Remp. quæ superfluam hanc mul-
titudinem alere possit: præsertim cum etiam ipsi artifices in
eodem fermè luxu versentur. Non autem nimius tantum
sumptus prohibendus est, sed etiam vestes suam decentem
formam habere debent: decentem appello formam, non
eam quæ moribus hominum est accommodata, sed quæ ve-
ram decoris speciem refert. Nam in natura rerū semper ali-
quid est, quod quamq; rem, personam, tempus locumq;
maximè decet: quod hīc etiā diligēter est obseruandū, nec
in vestibus vlla leuitatis aut fordium indicia sunt admitten-
da, quæ nusquam fermè manifestiora in ijs hīc esse solent,
siquidē internus habitus sepè cum externo quadrat. Con-
stituendus igitur vestiēdi modus erat, regioni, tēpori, per-
sonis accommodatus, nec vel hīc vel alibi quicquam immo-
deratum fuerat tolerandū: non fuerat permittēda tanta le-
uitas, præsertim in ijs hominibus qui graues titulos gerūt,
quantam boni viri sine magno pudore videre non pos-
sunt. Rectè profectò Lycurgus, qui vnam annuam vestem,
nec

LIBER TERTIVS.

76

nec eam quidem tam sumptuosam q̄ honestam suis præscri-
psit: rectè veteres illi summi duces, Themistocles, Aristi-
des, Curius, Manlius, quorum in ædibus, cum sua pauper-
tate Rempub. ditare vellent, nihil erat non omnino fru-
gale. Publicum tamen splendorem, si diuitiæ sufficiant,
non modò non reprehendendum, sed etiam laudandum
esse puto: nam, vt antea diximus, omnis pulchritudo nos
in admirationem rerum diuinarum ducit, & communia
singula, ciuibus omnibus seruiunt: priuata necessarium est
vt multa sint, quæ profectò difficillimè comparentur, vt
interim omittam, quod potius ad fastum incitent, quàm
ad virtutē. Sed tamen vnum quenq; moderatis pro magni-
tudine diuitiarum vti licebit: nam ijs etiā Platonē ipsum,
cōtinentissimū sanè virū, legimus fuisse delectatum: immo
derata verò semper multorū malorū causas præbent. Resp.
tam diligenter à magistratibus fuerit exoneranda, vt in ea,
quatenus temporū rerumq; natura patitur, nihil omnino
superfluum relinquatur: nec id tantum, sed etiam curan-
dum, vt non deficiat aliquid, quod necessarium videat-
ur ad vitam. Quapropter & reliquis omnibus & maxi-
mè prospiciendum est annonæ tempore vilitatis, & appa-
ratu bellico tempore pacis: nullum enim malum grauius
est, quàm inopinatum: sic videmus innumeras ciuitates, im-
prouiso vel bello vel fame facillimè oppressas. Quamobrē
omnia quæ ciuitatem alunt opportunè sunt cōuehēda,
quæ verò eam corrumpere possunt, confestim sunt expel-
lēda. Dicent, nec ciues expelli, nec necessarijs operis omnes
præfici posse: & ideo ciuitates, quæ olim pulcherrimè fue-
rant institutæ, cum se frequentia ciuium grauari sentirent
(vt solet interdum esse maior prouentus hominum quàm
frugum, vt & alibi maior abundantia frugum quàm ho-
minum) eos qui minùs vtilēs essent, propositis præmijs in
optimas quæsq; colonias sic transferebant, vt interim &
ijsdem

DE REPVB.

ijisdem legibus vterentur, & vnus quodammodo cum prima Republica sua corporis essent: deinde cum nulla fuerit vnquam tam beata ciuitas, quin aliarum ciuitatum atq; regionum subsidium requirat, etiam operæ necessariæ vocari possunt illæ, quæ cum externis necessarijs permutantur, quæ sanè vt multæ sunt, ita multos ciues in officio suo facile continebunt. Insuper studia literarum, militiæ & agriculturæ latissimè patent, quæ quidem in Rep. planè necessaria sunt, & à multis hominibus suscipi volūt. Certè oportet, vt in optimè constituta ciuitate omnes quàm plurimū conferant in summam totius Reip. felicitatē, vt in ea quatenus fieri potest, nihil superfluum sit, nec etiam aliquid desideretur, & vt omnia præcipuè quidem virtutem ipsam, deinde propter hanc corporis etiam & externam utilitatem spectent, & priuata semper referantur ad vsum communem. Quoniam verò non est satis quod intus Resp. sibi sufficiat, nisi quoq; sit ad externas iniurias arcendas parata, & habeat ea quibus hostibus egregiè resistere possit, hinc præcipua spes in bonis militibus est, quemadmodum latius disputatur apud Platonem: quia tamen improuisi quidam insultus sepe fieri solent, aduersus eos quoq; conuenit esse munitam vel arte vel natura ciuitatem. Munitæ sunt, quæ moenibus egregiè septæ sunt, quæ in editis & præruptis locis sitæ, modò circum ampla sit planities, sic vt à vicinis collibus lædi non possint. Munitæ sunt etiam in plano, præsertim humido: nõ enim facile machinis aut cuniculis tentantur. Non tamen satis est, quòd ab hostibus non lædantur ciues, sed oportet vt ipsi lædant etiam hostes suos, si possunt: quod vt fiat instrumentis, non tantum defensionis, sed etiam oppugnationis est opus, equis, armis, tormentis, quibus omnibus quàm optimis & plurimis oportet esse Remp. instructā: nam inermes ab armatis opprimi facillimè possunt. Cùm autem multis rebus ad bellum opus sit, necesse

LIBER TERTIVS.

77

cessarium est omnium rerum abundantissimā esse Remp. quæ longo tempore magnum exercitū sustinebit. Ornandi nanq; nutriendiq; milites sunt, nec hi tantum, sed etiā omnes qui istis seruiunt, qui arma, qui vestes conficiunt, qui com meatum & alia necessaria ferunt: quorum numerus militibus est multò maior. At omnes qui circa bellum occupati sunt, alijs rebus alioqui Reip. seruirēt, vel agros colerent, vel aliquid aliud facerent, quod si necessarium ciuitati non esset, ab exteris emptum eam locupletaret. Insuper tempore belli multa nos ab alijs emere cogimur, quibus Reipub. pecunia distrahatur. Oportet ergo ciues esse tempore belli & etiam pacis tantò diligentiores, vt pro se, pro militibus eorumq; ministris omnibus laborēt, aut esse tam beatam Remp. vt externas merces & pecunias non requirat, sed habeat non tantum necessaria ad pacem, verum etiam superflua, quæ militibus sufficiant ad bellum, vt & ciues viuant, & ex ijs quæ supersunt, exercitus sustentetur: quod quidem nunquam fermè contingit. Quantò nanq; regiones fertiliores sunt, tantò magis & à corruptioribus hominibus ferè sunt habitatæ. Quare tempore pacis aliquid reponamus in belli necessitatem, nisi tempore belli Remp. statim penuria grauari velimus. Reponuntur autem & conseruantur facillimè pecuniæ, quibus tanquam accommodatissimis instrumentis etiam reliqua cuncta comparantur: & ideo rectè Demosthenes eas Reip. nervos appellauit. Ergo inter alia quæ nobis seruiunt, nummorum vsus latissimè patet, qui iam alterius causa tantum expetuntur. Nam quatenus eorum tactu vel aspectu delectatur, ijs vti quis rectè non dicetur. Nummorum cudendorum hæc potissima ratio fuit. Cùm in hac vniuersitate rerum nihil absolutum vnquam esse possit, sed necessarium sit vt singula mutuis quibusdam operis in vnum conspirent, hinc negotiationes, mercimonia, peregrinationes in varias &

longinquas regiones suam originem habuerunt. Si Remp. aliquam hinc haberemus, in qua tales ciues essent, qui virtute, sapientia, fortitudineq; quam optimè rerum suarum statum ab externis & internis iniurijs perpetuò propulsarēt, & esset ea celi soli q; contemperatione, quæ nõ tantum ad vitam necessaria, sed etiam ad honestam voluptatem à bonis viris expetenda produceret, non esset quod in ea nummos aliquos desiderarem: verum cum natura comparatum sit, vt nihil hinc summè possit esse beatum, & etiam optima quæq; grauissimis temporum calamitatibus concuti soleant, sæpe multis externis præsidijs habemus opus. Nec etiã tantum nostris & externis bonis uti, sed tam hæc quam illa quoque debemus interdum admirari, etiam si alioqui nulli necessitati seruiant. Sanè non video quomodo sine mutuis exterorum commercijs Resp. felicior esse possit, tamen non negem verum id esse quod Platonè considerasse constat, ciues etiam optimos, inter externos corruptos solitos esse contaminari. Sed ideo leges in Rep. sunt, vt per eas vitijs omnibus resistatur, deinde ciues bene constitutæ felicisq; Reip. boni prudentesq; sunt, qui etiam ipsis aliorum vitijs exerceantur ad virtutem: idq; est quod scriptum est etiam apud Platonem, in pessimis ciuitatibus raros quidem esse bonos, sed eos admodum esse præstâtes. Quod si tamen ab externis commercijs plus damni quam emolumenti redundet in Remp. nam aliæ sunt alijs ad vitia & ad hæc vel illa magis propensæ, fuerint etiam, vt ante diximus, interdicienda: sed mutuis saltem cõfortijs inter se ciues carere nequeunt, ad quæ nobis est opus communi quadam estimationis rerum omnium mēsurâ. Quamquam enim antiquitus permutationem rerum in vsu fuisse videmus, singula tamen singulis rectè conferri nequeunt, & venditores ijs rebus quas emptores offerre possent, sæpe non habent opus: itaque communi hominum omnium consensu vsus nummi

receptus

receptus est, quo rerum omnium æstimationē metiremur, & quiduis nobis facillè compararem. Oportebat itaq; nõ tantum vt is rerum æstimationem discerneret, sed etiam vt cum rebus comparatus suam æstimationē haberet. Quod si paratu facilis esset, eoq; omnes abundarent, vel pro re vili nemo laborem susciperet, vel oporteret vt eius magnitudine pretium augeretur: ita necessarium esset, cum sæpe longè petenda sint, quæ requiruntur ad vitam, nos vel necessariorum penuria, vel nummorum mole grauari. Quamobrè prouidè factum est, vt ijs metallis, quæ rariora sunt, & facillimè diutissimeq; conseruantur, potius vteremur. Nullum autem est quod vetustati, flammæ & reliquis iniurijs magis resistit, quam aurum, nullum quod in omnem formam sine detrimento sui facilius permutatur, & ideo, quoniam etiam rarum est & aspectu iucundum, pretiosum admodum habetur. Quapropter hoc meritò primum, argentum verò secundum, & reliqua metalla deinceps suum locum tenent. Sed tam Plato quam Aristoteles, nõ tantum reliquæ Philosophiæ, sed etiam Principes huius disciplinæ, cum & multas præclarissimas Resp. & præclarissimas Græciæ ciuitates ex opulencia nimia miserè viderent euerfas, & naturalem possessionem, quæ necessaria ad vitam profert, finitam esse, pecuniarum autem ad permutationem vsum infinitum, dum nummus nummum semper ad inexplebilè cupiditatē parit, moderatas vterq; diuitias, ille etiam communes esse debere iudicauit: hoc autem postremum nec necessarium, nec fortassis vtile, quamquam ille suas rationes & modos habet, vel saltem in hoc rerum statu perq; esset difficile. Illud autem, quis modus in pecunijs seruandus est, consideremus. Aiunt illi qui mediocritatem pecuniarum tãto opere laudant, quod etiam ratio comprobât & experimēta quotidiana, per nimias diuitias, otium, vitia, reliquasque multas pestes in Remp. introduci: pecunias ingens sæpe malum,

X 2

fuis

suis præsertim dominiis & patronis afferre solitas, qui cum scilicet in ijs summam felicitatem ponunt, in vita vel perpetuis curis, vel libidinum furijs miserè vexantur: ita quod tanquam instrumentum beatitudinis tantopere cupiunt, vt maximum tormentum sentiunt, eodemq; de se supplicium sumunt, quo supplicium summum perpetuumq; comerentur: at contra mediocritas, inquit, est causa maximorum bonorum, animum curis, quæ nos deflectant à virtute, liberat, luxum corpus effœmiantem & eneruantem frangit, adeoq; nos ad res omnes cum diuinis tum humanas rectè gerendas accommodatissimos reddit. Nimirum autem diuitiarum incommoda, vel eo quoq; grauiora dicunt, quod in viros potentes potius incidunt: nam in alijs, quibus non periade nititur Respublica cum non habeant æque promptas augmentandi census occasiones, & facilius ferri, & facilius etiam auferri posse. In hominibus autem opulentis vel continuam spem augendarum diuitiarum & intolerabilem auaritiam, vel luxum, libidinem, superbiam, aliaq; multa scelerum monstra facile procreare. Præscindas, inquit, spem magnarum diuitiarum, præscideris plurimorum vitiorum radicem. Hæc & alia multa dicunt, qui diuitijs vehementer, nec omnino sine ratione sunt infensi: quibus tamen breuiter respondere potest. Nimirum quidem nullum vnquam laudari debere, sed sapientem nullas nimias diuitias, vt nec aliud quicquam immoderatum habere: tametsi malis hominibus præbere soleant ansas peccandi, bonis viris tamè eas esse potius instrumenta virtutum, qui non tam acceruandi vel abutendi libidine, quam impartendi iuuandiq; desiderio diuitias affectant: malas quidem esse malis hominibus, non autem viris bonis, qui semper ad virtutem ijs vti sciunt & volunt. Videmus enim non ditissimos & potentissimos, quosque pessimos semper esse, sed eos potius, qui diuitijs vti non sciunt. Non igitur illæ, sed homines ipsi causa sunt horum omnium

omnium malorum. Vitiorum autem occasiones, quæ sunt in diuitijs, si viri potentiores etiam prudentes sint, facile poterunt vitari. Nam ab ijs pauperes mercedem accipient laboris, aut calamitatis quam paupertas secum affert, non nimiam qua corrumpantur, sed qua moderatè viuunt, & sic in officio suo facile continebuntur ciues, etiam si Respublica pecunijs abundet, siquidem ij ditissimi sint, qui vt priorem aliquem locum in Republica tenent, ita prudentia reliquos antecedunt. Nec id est admodum difficile factum: nam improborum hominum diuitiæ facile effluunt, quæ à sapientioribus continuo in priuatos & publicos vsus colliguntur. Si qui verò diuites auari sint, cogi possunt auctoritate publica, vt in utilitatem communem pecunias suas exponant. Non tantum autem vt optimi quique plurima possideant, sed etiam quo cuncta in suo statu maxime conseruentur, & filij parentibus etiam fortuna similes sint, efficiendum ne diuitiæ maiorum diligentia partem à successoribus facile dissipentur, quod quidem à magnis auctoribus animaduersum est, & in nonnullis etiam ciuitatibus, vt Locris, antiquitatis obseruatum, quemadmodum Aristoteles scribit. Sic non tantum Respublica ita diu manebit incolumis, sed etiam continuo melior fiet, & non solum nullum damnum afferent ciuitati etiam multæ diuitiæ, sed tempore pacis insignes felicitatis occasiones, tempore belli magna præsidia imperij vel defendendi vel propagandi. Quod si pauca pecuniæ sint, & tamen multis sit opus, quod quidem non raro, præsertim tempore belli, contingere solet, huic quidem maximo malo remedium aliquod, quatenus fieri potest, est inueniendum. Videmus autem & antiquis & nostris temporibus, aureorum & argenteorum loco, vilioris cuiusdam materiam numismata percussa, quibus inter ciues mutua negotia transigerentur: sed quonia apud externos homines suæ tantum naturalis æstimationis esse possunt, omnino curan-

dum est, vt necessitate soluta, pro ijs tota Resp. iusti pretij nummos rependat, ne cuiquã ne cui quidem iniuria fiat. Sic igitur quàm ditissima faciẽda ciuitas est, & contra paupertatem quæuis auxilia sunt conquirenda. Potius tamen diuitiæ publicæ quàm priuatæ laudandæ sunt, quoniã magis seruiunt necessitati communi, qua priuata quoq; continentur, & nullam fermè vitiorum occasionem præbere solent. In ararium itaque publicum diuitiæ quàm plurimæ colligantur, & quæ collectæ sunt, minimè dissipentur. Minime verò dissipabuntur, si quàm paucissimi optimiq; sint eius ministri, quiq; potius viuere suis quàm Reip. expensis velint. Certè præclarissimè fecerint illi qui reliquis sunt ditiores, si Reip. seruiat gratis: nec id illis difficile fuerit, qui habent vnde domi splendide viuant, si foris honestissimis Reip. muneribus occupentur, quæ debent à viris bonis vel otio vel cuius negotio longè preferri. Tales igitur sint in optimè constituta Rep. ditissimi quiq; ciues, qui publicam hanc vtilitatem semper anteponant priuatæ. Si verò plures sint qui publicorum curam gerunt, & ex communibus bonis in maiore luxu viuât, quàm vt eos ciuitas possit sustentare, quid inde sequatur cuius fatis est manifestum. Ergo ministri publici q̄ optimi sint, minimumq; publicis expensis viuant: insuper in publicum ararium plurimum etiam conferant omnes ciues, quod fiet, si tributis & vectigalibus artificiosè positis, ex ijs quæ vitiorum occasiones præbere solent nec vitari possunt, ex superfluo cibo, potu, vestibus, & alijs eiusmodi rebus non necessarijs, plurimum Respub. locupletetur, & singuli ciues, præsertim optimi quique sapientissimiq; iustis diuitijs abundant, & iustam earum partem in vsum communem expendant, atq; etiam, si commodè fieri potest, publicè pecuniæ potius in aliquos vsus exponantur, quàm vt æruginè corruptantur. Hæc quantumuis sedulo curemus, nunq̄ in his tantis no-

stro-

strorum temporum calamitatibus Resp. nostra nimis diues reddetur: si verò negligamus ad summam rerum omnium inopiam redigetur. Prouidendum etiam diligenter est, vt ad nostram Remp. quàm plurimi afferantur, & quàm paucissimi nummi exportentur. Id fiet vt diximus, si plurimas & optimas merces habeamus, quas exteri libèter cum pecunia commutèt, & etiam externa nos minimùm requiramus. Tam merces verò q̄ pecunias nostras cū externis diligenter conferre decet, vt conferuent iustam suam analogiam: quod enim hîc quàm alibi multò vilius est, non solet afferre magnum lucrum, quod verò multò carius, ab externis hominibus non emetur. Si quæ tamen sint, quæ nostra sola Respub. producit, modò necessaria sint, quoniam aliunde comparari non possunt, magno vendi debent. Sed oportet vt suum pretium habeant etiam nummi, præsertim illi qui facilius auferuntur. Aereorum autè onus & est difficile, nec in externis regionibus adeò desideratum, & ideo solet inferioris generis metallum cum nobiliore misceri, non solum vt tractatione minus minoreq; cū damno consumatur, sed etiam vt in alienas regiones minus deferatur, quòd non sine iactura separetur, & in aliam monetam vertatur. Cùm verò mensura semper vel par vel minor sit eo quod mensuratur, argenteis nūmis aureos, æreis autem argenteos, & minimis æreis reliquos omnes æstimamus: at si auri ad argentum, & vel illius vel huius ad æs comparatum, maior sit analogia in vna ciuitate quàm in alia, tantò carius, æreorum comparatione, pretiosioribus illis nūmis merces ementur & vendentur: siue verò magna siue parua sit pretiosorum nummorum cum reliquis analogia, modò venditiones ijsdem fiant, æstimationis rerum eadem ratio manebit, sed ex argenteis magnum discrimen proueniet, vbi plures vel pauciores in diuersis vrbibus aureis singulis continentur, vt si in vna regione duodenis ar-

gen-

DE REPVB. LIB. III.

genteis aureus permutetur, in alia verò regione denis, & illic argenteis quis emat, hîc autem aureis vendat. Vbi maior igitur est diuersi generis nummorû analogia, maius ex eorum permutationibus prouenit lucrum, & ideo regiones quæ auro indigent, carius illud facere solent, quo libetius ab exteris adferatur. Videndum est igitur hîc sedulo, quid potissimùm Reip. nostræ conducatur, & ut auro potius & argento quàm reliquis abundet metallis, quoniam ubiq; pluris illa fiunt. Istud qui non animaduertunt magistratus, imprudentiam suam satis manifestam reddunt: sed longior harum rerum consideratio aliud institutum requirit.

De Republica Liber IIII.

I verum est quod dici solet, Antistes illustris. eam demum artem quenq; bene nosse, in qua diu multumq; sit versatus, soli Reip. moderatores de Rebusp. rectè loqui possunt, & homines priuati rerum domesticarum administratione debent esse contenti. Ego quidè in ea sententia semper fui, ut hanc priuatorum hominum de rebus publicis loquendi libertatem, putem sæpe maximarum calamitatum causam esse. Nam ut omittam reliqua mala, frequenter non tantùm malevolentiam (quæ tamè per se pessimum quippiam est) sed etiam seditionem ciuium excitat contra magistratus & principes, qua nihil periculosius, nihil in ciuitate deterius esse potest, & pulcherrimum rerum ordinem corrumpit, dum quod alterius superioris officium est, inferioris conditionis homines sibi temere cupiunt vendicare. Verùm in me hæc reprehensio minimè cadere posse videtur, qui non alicuius Reip. cõstitutionem, aut partem eius aliquam vitupero, sed rationes harum rerum in vniuersum tantùm considero, quod viris studiosis semper video fuisse concessum: nec artem ipsi tradunt, in qua non sint antea diligèter versati. Multorû enim scripta legerunt, qui hanc artem optimè tenuerunt, & ex historijs plurima exempla, tanquam experimenta quædam sumpserunt. Officium autem eorum esse videtur, rerum omnium etiam publicarum naturam considerare, quod dum faciunt, ab æquo iudice reprehendi minimè debent. Philosophia reliquis omnibus disciplinis, etiam ciuili, fundamenta sua iacet, quæ certè Philosophiæ studiosus contemplari potest. Non est igitur quod vllam hac in parte reprehensionem
Y præfer-

præsertim apud te virum sapientissimum & optimū pertimescam: & tamen longè difficillima nostræ orationis pars est, quâ nūc aggressuri sumus. De personis enim & legibus dicendum est, in quibus à multis multa passim reprehenduntur, nec citra summum bonorum dolorem: qui si pro rerum indignitate cōqueri vellent, his corruptissimis temporibus, vereor ne plus susciperent laboris, quàm proferrent fructus. Cùm itaq; bene sciant, non tantum quid deceat, sed etiam quid fieri possit, sibi potius dissimulandū, quàm inaniter verba profundenda putant, quamuis interim calamitates temporum deplorare non desinunt. Nam eorum dolorem assiduò refricant multorum hominum quotidianæ cōtumeliæ, contra eos scilicet qui sunt in dignitate confituti. Continuo clamitant, eos qui moribus & exemplis omnium animos ad virtutem flectere debebant, vitæ turpitudine nos à virtute nō mediocriter auertere: eos quos propria negligere decebat, quo conseruarent aliena, nunc aliena potius inuadere ne cogantur impendere sua, vel vt tam sua quàm aliena ad inexplibilem vel avaritiam vel libidinem exaggerēt. Hæc & alia multa multoq; maiora, quæ recensere non decet, quotidie cogimur audire à talibus. scilicet hominibus, qui cùm ipsi nihilò melius, imò multò deterius viuāt, ex magnorum virorum reprehensione summam capiunt voluptatem: & tamen quoniam vitia reprehendere videntur, à multis probitatis & pietatis titulo celebrantur, facileque per ingeniorum infelices & male cultos agros nocentissimas spinas inserunt, quibus bonā segetem opprimant, & Reip. corpus dilacerent. Sed tamen si quis cæco quodam impetu non impellatur, res ipsa profecto loquitur, non posse summam impudentiam esse cum vlla virtute coniunctam. Summæ verò impudetiæ est magnorum virorum publicam auctoritatem tam temere tamq; contumeliosè contemnere, quam Deus esse voluit apud omnes
in sum-

in summa quadā veneratione. Nisi verò certj dignitatum personarumq; gradus sint, & superiores ab inferioribus colantur, necessarium est protinus omnia fieri perturbationis plena, quod quamquam per se satis manifestum est, ex ijs quæ deinceps dicemus, multò euidētius fiet. Cùm ergo iam satis ostēderimus, quibus potissimum bonis abundare deceat vniuersam ciuitatē, deinceps ciuium discrimen à nobis cōsiderandum erit. Differunt autem ciues natura, instituto vitæ, & reliquis externis ornamentis, de quibus omnibus cùm à nobis antea multa dicta sint, quatenus omnibus conducunt, iam ex ijs personarum & officiorum varietatē inquiremus. A natura prouenit insita corporis & animi nobilitas, quæ quidem instituto vitæ non tantum conseruatur, sed etiam suum incrementum sumit, & eam etiā auctoritas apud populum fermè comitatur. Cùm autē naturitate nunquā instituto vitæ raro duo sint pares, oportet vt inde sit ingeniorum in Rep. tantum discrimen, quantum oratione nulla describi potest: quod tamen per singulas Resp. vult à magistratibus diligenter perpendi, quo & singulis malis remedium, & bonis iustum inueniāt incrementum. Tertia ciuium differentia maximè prouenit à fortuna, quamquam ad eam natura quoque & industria plurimum valet. Quid autem appelletur fortuna, & an ipsa sit quippiam in hac natura, quemadmodum multi arbitrati sunt, qui non tantum in rerum sed eam etiam in deorum numerum collocarūt, latiùs disputatur à Philosophis, nec eius plenior inquisitio pertinet ad hanc considerationem: tamen illud vnum hîc & alibi semper intelligamus, omnia diuina prouidentia planè gubernari, nec in ea locum vllū vnquam esse posse fortunæ. Sed naturæ voluntatisq; humanæ motus obscuriores frequenter sunt, quàm vt à nobis rationes earum intelligi possint, & eiusmodi quidem ignoratio, cùm aliud quippiam, quàm quod nobis propo-

fueramus, incidit, facta nostra cum fortuna coniungit. Ita multis optimè natis & institutis omnia deterius, quàm decere videatur, succedunt, alijs præter rationem omnia proueniunt ex voto: præter rationem inquam humanam, sed tamè aliqua causa naturalis & diuina est, licet nobis sit ignota: Sed fortuna quoq; sæpe cū natura rationeq; se coniungit: ita prudentes homines fermè diuites fieri videmus, quod tamen iam non ampliùs fortuitum est, siquidem euidenter & proprias causas habet: sed partim fortuitum esse solet, quoniam dum alij diuites fiunt, interim alij sapientiores miseri sunt, & homines inepti sæpe sunt reliquis multò locupletiores, nec cur id accidat causam euidentem reddere licet, & ideo reijcimus eam in fortunam. Hæc autem cū latissimè pateat, et apud omnes maximè sit in ore, ideo nos ab ijs incipiemus, in quibus ipsa plurimū potest, & hanc deinde cum ipsa ratione naturaq; coniungemus, dum scilicet de magistratibus verba faciemus: nam sæpe fit, vt hi bene nati sint & instituti, populiq; bono iudicio constituti vel confirmati: quanquam in fauore ciuium magnā partem sibi fortuna quoq; vendicat, vt etiam in eo, quod ferè nascatur Principes & Reges. Sed in diuitijs cōsequendis & amittendis ipsa longè tenet principatum, de quibus est etiam à nobis proximo loco dictum. Quoniam igitur ciues alij diuites alij pauperes sunt, ab ignobiliore parte, nimirum maiore, nunc exordium sumemus, & interim etiā diuitum officium explicabimus, quanquā ex ijs quæ priùs de iustitia tradita sunt, intelligi potest. Res enim eadem sæpe cum alijs multis tam est cōiuncta, vt multis in locis eius mētio fieri velit. Quòd autē curandum sit à magistratibus ne pauperes fiant ciues, quodq; luxus & ignauia, quæ penuriam in Remp. introducunt, penitus eijs debeant, ex ijs etiam quæ priùs dicta sunt, & Perfarum, Romanorum ac aliorum populorum exemplis satis constat, inter quos

alij,

alij, iuuentutem præcipuè, frugalissimè nutriri voluerūt, nec forum quidem rerum venalium in vrbe sua constitui patiebantur, alij non nisi honestissimas artes & ad vsum vitæ necessarias, ciues suos discere permittebant, & sic alij populi his & alijs præclaris institutis ad frugalitatem & labore ciues suos exercebat, quò faciliùs & necessaria quæreret & penuriam tolerarent, vel potius vt nimiam penuriam profliarent. Nā fieri vix potest, vt ij qui parcè viuunt, & ijs comparandis quæ requiruntur ad vitam diligenter incumbūt, paupertate magna premantur, nisi natura fortunaq; desiderijs eorum planè desit. Sed qui iam non habent vnde viuunt, qui sibi necessaria quærere nequeunt, omnino sunt à ditioribus & ab ipsa Repub. iuuandi. Summum proculdubio dedecus est, eos à nobis Christianis non subleuari, quos ad eò nobis ipse Christus commendarit, vt beneficium quo nos eos iuamus, melius non possit collocari. Ignominia profectò summa est, eos fame sitiq; cruciari, eos humi iacere sordidatos, nudos, afflictos & moribundos, qui non tantum naturæ pietatisq; nobis affinitate coniuncti sunt, sed etiam Christi vicem reddunt. Certè summum opprobrium est nominis Christiani: nos interim prætergredi, nec solum non iuuare vel consolari, sed nec miserescere, nos qui iisdem calamitatibus obnoxij sumus, nos qui pietatis titulo tantoperè nobis placemus, aut alijs saltè placere volumus. Sanè minimè decet Christianum à Christiano negligi, contemni, miserijs obijci: imò cū videamus etiam inter feras relictum esse misericordiae locum, ne homines quidem meritò dici possint, qui carent omni humanitate, tantum abest vt sint Christiani, cū non tantum officium Christiani negligant, quod positum est in mutua beneuolentia, maximè tamen erga afflictos, qui proximè Christum, dum in terris ageret, referūt, verum etiam repugnant, non tantum Christianæ, sed etiam humanæ, vel po-

tius vniuersæ rerum omnium naturæ, quæ proculdubio mutuo quodam amore conseruatur: cōseruatur inq̄ tota, sed præcipuè partes eius præstantiores, quæ rationis etiam & maioris diuinitatis vinculo continentur. Idq̄ est quod eum diuinæ tum humanæ, sed præcipuè diuinæ leges, nobis mutuam beneuolentiam & beneficentiam adeo commendarint, id est quod omnes boni dicuntur in vnū tam arctè coniungi. Quod si in eo potissimum amore est Christianitas collocata, dubium esse nequit, quin eius ommissio vehementissimè lædat Remp. Christianam. Nos epulamur splendide, dormimus molliter, cum interim innumeri per Christum nobis cognati, plurimis calamitatibus subijciantur. O nomine tenus nō re Christianos, reliquis gentibus deteriores. Quid enim præcipit vnicus Dux noster, cui nos tantum militamus, de quo solo gloriamur, per quem maiorum omnium victoriā & æternos triumphos speramus. Amate vos mutuo, pauperes habete commendatos, quicquid his beneficij feceritis, in me totum repositum fuerit: militiæ meæ præcipuum vobis signum relinquo, ardentissimum amorem & beneficentiam, qua possitis à reliquis gentibus discerni, quæ sub meis signis nō mœrent. Hæc & huiusmodi nobiscum loquitur continuo princeps noster & rerum omnium bene gerendarum vnicus magister, quæ nisi sequimur, necesse est vt desciscamus, & iustas perfidiæ poenas demus. Ergo totis viribus his præcipuis pietatis negotijs incumbamus, nec ducis nostri victricia signa deseramus, quæ maximè nobis referunt mutuam amorem. Diceret aliquis, in tanta mendicorum multitudine quid possumus omnibus prodesse singuli? atqui multum singulis possumus omnes: omnes enim à nobis ali & sustentari, paucosq̄ fame perire videmus. Quanquam etiā pereunt, quorum vitalis succus inedia diuturna sensim exhauritur. Curandum autem à nobis fuerat, vt paulò liberalitè aleretur, idq̄

idq̄; vbiq̄ fieri posset publica autoritate, cū maximo com modo & ornamento ciuitatum, sine tamen nimijs expensis: præcipuè si ad excludendā fraudē hominum, vel iniquè publicæ distribuentium, vel in suos vsus multa vertentiū, summa diligētia adhibeatur. Nō vsq̄; adeo multi sunt, qui victum comparare nō possunt, qui tamē sæpe aliorum impudentia beneficio sibi debito defraudantur. Nam viles isti scurræ, vt minus verecundi sunt, ita & morbos egregiè simulare, & pijs hominibus impiè fucum facere norūt, qui per magistratus necessarijs operis adiuncti, Remp. iuuarēt, facile sibi victum lucrarentur, & integrè miseri diuitum beneficio fruerentur. Insuper hac arte multi meliùs tractati à morbis, quibus varijs obnoxia paupertas est, curari possent, & hoc pacto ciuitatibus etiā vtiles reddi. Quid quod pauperum ciuium filij, qui nihil aliud alioqui quàm impudenter per urbem vagari discunt, etiam institui liberalitè possent, & negotijs ingenio cuiusque accommodatis adhiberi. Nec dicat quis eiusmodi rationibus occasiones exercendæ pietatis de medio tolli: nā non minùs pium fuerit per magistratus, qui optimè beneficia distribuere norint, pauperibus aliquid largiri, quàm te id ipsum in vsus incertos expendere, imò etiam interdum in graues abusus: non quod aliqua culpa pietatis sit, sed q̄ ob id pietas non est impia, si cum prudentia sit coniuncta. Deinde si quid publicè numeras, iccirco non interdiceris exercere pietatē priuatim: & insuper nulla ciuitas sine miseris peregrinis est, qui sæpe misericordiam beneficiumq̄; nostrum vel maximè merentur. Hi tamen ne impudenti licentia vagentur, & alienas Resp. onerent, cogendi sunt, vt ad suā si possunt discedant, si verò per morbum nequeunt, fuerint etiam publicis expensis humaniter alendi. Nam cum omnes varijs casibus obnoxij simus, idem ciuibus nostris in externis vrribus fieri velimus. Certè quemadmodum scriptū est apud Plato-

DE REPVB.

Platonem, nullum maius peccatum quam cōtra hospites, præsertim supplices, esse potest. Ergo tam ciues quàm exteri sunt humaniter à nobis iuuādi: nam diuitiæ nihil aliud quàm instrumentum sunt, quo comparentur ea quæ necessaria sunt ad vitam, non tantum nobis, sed ijs etiā omnibus, qui nostram opem requirūt, & illis maximè, qui nobiscum magis sunt legum vinculis cōiuncti: inter quos primum locum parentes reliquiq; ciues, & etiam omnes homines suum tenent, secundum ea iustitiæ præcepta, quæ tametsi sunt in vniuersum satis à nobis superius explicata, nunc quantum ad rem præsentem attinet, breuiter repetemus. Cùm itaq; diuitum officium propriū sit, vt semper quantum possunt miseris hominibus subueniāt, id ipsum fuerit ab ijs cum magna prudētia faciendum: vt omnia secundum dignitatem & dantis & accipientis fiant, vt qui sunt alijs ditiores, plus etiam distribuāt, & plus adsequantur, qui grauiore penuria laborāt, ac inter eos meliores reliquis præferantur. Omne nimirum ciuium officium virtutem & vtilitatem spectat, & potius eam quæ reliquis omnibus antecellit. Itaque magis iuuandi sunt meliores, nec id tantum, sed ab omnibus curandum etiam est, vt omnes meliores fiant. Verum quoniam etiam beneficium accipientis consideratione æstimatur, quantò hic fuerit miserior, tantò debet illud præstantius iudicari, quoniam magis interest Reipub. vt periclitantes ciues liberentur, quàm vt alij promoueantur: quanquam hic quoque, quemadmodum in alijs omnibus considerandum est, vnde Resp. maiorem vtilitatem adsequatur: nam id ipsum ab omnibus fuerit omnibus modis faciendum, nec tantum maiores, sed etiam plures, imò si fieri potest, omnes vtilitates sunt eligende, vt si qui mali sunt, ægroti & pauperes, debeant meliores, sani ditioresq; reddi: nam Deus nos, tametsi pessimos, maximis beneficijs affecit. Sed quatenus pauperes pe-

cuniae

LIBER QVARTVS.

85

cuniae defectu sunt inferiores, par est vt eatenus diuitibus se summittant: nam cū arrogantia neminem deceat, omnium turpissimè fuerit cum inopia coniuncta. Quanquā non minus turpe, nimirum inhumanum & crudele fuerit, si diuites superbiam exerceant in homines supplices & calamitosos. Humaniter ergo sapiēterq; pecunias in vsum pauperum distribuāt, nec id tantum, sed ijs omnibus semper vtantur in Reip. totius vtilitatem, non ad explendum inexplebilem luxum vel etiam auaritiam. Cū officium cuiusq; in communi felicitate versetur, ac ad hanc rectus pecuniarum vsus plurimum possit, qui eas tantum seruāt, sine suo & ciuitatis villo fructu, desertores etiā officij sunt, & Reipublicæ violatores. Idem de illis dici potest, qui vel animo vel corpore valent, nec exercent ad publicam gloriā & vtilitatem, cum qua non ignorant aut ignorare debent suam etiam esse cōiunctam: ij cum natura nobiles sint, instituto vitæ sese ignobiles reddunt. Vera nanq; nobilitas sine veris virtutibus vnquam esse nequit. Parum enim refert, quòd aliquis natura generosus sit, si se non exerceat ad omnē honestatem. At etiam minus adhuc quàm natura maiorum gloria valet, præsertim si ab eā filij vitæ turpitudine planè degenerarunt. Quid enim prodest, quòd parentes fuerint omnibus virtutibus celebres, si filius omni scelerū genere sit infamis. Ea nobilitas verè dedecus est, cū filiorum flagitia parentum splendor illustrat, & illa demum vera nobilitas est, cū quis suis factis seipsum & etiam alios notos reddit: quòd cum per insignes virtutes fieri solet, inter eas etiam ingenium & doctrinā suum locum habet. Homeri neq; patria neq; pater notus erat, & is tamen non se tantum, sed plurimos nobilissimos principes, qui iam alioquin nemini noti essent, nobiles fecit. Omnes ferè gentium dii, tam obscuris erant nati parentibus, vt, quòd maioris authoritatis eorum virtus esset, originem suam ad cælum referre

Z

referre

referre cogentur: & illi tamen non tantum nobiles, sed & dii quoque facti sunt: ea vera nobilitas est, qua se filij parentes & patriam illustrant. Non tamen negari potest, quin à bonis parentibus frequenter boni filij procreentur, sed non est admodum necessarium occultas ingeniorum causas quærere, cum argumenta vitæ sunt manifesta. Verum si reliqua paria sint, virtus maiorum suam etiam dignitatem filijs affert: nam & effecta suas causas, & filij parentes referre, & à bonis parentibus illi melius institui solent: at oportet ut ad reliquam nobilitatem vitæ integritas accedat. Ut igitur redeamus vnde digressi sumus, quisque quantum potest animum & corpus Reip. exerceat, & ita naturam suam exercitatione continuo meliorem reddat. Qui vero naturam optimè compositam habent, & in virtutibus diligentissime sunt versati, digni sunt, qui teneant inter ceteros principatum. Ita fit ut eiusmodi hominibus merito publica potestas communi consensu detur: & inde magistratus suam auctoritatem obtinuerunt, de quibus deinceps differemus, dum officij publici rationes præcipuas consideramus. Cum autem aliud pacis, & aliud officium belli sit, in hoc duces & milites, in illo iudices, & reliqui magistratus versantur, & princeps utriusque summam curam gerit. Iam quod omnes illi qui publicam personam gerunt, officij ratione differant à privatis, est manifestum. Officij vero vis omnis est ex eorum qui potestatem habent iusto consensu. Potestatem primum tenent cives omnes, qui Rempub. constituunt, & deinde etiam illi quibus eam auctoritatem habent. Constat autem vel in animo vel in corpore, vel in rebus externis omnem esse nostram potestatem. In animo fortitudinis vis apparet, quam tamen oportet cum sapientia reliquisque virtutibus esse coniunctam, si modo voti sui compos est unquam futura. Deus enim omnis virtutis est & potestatis principium, qui nunquam in-

ter vi-

ter vitia versari cupit. Quamquam verò quis habeat animum optimè compositum, si corporis vires delint, in res humanas magnam potestatem obtinere nequit: verum si multum corporis robore valeat, quamuis improbus ipse sit, alios subijcere sibi potest, quemadmodum de gigantibus Poëta scribunt. Rursus si robur sine sapientia reliquisque virtutibus firmum imperium redderet, multis animantibus seruire cogemur: at nunc per rationes rerum gerendarum illis superiores sumus. Quapropter sapientia reliquisque virtutibus & instrumentis corporis ad eximiam potestatem est opus. Quod si verò cetera paria sint, plures semper potentiores sunt, quæ unus aliquis, & hinc est, quod priuata semper publicis cedant. Quoniam autem rebus externis hominum voluntates nobis conciliare solemus, hinc est quod in illis etiam potestatem esse dicamus. Primam verò perfectamque potestas est in Deo, vnde in animos & in corporaturam descendit, cuius quidem participatum plures maiorem obtinuerunt. Plures autem homines, quoniam omnibus negotijs omnes interesse nequeunt, in quosdam præstantissimos potestatem suam conferre solent, quos, si opus sit, totis viribus sunt adiuturi, & ita publico consensu officia publica sunt constituta, cum quibus prouidentia diuina, qua nihil potentius est, se coniungit, à qua quidem principatus omnis præcipuam suam auctoritatem habet. Hæc enim multorum hominum voluntates congregat, nec donec sibi visum fuerit eas patitur dissolui. Sed ubi iam & potestas & voluntas ciuium est, ibi creatus est magistratus: si tamen voluntas fuerit euidetibus signis declarata: nam occulta diuino, non autem humano iudicio sunt relicta. At potestas ciuili in ea se tantum extendit, quæ Reipub. amplexu continentur. Nam si cui ius in alienas Resp. detur, illud certe nullius erit momenti, nisi quatenus nobis subijci possunt. Oportet enim ut potestas sine suo non destituatur: oportet etiam ut finis ille non sit ini-

Z 2 quus.

quus, quia nullum vitium vllam vim in Rep. bene constituta obtinere debet. An autem necessarium sit, vt is qui magistratum gesturus est consentiat, quæri posset: atqui nisi consentiat cum omnibus ciuibus in cõmunem felicitatem, Reip. suæ defertor erit, qui nunquam in officio suo recte sit versaturus: quapropter oportet, vt omnes consentiant in vnam Reip. salutem. Magistratus autem bene constitutus in omnia quidem sibi commissa negotia potestatem habet, sed necesse tamen est, vt interim condiciones, quibus ipse constitutus est, sequatur. Leges enim à populo de magistratibus quoq; promulgari solent, quibus, tametsi reliquorum dominus, cogitur inferuire, & in omnibus cõmunem felicitatem sequi, sic vt nullo priuato, sed tantum publico bono commoueatur. Itaque boni & prudentes, imò potius optimi & prudentissimi sint oportet, qui rerum publicarum curam susceperunt: id autem multas ob causas ratio contingere dicit in Rep. sua diuinus Plato, & meo quidem iudicio optime dicit. Ait enim hoc spatium in quo versamur tanquam vastissimum & tenebrosissimum quendam esse specum, in quem ianata propensitudine sic totis sensibus trahamur, vt nec vnquam respicere nec externa iucundissima luce hic plene liceat frui: tantum enim nos intueri quasdam rerum umbras, nec eas quidem euidetes, sed quas obscura tanquam facula transitu rerum in interiori antri faciem depingat, nisi multo studio & pietate solutis crassis sensuum vinculis, pedetentim recurramus, & sensim pietati fulgoriq; diuini luminis assuescamus: in illa verò luce æterna, quæ cum splendor sit summi boni, secum & afferat verissimam vitam & viuam veritatem, sapientes omnes libentissimè versari dicit, eosq; si repente cõpellantur in hunc specum, subita caligine victos, nihil omnino videre, quemadmodum nec eos qui confestim è densis tenebris in apertam solis lucem emergunt, quod nullam re-

penti-

pentinam immutationem sustineat hæc rerum natura. Ita iudicat eum qui feliciter sit Rempub. gubernaturus, subinde debere tam tenebris assuefacere se quàm luci: quoniam è luce rerum gerendarum ratio proficiatur, & tenebræ cerni non possint, nisi quis prius eas didicerit ferre. Hinc autem esse censet quod pauci magistratus boni sunt, quoniam à tenebrosissimis hominibus verum lumē nec cognoscatur nec ametur, & quoniam qui diu in iucundissima luce versati sunt, in tenebris viuere nō velint, nec si velint possint, nisi cogantur in illis subinde morari: ita putat nullam beatam fore ciuitatem, nisi in qua sapientissimi, vel vtilitate communi, vel malorum odio, vel aliqua tanquam vi compulsi Remp. capessunt. Certè necessarium est, vt in felici Rep. prudentissimi sapientissimiq; sint, qui magistratum gerunt. Primum suam familiam omnem tam egregie componant, vt nec ipsa officium vllum necessarium, nec in ea officium aliquod vllum sui ministrum, nec etiam quis officium vllum requirat: ita suis suorumq; diuitijs omnia dimetiantur, vt nec vel suos penuria grauare, vel vllam cuiq; iniuriam facere cogantur, & ad familiæ cuiusdam magnæ similitudinem modèrentur etiam totas ciuitates: cumque omnia suis dignitatum gradibus distribuerint, diligenter curent, vt omnes quàm optimi ciues sint, utq; inferiores à superioribus potius exemplo virtutis, quàm Imperij ferocitate gubernentur, & vt omnia pulcherrimè contendant in vnum felicissimū finem. Eiusmodi magistratus, vt Dei Opt. Max. vicem proximè referunt, sic eius placita maximè sequuntur, quæ volunt summam potestatem esse cum summa bonitate coniunctam: ita reddunt ipsi precipue felicem ciuitatem. Certè legimus eas Resp. semper maximè diuissimèq; floruisse, quæ magistratibus sapientissimis & optimis utebantur. Quemadmodum enim in grauissimis tempestatibus, nisi peritissimus nauclerus sit, necessarium est sum-

Y 3 mis

mis periculis nauem exponi, sic in tantis rerum humanarū ventis & fluctibus, magistratus nisi varijs experimentis & eruditione cum probitate coniuncta, rerum momenta didicerint, nequaquam incolumem seruare possunt Remp. Nam etiam si optimè sit instituta, quod quidem nostris aut etiam alijs, sed præcipuè nostris temporibus raro contingit, tamen cum leges tanquam instrumenta quædam sint, nihil efficere possunt, nisi quis illis egregius artifex utatur: & quemadmodū plurius est faber aut arator, quàm sit malleus aut vomis, ita maius consiliū circa moderatores urbium, quàm reliquas constitutiones adhibendū fuit: quoniam interdum leniri, frequenter instrumenta regendæ Reip. pro materia debent exasperari, sapius etiam in nouis negotijs instrumenta recentia fieri. Summa profectò sapientia & virtute magistratibus est opus, quò sciunt & uelint se decenter ciuibus & rebus omnibus cum malis tum etiam bonis accommodare. Falluntur autem insigniter, qui magistratum se præclarissimè gerere putant, si semper intolerabili grauitate tantum crimina punire videantur: nam quamquam vnā æquitatis partem tuentur, alteram tamè violant. Ius enim non tantum malos homines punit, sed, ut est apud Iheratem scriptū, & à Lycurgo & alijs bonis legislatoribus diligenter obseruatum, etiā bonos ciues extollit. Quapropter nõ oportet, ut similiter tam erga bonos quàm erga malos futurum acerbissimum imperium exerceat: boni enim id agere profectò, nec inmerito, ferent, non tantum quòd suis honoribus defraudentur, sed quòd feruè malis hominibus pares habeantur: ideoq; cum natura non admodum simus proni, fiet etiā ut ad res præclaras adhuc multò tardiores reddamur. Deinde ex hac acerbitate fieri solet, ut qui liberiori generosioriq; ingenio præditi sunt, vel cum exilio huiusmodi iniquitatem commutent, vel in seditionis perniciosissimum quidem, sed alti tamen animi crimen

crimen impellantur, unde quanta mala proueniant, Lacedæmoniorum ciuitas, Atheniensium & Romanorum & aliæ quàm plurimæ satis declararunt. Itaque cum tantum boni viri possint incolumè Remp. cõseruare, plurimū refert, ut Magistratum Principumq; tyrannidem non exasperentur. Natura comparatum est, ut scelera virtuti cedant, virtus autè præmijs alatur: quæ si nulla sint, necessum est, & illam diminui malorumq; prouentum augeri. Quapropter, ut est vtilior medicus, qui corpora semper sana potest seruare, quàm qui potest laborantes partes abscindere, sic multò melior est magistratus, qui virtutè alere, quàm qui vitia refecare nouit. Quid enim prodest multas malas herbas euellere, si nec agrum colas, nec semines, nec sitientem segetè riges? Quòd si hac prius feceris, facillimè noxia poteris extirpare: quæ uel ipsa fertilitate bonæ segetis obruentur. Sed qui & bonos humaniter tractare & malos feruè abatis proculdubio ut optimus erit magistratus, ita difficillimè poterit inueniri. Nec tamen sapientibus admodum est difficile discernere bonos viros à malis: virtus enim, quæ summum secum affert splendorem, nisi cæcutirentus, tempore uel uelut sed habentus feruè mentis oculos caligine priuati fauoris obscuratos, qui nos cuiusq; dignitatem & utilitatem Reip. intueri non sinat: hinc etiam fit, quòd quisq; potissimum eos, quos quacunq; de causa maxime diligit, ad honores summos, euectos cupiat: at quoniam ex malis negotijs, quæ iam magis uisitata sunt, frequentiores amicitia conflantur, cumq; uisus quisque cerpotius priuati, quàm uisus publicæ curam gerat, fit ut deterior res sapius melioribus imperent, & pro virtutibus vitia passim regnent. Profectò cum in reliquis multis rebus, tum præcipuè in magistratibus eligendis, non possum earum ciuitatam prudentiam sapenõ admirari, quæ ut olim optime gubernabantur, ita etiam diuissimè floruerunt. Cum enim

enim viderent fauorem iustitiæ vel plurimum aduersari, multos primùm in magistratus eligi voluerunt, è quibus numerus eorum, qui necessarius ad res gerendas esset, quibusdam religiosissimis sortibus inueniretur. Iudiciũ enim humanum rarò quidem incorruptum est, & etiam si fuerit omnino sincerum, sæpe decipi solet, nec omnes qui videntur negotijs obeundis semper sunt accommodati. Sed si è multis illis meliorem electionem diuino iudicio tradamus, dubium esse non potest, quin id vehementer pertineat ad Reipub. felicitatem. In initijs autem potius vtemur electione quàm sortibus: quoniam oportet nos primùm nostram diligentiam adhibere, at semper tamen ad diuinam opem confugere. Hæc ars inter innumeras alias vtilitates etiam istam non minimam secum affert, quòd licet sortiti maiorem obtineant auctoritatem, omnes tamẽ electi prope parum videantur habere dignitatem, quæ vehementer ad æmulationem virtutis ciues omnes incitare potest. Certe ea Resp. felicissimè gubernatur, in qua maximo consilio magistratus eliguntur, quod ex historijs & ratione rerum tam manifestum est, vt nullam demonstrationem requirat. Verùm quamquam magistratus omnes & quicunq; munere publico funguntur, debeant esse reliquis ciuibus meliores & sapientiores, cum tamen officia diuersissima sint, nõ oportet vt omnes sint pares. Aliud, vt diximus, officium pacis est, aliud autem belli, quod quidem vtrunq; summam virtutem, sed hoc postremum etiam corporis vim requirit. Rursus aliud in rebus externis est, aliud circa corporis curam versatur, tertium potius ad animum pertinet, quedam etiã ex his quodammodo sunt commixta. In externis rebus versantur publicani, quæstores, & si qui ijs similes sunt, qui vectigalium, tributorum, fructuum publicorum, & pecuniarum Reip. rationem reddunt: his ferme satis est, quòd boni logistæ sint & fideles. In ijs qui publicis operibus præ-

sunt,

sunt, vt fabris & architectis, & corpus aptum, & artis eius quam quisq; proficitur, summa peritia desideratur. Considerandum est igitur quibus rebus communibus indigeat ciuitas, vt templis, ædibus, propugnaculis, machinis, & id genus alijs, & ad eas artes, quibus ea fiunt, aptissimi ciues instituendi sunt: sed in ijs quæ pertinent ad ciuium quotidianum vsum, summa fuerit adhibenda cura, quæ tamen si priuata sint, tamen in totam Rempub. redundant: à priuatis enim hominibus ferme venduntur & emuntur, sed emuntur tamen ab omnibus, & ideo, si fieri posset, ea satius esset etiam ab ipsa Rep. vendi, quod quidem à quibusdam populis, in ijs rebus quæ continuis hominum necessitatibus seruiunt, vtiliter fieri videmus. Ita certè meliora vilioraq; erunt omnia, multisq; impostoribus in ciuitate non erit locus: hisce rebus qui præerant apud Romanos magistratus Aediles curules appellabantur. Ab ijs, & eius generis alijs prouidendum est, vt omnia quàm minimo pretio comparentur, ne quid necessarium venale non sit, ne quid inutile vedatur, & vt monopolia penitus & fraudes omnes de medio tollantur. Oportet igitur vt sagaces sint, nec tantum earum rerum, quibus præfecti sunt, sed etiam, quod difficillimum est, vt ingeniorum & captiorum omnium sint periti, quoniam iam omnia videmus esse fraudibus plena. Verùm non tantum in cibo & potu, sed in vestibus, in ædibus, & alijs hæc ars adhibenda fuit, in ijs tamen præcipue, quæ maximè necessaria sunt ad vitam, & in quibus maximè peccatur: at quoniam etiam externis hominibus vrbes patere debent, hi non minus, imò magis humaniter, quàm ciues fuerint tractandi: nam in quanto pretio semper hospitalitas fuerit, ex omnibus historijs & scriptoribus antiquis, & ex Homero solo potest esse manifestum. Ergo diuersoria commoda sint, & tam multa quæ sufficiat hominibus externis, nam ciues honestius domi suæ versan-

Aa

tur,

tur, in ijs omnia sint non tantum quæ famem & sitim tollere, sed etiam quæ lassos recreare possint, præfecti verò tales sint, qui nemini iniuriam fieri patiantur, viri nimirum boni auctoritate publica constituti: nam quantum id ipsum referat, exempla multorum & experimenta satis euidenter docet. Ad corporis curam oportet ut medicos publicos, pharmacopolas & alios ægrotorum ministros habeat ciuitas: nam quam optabilis sanitas sit, omnes quidem, & ij maxime qui aliquando ægotarunt, optime sciunt: at artifices qui publico iudicio examinati sunt, solent esse reliquis præstantiores. Sed animorum magnam curam gerere vehementer necessarium, summæque; cuiusdam & virtutis est & artis. Virtutes autem & vitia notabant apud Romanos Censores, quemadmodum antea dicebam, qui profecto, si qui alij, maxime necessarii sunt in ciuitate bene constituta: nam animus cum corpore vel externis villo modo conferri nequit, & etiã ipse est qui corporis & externa bona corrumpit. Necessarium est igitur ut sint, non tantum qui scelera puniant, sed etiam qui leuiora peccata vel infamia vel alio damno notent: nam & minima quæque; tandem magna fieri solent, & si quis aliquid ingenuitatis habet, non minus infamiam quam supplicium pertimescit, si hoc semper non haberet illam secum coniunctam. Sed oportet, ut is qui vitia reprehensurus & virtutes rectè laudaturus est, ipse laudabilis admodum sit, in quem nullum vituperium cadat, oportet ut vir optimus sit & eximie prudens, qualem Catonem illum & Aristidem legimus fuisse. Nec tantum publicos censores veteres habebant, sed illæ gentes quæ commestrationibus delectabantur, in quibus maxima vitiorum materies esse solet, etiam in ipsis conuiujs iudices esse volebant, qui præscriberent comedendi, bibendique; modum: eos autem Mnamonas appellabant, qui quidem sint inter ceteros vehementer continentis, ne proverbum quod contra eos factum

factum est merito possit vsurpari. Moribus planè perditis coercendis præpositi iudices sunt, qui pro peccatis magnis magnam poenam imponunt. Cum autem nõ omnia, vel nulla potius paria sint, hinc magnum est suppliciorum discrimen, sed omnia tamen in tria genera redigere licet, in externorum iacturam, in dolorem & corporis damnum, & in mortem: sed de supplicijs inferendis antea satis est dictum. Cum verò iudicem præ ceteris oporteat esse iustum, ab eo diligentissime prouidendum est, ne cuiquam ciui vel extero, vel Reipub. iniuriam faciat, sed ut in omnibus leges ciuitatis exactissime sequatur. At quantum omnis iniuria detestabilis sit, maius tamen corporis damnum est quam externum, & vita nullis alijs bonis vnquam compensatur: quapropter in vltimis supplicijs inferendis summo quodam consilio est opus. Sed tamen & iudices rerum externarum etiam sint admodum circumspecti: iustitia nimirum esse vult admodum exacta, nec vnquam ne in minimo quidem ab villo, minimum tamen à iudice violari. Videntur autem etiam iudices rerum ciuilium, partim circa animum, partim circa corpus, & externa versari: voluntas enim animæ summa pars est, cuius ipsi vim & differentiam omnem, sed potissimum in his rebus externis discernunt. Considerant enim quid voluerint plures homines & quid potuerint, ut etiam antea dicebamus, id autem cum frequenter admodum obscurum sit, necessarium est, ut tam hi quam alij iudices omnes habeant mentis oculos valde claros, ut magni consilium & deliberationem adhibeant, quemadmodum est apud iuriscosultos, & etiam ut velint id quod sciunt, & nullo fauore vel in hanc vel in illam partem trahantur, sed rectum rationis diuinæque; voluntatis iter semper obseruet, nec tantum iustas, sed etiam certas & claras sententias dicat. Verum huius instituti non est hæc omnia latius explicare. Rebus magnis & communibus gubernandis solet esse supe-

rior senátorum & consulum magistratus: sed hæc in diuersis Rebus pub. omnia sunt diuersa. Romani etiam tribunos habebant, nam plebs erat ab optimatibus quodam modo diuisa, unde frequenter graues seditiones natas videmus. Semper enim optimum est quicquid ex omnibus suis partibus in vnum est maximè cõiunctum. Sed quibus officijs publicis veteres vsi sint, non proposuimus nobis explicandum, quàm multa verò in bene formata Rep. requirantur officia, rerum & hominum multitudo demonstrat. Si census publicus amplius est, & frequentes ciues, multis magistratibus est opus. Videndum est quibus rebus qui homines sufficiant, vt nihil vsquam desit, nec etiam abundet: nam cum magistratus sumptibus publicis ferme viuunt, non decet vt sint plures quàm quos Resp. commodè alat. Nò autem tantum officia rebus & hominibus, sed & officijs officia præesse debent: sic in bello multi Decuriones sunt & Centuriones, qui omnes legionis suæ duci parent, & omnibus ducibus vnus superior est Imperator: id etiam in officijs pacis est obseruandum, vt videamus quàm multæ quàmq; magnæ res in Rep. sint, quàmq; multos & quales gubernatores requirant, & etiam ad hos examinandos quàm multis sit opus. Ita quoniam facilius est iudicare quàm agere, & quia plures à paucioribus examinari possunt, cõtinuò gubernatoribus gubernatores præesse oportet, donec à multis ad paucos, & à paucis ordine tandè perueniamus ad vnũ. Quòd si rursus à summis ad ima descendere velimus, bonus Princeps à bonis cõsultoribus cognoscet quid ipsi ab alijs acceperint, & à tertijs secundi, donec deuentum sit ad postremos: sic ab imis ad summa rerum cognoscendarum & conficiendarum rationes in pulcherrimam analogiam cõspirabunt, & à supremis imperandi ab imis ordo parendi confluet in optimam & tutissimã Reip. totius compositionem. Verum inter eos qui summũ aliquẽ

gradum

gradum tenent, nondum omnes sunt pares: quidam enim in subditos suos omnem obtinent auctoritatem, vel de bonis externis vel etiam de vita, cum iudicandi tum exequendi, & eam legibus non definitam, sed planè liberam habent, & tamen interim vnum aliquem aut plures superiores agnoscunt, vt licet ipsi alijs planè imperent, in quibusdam tamen rebus, quæ scilicet communem & magnam regionũ vtilitatem continent, alterius imperium sequi cogantur: quidam iudicandi tantum secundum leges, & nò omnino liberam in subditos suos potestatem obtinuerunt: alij verò summi sunt in rebus humanis, nec alterius imperio quàm solius Dei tenentur, & aliæ quædam, vel etiam ex his mixtæ differentiæ sunt, quæ partim ex hominũ consensu, partim ex aliqua violenta potestate, vel potius omnes à diuina prouidentia suam originem habuerunt, nec hoc loco latius sunt à nobis inuestigandæ. Sed in quotcunque partes potestas publica diuisa sit, antea iudicauimus eam omnem in optima Rep. vnus imperio debere contineri. Quoniam itaque monarchiã inter cæteras Resp. volumus *Principes* esse præstantissimam, oportet vt in ea summus aliquis princeps sit, qui vt potestate, ita virtutibus, quantum imbecillitas humana patitur, ad imitationem Dei Opt. Max. proximũ accedat. Nam, vt scriptum est apud Platonem, nec reliquis animantibus animantia, sed homines potius, nec hominibus homines, sed vel dij vel dijs simillimi præesse debent. Oportet in tantis difficultatibus rerum humanarum, vt alter quidam Deus sit, qui Dei Opt. Max. vicem in Rep. gerat. Princeps igitur intentissimis oculis ad diuinam voluntatem semper aspiciat, ad eam instituat omnem rerum cum priuatarum tum publicarum gubernationem, nec princeps tantum, sed reliqui quoque magistratus, & etiam omnes ciues, præcipue tamen ille qui præcipuum in Rep. locum Deoq; proximum tenet. Cum autem Dei vo-

Aa 3 luntas

luntas sancta sit, opus illi fuerit summa quadam pietate, cumq; nobis partim sacris partim naturæ literis sit descripta, eximia pariter illi vel cōsultoribus saltē eius eruditione fuerit opus. Operæ prætiū est igitur vt Principes sancti sint & prudentes, sanctisq; cōsultoribus, vt inquit iuriconsultus, & eruditis vtantur: aulas eorum oportet esse gymnasia quædā sapiētiae & pietatis, vnde ciues omnes omniū virtutum exempla sumant: oportet à suis principijs causas felicitatis publicæ deduci, nam id in tota rerum diuinarum & humanarum natura fieri videmus. Certè minimè decet, vt ij à quibus reliqui virtutis omnis incrementa sumere debent, euidenti vitiorum veneno sint contaminati: quoniam enim mala potestas præcipuas occasiones malorum præbet, quemadmodum est apud Euripidem & Ciceronem, ipsa confestim inficit totas ciuitates. Omnibus itaque virtutibus instructus sit, & se tanquam amissi in rebus omnibus princeps vtatur: nam vt est apud Platonem, ipse tanquam exemplar quoddam est, cuius lex est opus & similitudo. Legis autē finis ius & æquitas appellatur: æquitate verò subditorum quidem vtilitas & salus, sed hac tamē etiā, vt inquit Aristoteles, principis felicitas continetur. Tam bene siquidem res omnes inter se consentiunt, vt is qui prodest alijs, sibi non possit non prodesse: sed felicitatem publicam non suam ab eo præcipuè spectari decet: oportet vt eam suis omnibus postpositis consequi sciat & velit, nec id tamen adhuc sufficit, sed oportet etiam vt quod mente cōceperit exequi possit: igitur in eo virtus sola satis nō est, nisi officij quoq; sui exequendi habeat potestatem. Quapropter opus est vt diuitijs & ministris abundet: vt, quantum amore beneuolentiæq; nihil melius est, si quid hoc pacto confici nequit, autoritate & iusta quadam violentia fiat: sed tamē rectè Plato monet, vt virtus Principis magis admirabilis sit, quàm fortuna, potiusque velit quis esse

esse princeps quàm videri, & vt populus potius eius virtute sponte quàm potestati per vim obsequatur: sanè vt etiā Aristoteles scriptā reliquit, pulcherrima quædā res est hoc modo liberis hominibus imperare. Quapropter iubet idē Philosophus vt Princeps tam multos ministros habeat, qui sufficiant sceleratis, non autem omnibus coërcēdis. Sit itaque princeps vir optimus, summus Reip. amator sapientissimusq; gubernator, bonis amabilis, sceleratis & hostibus, nisi iam hi deuicti sint, metuēdus. An autem ad clementiā potius quàm seueritatem inclinare debeat, simpliciter definire nequit, sunt enim homines, tempora, negotia, quæ clementiā potius requirant, sunt etiam quæ propter scelerum magnitudinem, seueritatem. Rectè profectò Rex ille, qui cum quidam, qui capitale crimen commiserat, à iudice fuisset absolutus, pro illo reum, pro secūdo scelere, quod hic postea perpetrarat, iudicem ipsum, quod eum prius absoluisset, tanquam eius posterioris sceleris authorem condemnauit: nisi tamen grauius aliquod malum timeatur, princeps magis ad clementiam sit propensus. Sed inter reliquas virtutes, vt est apud Ciceronem, in principibus & alijs diuitibus liberalitas maximè laudatur, in qua tamen, quemadmodum idem author inquit, & ipsa ratio dicit, & nos etiā antea mōstrauimus, dignitas est iustitiaq; seruanda, ne vel immeritis quicq; vel bene meritis minùs quàm oporteat largiantur: si tamen hoc cōmodè fieri potest. Nō enim tam liberalis, vel prodigus sit potius, vt vel sibi suisq; deficit, aut ab alijs iniuste quicquam sumere cogatur: nam non volunt esse beneficia cum maleficijs vnquam coniuncta. Sic igitur singulis profit ciuibus, ne obsit alijs, & semper totā Remp. iuuet, nec tantum profit, sed etiam neminē iniuste lædere patiatur: nam vt antea diximus, alia pars virtutis in faciendo est, alia verò in omittendo: semper autē virtutes humanitatis cum dignitate sua coniungat, ne leuior sit,

fit, quàm vt authoritatem violet, vel magis grauis, quàm vt ferri possit: vbi considerandum, quòd ea quæ nonnullis in locis, temporibus, & hominibus leuitas aut feueritas est, alibi mediocritatis appellationem & æstimationem habet. Necessarium est principem se Reipub. suæ accommodare, & semper tamen proximè ad verissimam virtutem accedere: talis igitur vir qualem nunc ferme descripsimus, populi consensu meritò summum imperium in Rep. sua tenet, reliqui ordine medium aliquem aut vltiorem, & sic in bene constituta ciuitate, quemadmodum & in natura rerum, omnia pulcherrima quadam analogia conspirant in vnum optimum omnium finem, inferiores superiorum authoritatem, superiores inferiorum vtilitatem, omnes autem diuinam voluntatem semper intuētur, & pariter optimos plurimosq; communis beatitudinis fructus vniuersæ Reip. singuli ferunt. Quamquam autem difficilimum est & impossibile eiusmodi Reip. perfectam speciem in his rebus humanis videre, curandum tamen vt proximam aliquam, vel saltem non remotissimam teneamus, quod facilius fiet, si principes optimi prudentissimiq; sint, & ea bonorum genera, de quibus antea diximus, per vniuersam Remp. diligentissimè serant, animos omnium, & eorū maximè, qui reliquos excellere debent, excolant, & vitia penitus eradicent. Ager enim incultus & horridus eximios fructus proferre minimè potest, & cum humana natura tam sit sterilis, inò tam tribulorum & spinarum ferax, opus est vt eam exercitatione culturaq; magna subigamus, si modò quicquam est egregij nobis editura. Multum intelligebāt veteres illi Aegyptij, Græci, Romani, qui tam cōcinnè suas habebant distributas Resp. vt quid esset in qua; parte vel vitij vel virtutis facile tum discerni tum etiam vel castigari vel laudari posset: ingenia similium hominum locis etiā coniungebant, dissimiles autem ita separabant, vt dignitas cuiusque

cuiusque semper incolumis seruaretur, & vnusquisq; melius officium suum exerceret: emulatio nimirum vehementer iuuat artes, & melius id omnes profectò faciunt, quod à multis ab ætate tenera simul didicerunt. Itaque Plato, nò tantum secundum artes, sed quod longè difficilius est, secundum mores diuidi vult ciues, & malos à bonis planè separari. Certè maxima quædam res est ordo cōcinnus cū rerum tum hominum in ciuitate, & ideo veteres circa decentem omnium distributionem tam vehementer laborarunt. Multum ego vidisse iudico Seruium illum Tullium sextum Romanorum Regem, qui cū populum in centurias pulcherrimè diuisisset, in omnibus dignitatibus iustū seruari ordinē voluit, & curauit vt diuites plus quàm pauperes numerarent, in suffragijs ferendis etiam plus authoritatis haberent, & omnes se ad Remp. in bello paceq; tuendam & augendam diligentissimè exercerent, vt & domi res egregiè administrare, forisq; prælia fortiter inire scirēt. Itaque quemadmodū Græci habebāt Olympica, Pythia, aliaq; sic etiam suis ipse proposuit certamina, quibus animos corporaq; ciuū exerceret ad res præclarè gerendas. Qui verò corpus & animum validum & exercitatum habēt, mirum est quantum reliquis antecellant, qui neutrum, vel alterū tantum, nec sibi nec patriæ gloriam vllam afferre possunt: nā nec corpus sine animo quicquā efficiet, nec animus solus, quantumuis bonus, si languido corpore rebusq; gerendis non accommodato vtatur, sufficet ad præclaras actiones. Certè disciplina potissimum effecit, vt Græci, Romani, aliaq; gentes, & domi feliciter viuerēt, & aduersus hostes triumpharent, disciplina inquam, tum belli, tum etiam pacis. Sed his de rebus antea multa diximus, nec hoc loco plura sunt dicenda, quanq̄ in eo maxima momenta felicitatis sunt, si hæc & alia eiusmodi principes diligēter & animaduertant & curēt obseruari, quæ certè sunt eorū curæ maxi-

DE REPVB.

mè relicta. Verùm quoniam antea satis multa pro institu-
to dixisse videmur, quibus bonis abundare debeat Resp.
& iam proximè ciues descripsimus, qui ijs Reip. bonis fru-
Bellum. antur, reliquum est, vt nunc breuiter ostendamus, quibus
artibus & à quibus hominibus ea commodissimè poterunt
defendi. Non enim satis est, quòd in ciuitate cuncta præ-
clarè cõstituta sint, nisi ea sciamus ab externis iniurijs egre-
giè tueri, id verò non difficile fuerit, si tales principes sint
& reliqui ciues, quales nos in beata Rep. desiderabamus,
qui virtutibus omnibus & eximia fortitudine præditi sint,
& omnes vnanimiter minimè dubitèt quæuis pericula pro
salute communi subire. Sanè cum iustitia, necessitas, prou-
dentiaq; diuina sæpe quodammodo nos ad prælium im-
pellat, vehementer ad Reip. salutem pertinet, vt governa-
tores non tantùm ea quæ conducunt ad pacem bene com-
ponant, sed etiam quæ spectant tempora belli, quoniam si
in ijs bonitatis specie ducti sint negligentiores, potius ho-
stium libidini ciuitates obijcere, quàm tranquillitatem se-
qui videbuntur. Equidem si pace nobis perpetua frui lice-
ret, nemo tam demens esset, qui bellum vllum putaret vn-
quam esse suscipiendum: nunc autem cum ea vel nulla vel
non diuturna sine militia potiri possimus, vt scriptum est
apud Thucididem, ideo rectè, cum bellum ipsum malum
sit, illud Philosophi boni causam interdum esse dicunt,
qua nonnunquam etiam optimi viri debeant vti. Ad de-
fensionem autem præcipuè ciuium sociorumq; causa bo-
nus dux & miles bellum gerit: verùm etiam vt optimè con-
stitutum imperium propagetur nonnunquam bellum à bo-
nis principibus suscipi potest, non quo sibi alios perphas
& nephas subditos reddant, sed quòd eos qui rectum vir-
tutis iter non ingrediuntur melius à se gubernari & ad fe-
liciorè vitam cupiant perducì: ita boni Duces non tantùm
suam suorumq; sed etiam hostium vtilitatem sibi propo-
nunt,

LIBER QVARTVS.

94

nunt, & hinc esse putant, quòd Deus passus sit tam latè
Romanum Imperium extendi. Itaque quoniam quædam
gentes magis barbaræ sunt, quàm vt libertate debeant frui,
hinc dicit Aristoteles subiugandorum quoq; populorum
ius originem suam habuisse. Propter pacè autem & bellù,
vt est apud eundè Philosophum, in duas præcipuas partes
ciuitas omnis est diuisa, in milites iuuenes, & in consulto-
res senes. Per sapientiam quidem cum reliquis virtutibus,
quæ quidem magis in senilem ætatem cadunt, in pace ciui-
tas optimè gubernatur: verùm propter bellorum necessita-
tem, iuuentutis etiam robore fuit opus: attamen quanquàm
hoc necessarium sit, in senum sapientia Reip. felicitas potif-
simùm est collocata: quoniam, vt inquit rectè M. Tullius,
nullius fermè momenti sunt arma foris, nisi consilium sit
domi. Non enim prodest aliena quærere, si interim res no-
stras amittamus; amitemus autem nostra, si potius incon-
sulto iuuentutis impetu, quàm maturo senum consilio gu-
bernentur: nam etiam si ab exteris non tententur, proprijs
motibus tandè ruent. Deinde robur sine prudentia etiam
in bellis raro vtile est, sæpius quoq; perniciosum, & ideo
non tantùm fortes, sed etià sagaces milites esse decet, què-
admodum scriptum est apud Xenophontem: tales autem
soli veterani fuerint, & ætate iam mediocriter prouecti. At
inter reliquos omnes, duces ipsos non tantùm fortes, feli-
ces, magna authoritate, sed, quòd præcipuè est, longè pru-
dentissimos esse decet. Nam præclare scriptum est apud Plu-
tarchum, in eo qui gestaturus est Imperatorem fortitudi-
nem, in Imperatore ipso sapientiam desiderari, quòd in re-
liquis rebus peccatum facilius quàm in bello corrigi pos-
sit. Nã rectè dixisse fertur Lisimachus, in eo quem bis de-
linquere non posse. Ita tam in pace quàm in bello seniorù
prudentia principatum tenet: sed rursus tamen animi iuue-
num, magnos Principes & magnas Resp. facere solent, si
Bb 2 pruden-

DE REPVB.

prudencia seniorum gubernentur. Considerandum igitur à moderatoribus ciuitatum est, qui sint nobis hostes, aut esse possint, & quibus potissimum auxilijs sint freti. Rectè namque Gabrius summus Imperator dicere solebat, eos optimos esse Duces, qui res hostium notissimas haberent. Curandum autem vt nostra saltem paria sint, vel si fieri potest superiora, illud ne vincamur, hoc autè vt etiam inimicos nostros vincamus. Quapropter nostræ copiarum diligenter cum hostibus conferendæ, milites, instrumeta, reliquaq; præsidia belli. In militibus numerus quidem est perpèndendus, præcipuè tamen virtus. Si cætera cuncta paria sint, præstantior est exercitus copiosus, sed tamen videmus Darium ab Alexandro, à Mario Cimbros, & maiorem exercitum à minore tam nostris temporibus quàm antiquis frequenter esse deuictum. Illud autem in exercitu magno grauissimum incommodum, quod ad eum alendum multo cõmeatu, plurimis pecunijs est opus, quas etiã diues Respublica diu suppeditare nequit. Iam cum æquè nõ omnes ad quæuis negotia sint accommodati, sed natura, vt has res vel illas, sic hos aut illos homines, hoc illòuè tẽpore producat, quos etiam vitæ consuetudo meliores reddat vel deteriores, prospiciendum est, quàm multos quamq; bonos habeamus milites, vt si sint hostes numero superiores, nos eum virtute nostrorum militum, sin illi virtute, nos eam multitudine, si nobis vtraq; superiores sint, nos etiam vtranq; vel reliquis nostris vel externis præsidijs compensemus. Id autem cuiusq; Reipublice vehemèter interest, vt eos habeat sibi confederatos populos, cum quibus hostibus quibusque facile par esse queat. Nec tantum videndum est quàm multos habeamus quamq; bonos milites, sed sedulo curandum, vt institutis eos continuo reddamus meliores, vt eos ad fortitudinem ac ad omnem virtutem exerceamus. Quis enim ignorat, quin victoria diuina quædam res sit,

quam

LIBER QVARTVS.

95

quam consequi nunq̃ debeant ij, quibus ob scelera Deus sit infensus. Videmus igitur optimos quosque ea semper esse faciliè peritos. Legimus in historijs frequentissimè multos fortes viros à paucis, nec ad eò bellicosos, esse superatos. Quid ita? quia sic Deo visum est, qui vt omnis fortitudinis præcipuus author est, sic alios animosos, timidos alios reddit, interdum gladios robustis hominibus excutit, interdum timidorum manus ad ictum confirmat. Verissimum igitur est illud apud Xenophontem, victoriam, nec multitudine nec fortitudine parari, sed qui freti Dijs immortalibus animosius hostes inuaserint, eos in prælijs esse superiores. Inter verò cæteras belli virtutes continentia præcipuum aliquem locum tenet: nam vt inquit Cicero, fortes sunt, non qui faciunt, sed qui iniuriam propulsant. Multi relictis alijs suis officijs ad temporarium bellum accinguntur, tantum studio latrocinandi, qui quidem sæpe non tantum parum vtilis sunt, nimirum in exercitati, sed etiam afferunt non exiguum detrimentum. Nam præter alia mala, inter suos dissidia & seditiones frequentissimè ferunt, & obsessos iniuriarum metu sæpius ad vltimam defensionis pertinaciã cõpellunt. Quapropter rectè magnus ille Dux Africanus dicere solebat, Romanos non tantum fortitudine, sed plus in bellis continentia valere: rectè quoque Xenophon, qui magis à militibus ducem, quàm hostes timeri deberè dicit. Videmus itaque & à militibus optimis semper emptos minimo sanguine triumphos, & ijs in bellis, in quibus milites admodum corrupti sunt, sæpe maximis difficultatibus laborari: ad rapinas enim multi proficiscuntur non ad fortitudinis exercitationem, & ideo potius ad calamitatem quàm ad victoriam. Quod non eueniret, si continentia maximè valerent, virtute vt vtilissima, ita difficilima in bellis: oportet autem vt se prius quàm alios vincere sciat, is qui verè fortitudinis gloriam est adsecutus.

B b 3

rus.

DE REPVB.

rus. Necessaria quoq; est insignis patientia perferendi laboris, & fortitudini vehementer est affinis: nisi quod illa nõ vincitur, fortitudo verò semper etiã vincere conatur. Sed iustitiæ semper postrema victoria est, quemadmodũ Hesiodus rectè scribit, quoniam vt morbus corpori, sic iniustitia rebus omnibus præsentaneum interitum affert. Quòd autem in singulis etiam prudentia opus est, ex eo satis constat, quòd sine ea nec milites, nec alij vlli rectè sunt in officio suo versaturi. At quòd milites pietate quoque debeant esse præditi, vel hinc intelligere licet, quòd nullum verè iustum bellum dici potest, quod non ad vnam Dei gloriam suscipiatur: huc omnis bellorum apparatus comparandus est, huc omnis res militaris instituenda: mirum est quantũ animus possit bene formatus, hoc est verè Christianus, per media vulnera, per acerbissimas mortes semper ad veram gloriam rectà contendit, ac infracto robore mentis perfert ac perrumpit quascunq; difficultates. Nescit vllò modo timere generosa virtus, nequit impediri, quo minus arduo quodam animorum motu ad fastigia rerum maximarum pergat. Nulla enim bonis viris rei bene gerendæ satietas esse potest, quemadmodum Herodotus scribit. Habeat igitur milites animum ad omnem virtutem & etiam ad belli disciplinam exercitatum: nemo enim quicquam rectè fecerit, in quo non sit antea diligenter versatus: & etiam vsu pericula multò minus perturbare solent. Ars certè industria sapientiãq; præsertim in ducibus, longè maximum ad victoriam momentum tenet. Consilium enim sapièter initum, multas sepe manus vincit, inquit Euripides, & sapientia verò multarum rerum peritiam requirit: quòd quidem nobis pulcherrimè sapientissimus Poëtarum significare videtur, dum Achyllis nobilissimum illum clypeum depingit. Quamobrem Plato meritò vult milites, maxime tamen duces, etiã in Mathematicis esse diligenter instructos: quòd

LIBER QVARTVS.

96

quòd ijs artibus instrumenta bellica conficiantur, acies rectè instruuntur, vrbes expugnentur & defendantur, hostes decipiantur & in fugam conuertantur, denique ijs ferme solis omnis victoria nonnunquam comparari possit: nam etiam animorum nostrorum quædam indicia non contemnenda continere putantur, qui cum naturæ motu concitari solent. Milites quandoq; calcaribus indigent, & quandoque potiùs freno: nonnunquam hostes perferendi sunt donec efferuescat & consumatur bilis, quandoq; sunt aggrediendi priusquam accendatur. Ingeniorum autem & temporum indicia quædam mentibus eruditorum hominum prudēs natura inseuit. Quemadmodum enim elementorum motus & tempestates, quibus locis & temporibus ingruent, & in quam potissimum partem vergent, ita motus animorum & violentos bellorum exitus, sapientibus sæpe prælagire licet. Sed harum omnium rerum rationes alibi latius nos explicaturos speramus: illud tantum hinc asseueramus, earum cognitionem humano generi vtilissimam, & etiam in bellis necessariam esse. Certè quemadmodum nauæ ventorum & maris, ita duces animorum motus contemnere non debent: qui quidem nec minùs multiplices sunt, nec etiam minùs violenti. Cùm autem nos sæpe tam variè tamq; vehementer, etiam eadem cùm die tũ hora, sine manifestis causis externis sentiamus affectos, id quoque necessarium est populis & exercitibus euenire, vt interdum ab ipsa natura bellico quodam furore concitentur, interdum ignauia torporeq; teneantur: idq; esse puto quòd duces voluntarijs quàm coactis militibus vti malint: videntur enim illi belli & fortitudinis quodam ardore rapi. Sed perpedendum est, an audacia quàm libidine potiùs impellantur: non enim dulce tantum bellũ inexpertis est, vt est apud Pindarum, sed etiam illis qui sine prælio periculoq; militiam quandoq; sunt experti. Ii cùm tutè tam
suorum

DE REPVB.

suorum quàm hostiũ agros depopulati sunt, & omniluxu plenam, omnibus legum vinculis solutam vitam egerunt, ad eam liberam belli insolentiam libentissimè redire solent. Sed si res laborem & periculum subire cogat, primi sint qui fugam & suorum proditiõnem meditentur. Voluntarios igitur milites diligenter examinari decet: nam si nullis laboribus & periculis propositis deterriti patriæ & virtutis amore, vel etiam iusto hostium odio concitantur, dignissimi sunt qui Reip. bene formatæ stipendia consequantur: si temeritate quadam & insolentia rapiantur, nõ sunt tales, quales debeant à bonis ducibus vehemèter optari. Dicent homines sceleratos potiùs periculis exponi, & hoc pacto Remp. ab ijs liberari debere. Verùm in eo saepe maius periculum est & maiores expensæ, si cum publicè alantur, per ignauiam & scelus facile Remp. hostibus prodant, quæ fuisset à bonis militibus omnino defensã: profectò satius est eos ad alias operas necessarias compelli, aut ad aliorum conseruationem certis periculis obijci, ne si nõ pereant, redeant multò deteriores. Nam etiã bonorũ adolescentum animos bellilicentia corrumpi videmus, à quibus etiam contaminentur, si quæ sunt interdum, tempora pacis. Ergo milites fortes sint, & si fieri potest, reliquis quoque virtutibus sint instructi, & insuper habeãt corpus ad sustinendam inedia, laborem, æstum, hyemem & reliquas omnes iniurias paratum. Multi quidem ad militiã nati videntur, quòd si verò exercitatio accedat, id profectò maximum quippiam fuerit ad res maximas facile conficiendas. Oportet enim vt ad res præclare gerendas consuetudo eum natura coniungatur, & altera semper alteram iuuet. Certè videmus in quibusdam locis quàm in alijs, & hic istis, alibi verò alijs temporibus præstantiores homines ad hæc aut illa negotia prouenire. Nam tametsi plurimum vsus in omnem partem valeat, à natura ferme proficiscitur

& pro-

LIBER QVARTVS.

97

& promouetur. Ita quædam gentes astu, quædam audacia plurimùm naturæ quodam instinctu valent, aliæ verò planè deiectos animos habent. Itaque tam Græci quàm Romani se vehementer iactare soliti sunt, quòd inter Scythas & Africanos positi, virtutes amborum, sine vitijs tenerèt, ab illis audaciam sine simplicitate, ab his calliditatem sine pusillanimitate. Alteri enim sanguinem profundere videntur, cum eum per quàm habeant exiguum, alteri cum abundant sanguine vulnera quæuis facile contempnunt. Verùm hæc omnia consuetudo non mediocriter vel iuuare potest, vel immutare: quod quidem ex ijs gentibus facile cognoscere licet, quæ ingentem illam imperij gloriam nunc penitus vel amiserunt vel occuparunt: ergo plurimùm hîc natura, plurimùm quoque consuetudo valet. Vbi verò vna cõiungitur egregiè cum altera, tum prouenit illud quod nos maximè desideramus: quanquam admodum raram esse solet, quemadmodum & reliqua cuncta quæ excellunt: prouidendum tamen est, vt quàm frequentissimùm proueniat in nostra ciuitate. Prouidendum est vt, quatenus fieri potest, tales milites sint, qui si res postulare possint etiam esse duces. Tales fuerunt illi, qui cum Gedeone pugnarunt, qui cum Iafone, Hercule, Aenea nauigarunt, & alij quicunq; res maximas gesserunt. Cum itaq; tanta naturæ consuetudinisq; vis sit, præsertim si pariter ambæ conspirent ad eximiam virtutem, maximè laudandum est vetus Aegyptiorum & aliorum nonnullorum institutum, quod etiam principes ætatis nostræ sunt imitati, qui aptissimos quosq; ad perpetuã belli disciplinã aiebant, quò fieret, vt nullis alijs negotijs impliciti, huic vni arti studerèt, & semper essent ad defendendam & augendam Imperij sui dignitatem parati: quod quantùm valeat ad res bene gerendas, frequenter veteranorum certamina cù Tyronibus satis declararunt. Diuites potissimùm, qui alioqui nihil

Cc agunt,

DE REPVB.

agunt, cum vniuersis familijs debuerant semper ad bellum esse parati: sic enim fieret vt Resp. pecunijs minùs exhauriretur, & ipsi verè nobiles essent, & hæc etiam res non parum ad belli celeritatem cõferret, quæ quidem plurimum ad victoriam potest. Quanquam enim oportuna cunctatio nonnunquam profuit, vt in Fabio, tamen legimus Alexandrum magnum non cunctâdo totum orbem vicisse. Quapropter rectè Demosthenes dicit, quòd is qui bellum rectè gesturus est, occasiones non sequi, sed præcedere debet. In externæ regionis expugnatione celeritas, in propriæ defensione cunctatio valet: nam foris commeatus & reliqua præsidia belli sæpius deficiunt quàm domi. Cunctationè intelligo non instruendi, sed gerendi belli: nam oportet Remp. etiam tempore pacis esse semper egregiè paratam: & ideo præclare fecerint illi, qui alioqui nihil agunt, & etiam reliquijs temporibus, quibus in otio futuri sunt, si rebus sese bellicis exercent. Ita fiet, vt externis militibus Respub. minùs habeat opus. Si tamen diues, fertilis nec fati habitata regio fuerit, & hostes nos viribus superent, satius est etiam externis vti, si nec diues nec fertilis, & tamen populosa, potiùs vtatur Resp. militibus suis: externos enim alere non potest, & suos ad bellum diligenter instituere debet: deinde multò fidelius & animosius pro suis parentibus, vxoribus & liberis, quàm pro alienis omnes bellum gerunt: & hinc est quòd ab alienigenis rarò ab indigenis frequenter res magnas esse cõfectas videamus. Si nec bene est habitata & sterilis, hostesq; potentes habet Resp. profectò planè desperata eius salus est, nisi fortassis tam multos socios & externos defensores habeat, aut natura vel arte tâ bene munita sit, vt hisce præsidijs hostibus suis resistat. Imprimis quidem procurare debemus vt aduersarios nostros, quibus in potestatem non redactis felices esse non possumus, superemus: id si præstare non possumus, vt saltem aduersus

LIBER QVARTVS.

98

sus eos salutem & dignitatem nostram tueamur. Quòd si vicini nostri nobis essent amici morumque bonorum similitudine cum Repub. nostra coniuncti, nunquam aliquo bello nobis esset opus, sed sæpe tales sunt, qui tranquillitatem nostram libenter perturbent, & longè optabilius est semel debellare, quàm continuis bellis iniquissimè vexari. Itaque præstantior & melior Resp. qualem nostram esse cupimus, æquitate & vtilitate communi suadente, tandem prælium acerrimum gerat, quoad hostium vires adeò fregerit, vt non ampliùs periculum vehemens pertimescat: ita tamen vt consideret diligèter, quid commodè fieri sine maiori malo possit, & non tantùm suam, sed interim etiam vtilitatem victæ Reip. quæ victricis tanquam pars est futura, semper spectet: quoniam in omnibus actionibus nostris optimus aliquis est proponendus finis, & omnis omnium felicitas quæ latissimè promouenda, quanquàm potiùs eligere suam suorumque; felicitatem potest: nam etiam Apostolorum principes inter se pro salute suorum contendisse videmus. Hic tamè & alibi semper mente tenere debemus, vtilitatem veram à iustitia cõmuni nunquam separari. Hęc autem postulat vt animus corpori reliquisque; bonis omnibus externis anteponatur. Nihil igitur vnquam commitemus, quo virtutem vel nostræ vel alienæ Reip. minuamus, sed bonos vicinos nobis quàm amicissimos, malos autem quàm similimos, hoc est, quàm optimos reddemus: quod quidè fieri nequit, nisi superiores illis simus, siquidè natura comparatum est, vt nunquam aliquid, nisi à fortiori mutetur. Verùm illud imperium nostrum, auget nõ minuit eorum dignitatè: ergo virtutis causa bellum suscipi potest, virtutis inquam cum nostræ tum Reip. vicinæ, nõ tamen virtutis cuiusuis, sed tantùm alicuius insignis. Quemadmodum enim inciuitate quisque; se rebus alienis facile miscere non debet, nisi propter magnum aliquod Reip. bonum, ita nec vna Resp.

DE REPVB.

se negotijs alterius, in quam ius non habet, inserat, nisi quatenus euidenter vniuersa vel Christiana vel humana Respub. iuuetur, vt in ijs rebus, in quibus agitur de religione, vel iure gentium & naturæ. Interest autem vniuersæ Reip. humanæ, vt quisque teneat, quod adeptus est omnium hominum consensu, & etiam vnicuique sui conseruandi necessariam cupiditatem ipsa natura dedit. Si verò aliqui dignitatem nostram tueri non possumus, non video cur belli gerendi potestas nobis non concedatur. Sed si tantum externam aliquam commoditatem sectemur, eo solo prætextu non possumus alios ijs bonis spoliare, quæ iure gentium sunt adsecuti, nisi contra nos omnium animos prouocare, & iustitiam communem violare velimus. Non igitur propter quamuis utilitatem, sed vt nostræ Reip. dignitatem tueamus, & insignia finitimorum vitia tollamus, in re bellum à nobis suscipi potest: & hinc est quod aduersus hostes fidei Christianæ, modo spes victoriæ sit, fuerit semper laudatum. Quod si dicat nullum bellum esse iustum, saltem inter Christianos, qui semper concordiam, amorē, & vnum felicitatis finem sibi proponunt, inter eos nunquam bellum esse posse, nisi fortassis æquitatis aliqua specie decipiantur, raro verò decipi eos, qui totos animos ad pacem & indiuisum in Christo consensum adhibent, & semper consulunt viros prudentes, sanctos & tranquillitatis amatores. Ego responderim, etiam sapientissimos & optimos, cum diuersa sibi proponerent, interdum inter se contendisse: rationes enim rerum nonnunquam, imò verò frequenter obscuriores sunt, & affectus animorum magis multiplices & violenti, quam vt etiam à viris prudentissimis, vel illæ satis intelligi, vel hi ex voto possint gubernari. Si autem etiam in optimo rerum statu, cum optimi viri Reip. præsent, non possumus omnino bellorum periculis carere, quid de hoc nostro tam perditio dicemus, in quo

tam

LIBER QVARTVS.

99

tam pauci pacificam Christi legem sequuntur, in quo plerique dissidia captant, vicinorum vastitatem & euersionem tranquillitatis communis. Certè qui nulla æquitatis societate teneri volunt, iusto bello cōvinci, & ad æquitatis obseruationem cogi possunt. Deinde etiam ad exercendam fortitudinem, quæ tamen ab æquitate non vult separari, bellum nobis vtile fuit. Nam otio nimio, quod diuturna pax afferre solet, cum animorum tum corporum robur frangitur, quemadmodum ex ijs gentibus, quæ diu militiam intermiserunt cognoscere licet, & insuper femina seditionis, quæ multo plus periculi quam bellum proferre solent, per vniuersam Remp. in pace fertilissime crescunt: & iccirco P. Nafica rectè dicere solebat, Carthaginem non tantum non periculosam, sed etiam vtilem esse Romanis: videbat enim laboribus occasiones gloriæ foueri, & ab externis malis ciuium animos coniungi. Ita ad maiorem virtutis exercitationem quoque perpetuos religionis hostes Deus nobis dedisse videtur, in quos vtinam potius quam in Christianos tandem, & ferius quam oportebat, omnes arma nostra cōuertamus. Nullam sanè quietem agere debet hæc humana natura, sed assiduis motibus ad aliam præstantiorem ferri. Hæc & alia multa pro bello dici possunt, quæ recensere non est necesse. Satis est enim quod intelligamus, etiam si per se nunquam bellum optabile sit, nonnunquam tamen illud à viris bonis esse suscipiendum. Igitur oportet Remp. bene formatam etiam ad bellum esse diligenter instructam, vt non tantum intus omnia salutaria sint, sed etiam externas malorum causas propellat, & iniustam vim iusta vi auertat. Sed de his iam satis. Quoniã autem in felici Rep. non hanc temporariam vitam tantum, sed potius æternitatem ipsam spectari decet, necessarium est vt in ciuitate quoque sancti quidam viri sint, qui inter ceteros præcipue rerum diuinarum curam gerant, & ad earum cognitionem & amorem ciuium ani-

Ecclesiastici.

C c 3

mos

mos excitent: ij cum mentes illas æthereas proximius imitari debeant oportet vt purissimis animis, sacris illis maximis officijs fungantur, nec interim prophanis vllis negotijs occupentur. Diuina siquidem tam ardua sunt, vt totos animos sibi postulent, nec libenter humanorum commercium vllum admittant. Itaque videmus à sapientissimis & optimis viris antiquitus leges esse datas & in posteritatis pium consensum prorogatas, quarum obseruatione corporis & externarum rerum impedimētis nos liberaremus, præcipue cum res arduas & diuinas effemus obituri. Ii vero qui sacris officijs publicè destinati sunt, id omnes proprium habere debent, vt in ijs quæ pertinent ad veram pietatem longè reliquis hominibus antecellant. Nam cum in animos hominum pietatem & omnem virtutem ipsi præcipue debeant instillare, cumq; similitudinem suam quandã omnia libenter producant, & causa semper esse debeat præstantior effectu, quanquam interdum in hominibus excellens doctrina sit, cui facta non respondent, quo facilius voti sui compos fiat, cum reliquis virtutibus semper postulat coniungi. Ergo religionis ministri non tantum eruditione, sed etiam alijs virtutibus eximie sint instructi, & suppeditetur ijs etiã omnes occasiones quibus in officio suo melius versentur: occasiones quoque vitiorum illis prorsus adimantur, quæ in his rebus humanis & esse plures & facilius admitti videmus. Cum itaque res diuinæ tranquillos animos desiderent, rectè constitutum est, vt ij qui in illis præcipue versarentur, & homines reliquos ab istis perturbacionibus ad serenam virtutis vitam reuocarent, cum haberent ea quæ necessitatibus eorū satisfacerent, quod pietati, (quæ profectò totam mētem & voluntatem ab eiusmodi viris exposcit) magis integrè seruirent, rebus humanis minus essent occupati, quæ quidem nos à diuinis auocare solent. Quod cum non ignorarent quidam alijs sapiētiores, quo

quod possent inconuenientius inspectioni rerum cælestium vacare, ab hominum tumultibus & cōsuetudine sese exmerunt, & tum natura tum exercitatione, præcipueq; numinis auxilio longè robustissimi contra vitia facti, tandem summo cōsilio libertatem cum tali seruitute commutarūt, quæ vel non esset verè seruitus, cum voluntas imperet potius q̄ subijciatur, vel, ijs saltē qui parere possent, libertate multo præstantior esset. Certè necessarium est in tantis periculis, vt admodum cauti simus & occasiones omnes malorum diligēter fugiamus, & vt ijs quisq; tantò minus impediatur, quantò sanctius officium habet. Quoniã autem in negotijs sacris etiam multo magis quam in alijs est exactus ordo seruandus, oportet vt hic alij quoque sint alijs inferiores & superiores, & vt hi non tantum illos dignitate, sed etiam pietate antecendant. Nam ea quæ sunt paria, cū eiusdem conditionis sint, nunquam mutuum officiū egregiè præstare possunt: vt si in corpore nostro quælibet pars vel pes, vel manus, vel vnum aliquod aliud membrum sit, equidē officio suo singula sibi tantum & sine mutuo commercio fungentur, atq; erunt multa generis eiusdem, quæ tamen non conspirent in vnum: nam quæcunq; bene coalescunt, necessum est vt mutua societate teneantur & officiorum vicissitudine, quæ in accipiendo dandoq; sit occupata. Si verò quodq; membrum tantum redderet quantum acciperet, periret rursus pulcherrimus rerum ordo, per quem in vnum plura non æquabilitate sola, sed potius superioribus & inferioribus numeris coniunguntur: non enim quemadmodum quæ pretio venduntur, sic & hæc officia sacra communi quoq; mensura possunt estimari, & etiam si possint æstimari, compensari tamen nullo modo possunt. Nam is qui initiatur, vel baptisate, vel alia gratia, quomodo posset vnquam par beneficium referre. Hæc enim omnia, non hominum, sed Dei potius sunt, qui his quan-

quandoque instrumentis ad res gerendas, quàm alijs uti mauult: id si homines seditiosi Christianæque Reipub. perturbatores intelligerent, nec tam ad virtutes humanas, quàm ad gratiam diuinam respicerent, de multis rebus aliter iudicarent, nec propter hominum mores contemneret dignitatem, quibusdam hominibus singulari beneficentia Dei concessam. Oportet sanè ut hîc etiam alij præstent & imperent, alij gratiam Deo Deiq; ministris referant & obsequantur, & omnia propter vnum omnium honorû authorè fiât. In eo verò posita vis omnis virtutis est, ut quisq; suos ordines strenuè defendat, & omnia referat ad vnum, cui cuncta debet accepta: quod si diligenter faciat, eo ipso felicitatè proculdubio cõsequetur. Cùm enim à Deo cuncta teneamus, quibus illi seruire possumus, tamen ijs ipsis præmia victoriæ nobis commeremur: adeò magnum est illi militare, qui subsidijs nullis indiget, & plenissimus est omnium bonorum, quoniam omne ministerium in seruorû libertatem & felicitatem redundat. Quilibet igitur nostrû sedulo rerum & personarum decentem ordinem seruet, nã sine eo nec Resp. gubernari, nec natura cõstare, nec vlla ratio in hominû mētibus esse potest: vnde facile cognosce relicet, quales illi sint, qui eum ordinè de medio tollunt. Quæ verò quodã ordine constant, necessariû est ut habeât aliquid primum & secundum, & aliquid tertium & vltimum. Sed cùm hæc omnia duobus perfici videamus, spiritu & corporatura, spiritus proculdubio principatum tenet, quemadmodum ex historijs sacris est manifestum, in quibus legimus à viris diuinis principes suam authoritatè obtinuisse. Perturbatissima verò foret hac in parte nostra Resp. quàm summum quendam ornatum cõtineri decet, si quisque suo arbitrio sentiret & viueret, nec vllijs potestati obtemperaret, nec credibile est in omnibus alijs ordinem desiderari, in rebus autem sacris summam quandam

pertur-

perturbationem, aut necesse esse, ut superiores quidè sint in religione, sed eos præ cæteris nullam habere debere potestatè: quod certè nulla ratio patiat. Quin autè ibi summus tumultus futurus sit, vbi quisque suis opinionibus æstuet, nec vllò consilio regatur, neminem nostrum ambigere credo. Non sine causâ profectò nobis principes dati sunt, quorum animus, quantû ad Remp. attinet, Dei consilio regatur, quamuis interim ipsi suis vitijs laborèt. Cùm enim volûtatis nostræ latebræ, quibus virtutes & vitia continentur, tam ignotæ sint, necesse esset in summis tenebris rerum nostrarum versari nos, qui tamen lucè veritatis cernere videmur, si ab hominum virtutibus, & non à potestate misericordiæq; Christi negotia sacra penderent. Multa sunt erga homines Dei beneficia, pietas, sapiëntia, potestas, aliaq; innumera, quæ nõ omnibus semper hominibus omnia conceduntur: quod nisi hæc quæ iam diximus essent vera, nec Dauid tantopere fuisset Saulem veneratus, nec Paulus tam diligenter monuisset, ut etiam malis dominis obtemperaremus. Oportet profectò tam hæc quàm alia cuncta, modò bene constituta sint, pulchrum quendam ordinem seruare, quem si quis vel dicendo vel intelligendo non sequatur, fallitur & mentitur: Si verò cùm eum intelligat peruertere velit, suum quidem locum & dignitatem amittit, nec vnquam tamen (ut id quod frequèti mentione dignum est sæpiùs repetamus) infractum ordinem prouidentia diuinæ violat, quo tam mali quàm boni, singuli suis, illi nimirum miseriarum, hi felicitatis locis sunt distributi, & etiam vtriq; in suos ordines diuisi, sic ut æternitatis illius, & huius temporarij simulachri princeps, à superioribus ad inferiores beneficia descèdere velit, quorum tamè omnium ipse sit vnicus author. Ita bonorû consensu & voluntate Dei facti sunt gradus dignitatû in religione, in quibus, ut diximus, id diligenter seruandum est,

D d

vt quan-

DE REPVB.

vt quantò quis superiorem tenet, tantò quoque superior sit virtutibus reliquis & præcipuè pietate, & pariter tamè omnes suis viribus ad illud supremum contendant. In omnibus autem officijs totius Reip. diligentissimè prouidendum, ne plures vel etiam pauciores quàm oporteat in eodem versentur, vt nec nimis graue, nec etiam nimis leue pòdus quorundam ciuifum humeris imponatur, sed singuli, non quidè paribus, & totis tamen suis viribus onus Reip. sustentent: alioqui quorundam ignauia, reliquos nimifum grauabit, & nimia moles grauatos cum magno Reip. damno prosternet: si videlicet multi in otio, vel minore quàm oporteat negotio viuere, & alij impares suis viribus facinas sustinere velint. Ergo quilibet suum ordinem diligenter obseruet, & quantum potest conferat ad vtilitatem & felicitatè communè. Totius autem ordinis, qui seruandus est in Rep. non tantum in vniuersa natura rerum, verum etià in nobis ipsis egregià similitudinè cernere licet: nam, vt inquit Philosophi, humana præclare formata Resp. diuinà illà absolutà proximifum imitatur, cuius tàm magnus iste mundus, quàm paruus (homo nimirum) proxima quædam sit imago. Cum autè secundum Platonem triplex animè nostræ portio sit, quarum præcipua in capite collocetur, vnde tanquam è specula quadam omnes cum internas tum externas iniurias prospiciat, hæc vis planè diuina cæloq; proxima, circa res æternas versatur, ad earum similitudinè humana moderatur, & ita sui perfectionem per Dei misericordiam demeretur, quam etiam post experimenta miseriarum tandem euidètius sentiet. Hæc vis instar speculi purissimi obuersa clarissimæ veritati, & etiam amoris sancti feruore cum ea planè conglutinata, imagines rerum æternarum concipit & verissimas ideas: sed inferiores phantasiæ fluctus, nec satis perspicui, & varijs turbulentisque ventis agitati, ferme sunt nobis impedimento, quo minus cælestes illas effigies

LIBER QVARTVS.

102

effigies dilucidè cernamus, vnde fit vt frequenter in varios errores incidamus: & tamen mens ab origine veritatis characteres insculptos continet, & eos oblitteratos beneuolentia Dei continenter illustrat, ad quorum similitudinè res istas humanas expendamus & gubernemus. In pectore nostro pars est illa biliosa, fortitudinis quidem potissimè instrumentum, cui tamen ex corruptæ naturæ nostræ feminibus innumera vitia soleant adnasci, quæ vel actionem impediunt, vel vltra modum rationis impellant, ira scilicet, indignatio, inuidia, crudelitas, temeritas, & ex altera parte, pusillanimitas, metus, ignauia, quæ profectò, quoniam in altum sese facillimè tollunt profundasq; radices agunt, semper præscindi diligentissimè debent & extirpari. Sub præcordijs posita tertia nostri animi pars est, quæ nobis alendis & propagandis seruit, in qua quidem omnis etiam excessus & omnis defectus est sedulo curandus, quoniam vterque periculosus & perniciosus est, & ex homine multiplex monstrum facit, libidine, voracitate, luxu, alijsq; turpissimis partibus defædatur. Itaq; voluntati, vel summè potius animè nostræ potestati, horum omnium per misericordiam Dei summum imperium est concessum, quæ si officio suo fungatur, eo proculdubio cõparet magna præsidia consequendè felicitatis. Similis ratio in bene instituta Repub. est, in qua sacerdotes semper in diuina luce versantur, & reliquis hominibus præcipuas agendorum rationes demonstrat, à quibus diligenter prouidendum est, ne splendor æternæ sapientiæ tenebris humanorum phantasmatum & affectuum obscuratur. Princeps autem, tanquam voluntas, summum rerum omnium arbitrium tenet, in quo maxima rerum momenta sunt collocata: qualis enim princeps est, tales fieri solent reliqui ciues. Oportet igitur vt semper prudentium cõsiliium veluti mentem sequatur, & secundum rectam rationem alios rerum distri-

Dd 2 butores

DE REPVB.

butores, alios scelerum vindices, alios rerū bellicarum gubernatores faciat, qui nimirum externas iniurias speculantur ac repellant, alios qui Respub. alant, qui partim etiam inutilia excludant, partim vtilia conuehant, ac necessaria conferuent, quos nec nimis efferri, nec infra modum consistere patiatur, sed rectam semper officij sui rationem obseruare cogat, sic vt omnes egregiè tanquam eiusdem corporis, conspirent atq; consentiant in vnam totiùs Reip. salutem. Principes igitur, & qui primum aliquem locum obtinent, potentiam cum eximia quadam prudentia debet habere coniunctam, vt & singulis quid facere oporteat prescribere sciant, & infractè quæ prescripserint imperent obseruari. Tales viri quales iam diximus esse debere principes, vt alijs rebus omnibus bene gerendis, ita legibus etiam intelligendis & constituendis sunt accommodatiores. Quòd niam autem genera bonorum & ciuium differentiã ostendimus, & in vniuersum quasdam vitæ leges proposuimus, nunc breuiter quales deceat esse leges omnes dicemus, & vbi postea quasdam mutandarum Rerumpub. causas attulerimus totam hanc orationem nostram finiemus. Definimus autem leges, publica vitæ præcepta, quibus nos omnes obtemperare semper oportet: siquidem commune bonum & æquitatem ipsam perpetuò spectant, ac ab eo qui iubendi & iussa exequèdi potestatem habet, proponuntur. Quemadmodum autem reliquæ omnes artes ex suis, sic ex eiusmodi præceptis magna quædam ars colligitur, quam earum rerum periti ius appellant. Possimus itaque definire ius, præceptionum collectionem, quæ vt euidentem vtilitatem Reip. continet, ita vel omnium vel plurimorum vel præcipuorum, eorum scilicet qui potestatem hanc habet, voluntates & expressas sententias in efficacem promouendæ felicitatis communis auctoritatem coniungit. Quo verò firmiora sint hæc omnia Reip. negotia, non simplicibus, sed varijs

LIBER QVARTVS.

103

varijs legum nexibus sunt constricta, inter quos ille potentissimus est, quo vnumquodq; compellitur ad operationem consentaneam primæ suæ naturæ, quæ quidem sola, si incorrupta mansisset, nos felices reddere potuisset: sed cum iam à nobis non mediocriter labefactata sit, ideo fuit alijs insuper legibus opus. Quandoquidè autè multæ cum intelligendi tum agendi rationes tam euidentes sunt, vt eas nemo qui mentem habet ignorare possit, quas Philosophi cum axiomata tum theses appellant, inter eas quæ communem temporum & regionum omnium felicitatem continent, plurimorū aut omnium consensu, qui recta ratione vtuntur, ius gentium effecerunt, quod quidem vt inquit iuriscōsultus solis hominibus, illud verò naturale reliquis etiam omnibus est commune. Sed plurima minora obscurioraq; sunt, quàm vt ab omnibus cerni vel definiri possint, & cum certè debeant esse publicæ constitutiones, negotia quædam in vtramq; partem rationes probabiles habent: hæc temporum, regionum & ingeniorum varijs conditionibus implicantur, & tantum ab ijs qui acutissimè vident, nempe sapientibus, discernuntur. Hinc autem magna morum & legum varietas est in diuersas Resp. introducta: hinc in singulas multorum hominum congregationes quædam, imò multa frequenter incidunt, quæ vt cum alijs communia nō sunt, ita proprijs legibus habeant opus: exijs autem cōpositum est ius, quod nos ciuile vocamus. Hæc verò leges ciuiū cōsensu, & eorum auctoritate qui ad id ipsum à ciuibus potestatem habet, promulgantur, & quandā vim continent, qua fiat quod consentaneum est rationi, quam vim gentes dispersæ constituere non poterunt. At quoniam homo præcipua sui parte diuinus est, & etiam hinc in ipsa tanquam æternitate versatur, superiores illas beatæ Reip. leges præcipuè sequi debet, quæ quidem præcipuum & vnicum bonarum rerum finem, adeoq; verā

felicitem cōplectuntur. Nam quòd à summo bono cuncta suam originem habuerint, & ad illud ipsum iterum suis gradibus reuocentur, etiam ex Philosophis & rationerum potest esse satis manifestum. Quòd autem eius cognitio, quantum nobis opus fuit, sacris literis sit descripta, nemini nostrum dubium esse potest. Atqui si tum demum rectè quid facimus, dum quid faciendum sit exactè cognoscimus, & præcipuam eius causam animis nostris tenemus, cum illud summum bonum, & principium & finis, ut omnium aliorum, ita & totius Reipub. sit, & per leges illas singulari Dei beneficentia nobis datas, præcipue demonstratur, fuerit nobis omnibus in earum inquisitione & interpretatione diligentissimè versandū. Ita in quatuor genera leges diuisæ sunt, inter quas omnium præstantissimæ diuinæ: & harum singulæ rursus duas partes habent. Alię nanq; iubent, ut hominum & rerum iustā analogiam nunquam violemus, aliæ verò ut etiam eam alacriter promoueamus, & quiescendo dignitatem cuiusquam nunquam imminui patiamur. Primę iubent, ut non faciamus aliquid quod fuerat omittendum, secundæ, ne quod faciendum fuerat omittamus, sed ut ubiq; decentem ordinem obseruemus, nec vnquam officium nostrum deseramus, si nobis consultum esse velimus. Leges enim cuique quod debetur distribuunt, & bonis quidem præmiū, malis verò pœnā: in omnibus personis, rebus & negotijs eam æquabilitatis mensuram, de qua iam antea multa dixisse videmur, si quidē bene positæ sint, exactissimè seruant, nunquam à rectissimo iustitiæ tramite vel latum digitum deflectunt: nam in æquitate purissima totam suam essentiam habēt, sine qua nullo modo cōsistere possunt. Cum enim recta ratio vita legum omnium sit, & cum leges dona deorum immortalium sint & inuēta virorum sapientium, perniciosas constitutionibus tā speciosi tituli conuenire non possunt.

Tametſi

Tametſi iustitia diuersis tēporibus, locis reliquisq; circumstantijs diuersa videatur, necessarium tamen est, ut ipsa sibi planè cōsentiat, & ut leges inter se omnino cōcordes sint, si cū illa cumq; natura & ratione conuenire velint. Quapropter illi vehemētissimè se proculdubio decipiunt, qui suis opinionibus & moribus, cū interim de rebus illis summis humanum ingenium tam diuersa sentire cernamus, quemq; viuere posse censent, quanquam, si non veris, fortasse probabilibus quibusdam rationibus in eam sententiam adducti videntur. Nam dum cōsiderarent diuturnos mores longo multorum hominum iudicio comprobari, quos verisimile sit melius omnes maturè, q̄ singulos, ut minus prudentes, ita semper nouandarum rerum studiosos, repente iudicare, cum etiam animaduertent summam hanc rerum omnium varietatem, quæ plurimum confert ad exornationē operis totius, nec illam quidem in diuersis solum, sed etiā in eiusdem generis mundi partibus, in corporibus & in mentibus humanis, existimarunt nos illud discrimē in linguis, in vestibus, in mensis & in reliquis posse moribus imitari. Deinde cum rerum cognitio partim naturæ ductu, partim vsu & experimentis fiat, quæ cum locis & temporibus differre solent, inde cuique suæ communis sectæ defensionem posse probabilem atque iustam videri putarūt: communis inquam, nam singulares, ut temerariæ ferme sunt & solido fundamento carent, ita quemadmodum in natura semper fieri videmus, & ipsi, veluti etiam omnes qui vel mediocri ingenij sunt, protinus communibus oportere cedere iudicarunt. His autem singulæ gentes moribus libentissimè viuunt, ad quos potissimum impelluntur sui celi soliq; contemperatione: mores etiā vsu longo confirmati, non tantum innatam procliuatatem confirmant & semper vterius prouehunt, sed etiam ipsi vel soli naturæ motum, quantumuis promptū, sapius impediunt,

reprimunt

DE REPVB.

reprimunt, nosq; penitus in diuersum agunt. Magna profectò vis consuetudinis est, & magnum est etiam rerum omnium discrimen, sed tamen, si rectè consideremus, necessarium esse videbimus, vt quemadmodum iam dicebamus, omnia planè conueniant in vnum, & vt ad vnũ felicitatis finem, iisdem legibus omnes ducamur. Homines omnes nunquam membris omnibus similes sunt, verùm omnes continent speciem ipsam humanam: id etiam in ceteris omnibus cernere licet, quæ tamen partibus omnibus non sint paria, tamen semper in vnã quandam figuram componuntur, cuius adumbrationem absolutam, non singula perfectissimis lineamentis, sed omnia simul, non quidem omnibus, cum hîc nihil sit profectum, sed pulcherrimis suis partibus proximè reddere, facile videbitis, qui quid in quoq; sit optimũ rectè colligere norit. Itaque magnus ille Crotoniates artifex, multas formosissimas puellas adduci iussit, ex quibus omnibus, quod in singulis pulcherrimum esset, imitaretur, cum absolutissimã quandam imaginem esset factururus. Id ipsum etiam in opinionibus & moribus nostris obseruandum est, vt si verè homines & finis ad quem facti sumus participes, hoc est felices esse velimus, quàm proximè semper referamus absolutissimam quandam formam humanam, quam quidem non sumemus ex singulis istis monstrosis hominibus, qui sunt foedis afinorum, leonum, alijsq; brutorum partibus deformati: nam quandoquidem nobis hominis perfecti species proposita est, & eorum etiam, qui ad eius imitationem proximè accesserunt, ineptissimum fuerit, si nostros oculos ab eius exemplaris consideratione deflectamus: imò quatenus deflectimus turpitudinem & infelicitatem nostram accersimus, cum quicquid habemus boni totum illi debeamus. Ergo necessarium est, vt ad eius vnus emulationem cogitationem nostrã omnem & vitam compona-

LIBER QVARTVS.

105

ponamus, modo veram effigiem humanam referre, & alicuius felicitatis participes esse velimus, ad eius emulatione, qui proculdubio rerum omnium bonarum est præcipuus & vnicus author. Fieri quidè potest, vt omnes æquè procul non prospiciant, & instrumētis paribus ad res gerendas non vtantur, tamen omne bonum humanũ ad illud summum suis gradibus redire debet, sine quo protinus dignitatem suam omnè amittat. Cum igitur quicumq; aliquid egregiè facere, negotiaq; sua rectè velint instituere, speciem quandam perfectissimam operis sibi proponere debeãt, ad quam ea quæ facturi sunt, sic omnia referant, vt ad illam quã proximè semper accedãt, & cum humanæ vitæ tantum vnã numeris omnibus absoluta sit imago, cuius virtute reliquæ suam omnem laudem mereantur, ab illa dum vel opinionibus vel moribus deflectimus, necessarium est vt à felicitate turpiter aberremus. Quanquam autem nullis humanæ mentis vel acutissimis oculis, incomprehensam Dei sapientiam, per immensos æternitatis tractus nobis liceat intueri, quantum tamen hîc opus fuit, humanis quibusdam lineamentis in libris sacris, tanquam in tabulis describitur, quas si nos frequenter intueamur, & eos diligenter imitemur, qui vt præclare mētibus eas impresserunt, ita moribus egregiè expresserunt, ipsæ profectò clarissimas rationes rerum omnium bene gerendarum nobis demonstrant. Ab ijs verò naturæ leges nunquã vel minimum recedere possunt: per naturam intelligo, non istam hominum vitio corruptam, sed quicquid integrum est in ea relictum: hoc autem non in singulis, sed potius in optimis omnibus considerare decet. Quatenus itaq; natura nostra retinuit aliquid indolis primæ, ad vnicum illum felicitatis finem nobis propositum rectè cõtendit. Necessarium autem est, vt ius quoq; gentium cū naturæ iure diuinoque consentiat quoniam eandem etiam spectat felicitatem. Lumen æternitatis

Ee nitatis

nitatis per vn̄uersam hanc temporariam naturam effunditur, quod nobis semper diuinam illam veritatem ostendit, nisi quatenus materiæ peccatiq̄ue tenebris offuscatur: tamen si verò tam vehementer propter ingentia plurimaque vitia nostra sit offuscatur, quatenus tamen cernitur, reliquias illius diuini splendoris demonstrat: quòd si in omnibus æque perspicue non cernatur, tamen concordēs & veras rerum intelligendarum & agendarum species, licet alias alijs apertiores, animis bonorum offert: illæ saltē quæ sunt insigniter mentibus humanis impressæ, ab omnibus adhuc cernuntur, circa quas naturæ gentiumq̄; ius præcipuè versatur. Ciuile quoq̄; ius, tametsi multis priuatis circumstantijs est à iure naturæ gentiumq̄ue diuersum, tamen ab iisdem communibus præceptis veritatem suam ducit: idq̄; est quòd iuriconsultus illud neque à iure naturali gentiumq̄ue planè recedere, neque etiam in omnibus illi seruire dicit. Ergo nunquam inter se dissentiunt, sed in vnum planè conueniunt omnes bene positæ leges. Eiusmodi verò consentaneis legibus, tanquam neruis, omnia Reipub. membra sunt in vnum corpus arctè diuineta, sine quibus varijs opinionum & morum dissidijs confestim dissoluantur. Verum nondum satis est leges esse iustas & conspirantes ad vnum felicitatis communis finem, sed oportet etiam vt, quatenus fieri potest, omnes sint faciles & apertæ. Naturæ quidem gentiumq̄ue leges ab omnibus facile possunt cognosci: & diuinæ quoque, quanquam difficiles videantur & obscuræ, lumine gratiæ statim valdè perspicue fiunt. Oportebat autem etiam ciuiles clarissimam rerum propositarum veritatem continere. Si dicant tam argutam tamq̄ue abstrusam rerum & animorum varietatem explicari perspicue dilucideq̄ue non posse, ob id negare nequeunt, quin omnia quàm fieri potest clarissimè sint tradenda, & quin tantò maior orationis lux requiratur, quanto

quanto res sunt magis obscuræ. Prima verò proculdubio perspicuitas orationis est in verbis & eorum recta compositione: quapropter oportet vt legislatores & interpretes eius idiomatis, quo leges descripturi & explicaturi sunt, admodum sint periti, & proprietatem vocabulorū ac phrasim diligenter obseruent. Secunda verò præcipuaq̄ue difficultas intelligendarum legum sententiæ tenebris continetur, ad quas discutiendas rationis & tractationis ordo plurimum valet: hic autem cum disciplinas etiam obscurissimas illustrare possit, quid de iustitiæ veritate dicendum, quæ si non omnium, saltē, vt est apud Ciceronem, optimorum & ingeniosissimorum animis est innata, si modò claris & necessarijs tantum præceptis excitetur, & non potius intricatis & nimis obruatur. Dum autē nimis curiosè minutissima quæq̄; sectamur, sæpe cum ijs amittimus alia maiora, quibus etiam fuerant illa comprehensa. Illa certè iustitia quam ipsa tanquam natura bonis & perspicuis hominum mentibus inseuit, multò generosior & castior esse videtur, quàm ea quæ tam densis tenebris inuoluta est, ac miris technis & laboribus è tam profundis illis cuniculis, intricatis quibusdam formulis, tanq̄ incantamentis, in lucem euocatur. Atqui Reip. proculdubio non mediocriter interest, vt iustitia quàm apertissimè ciuium omnium oculis conspiciatur: quod fiet si leges quàm maximè attingant sensum communem, quæ præter euentiam veritatis, vt ad omnes plurimòsue pertinebunt, ita etiam poterunt innumeris negotijs accommodari. Singularia verò, cum res nunquam pares sint, tantum vni seruiunt, si modò ratiocinationem omittamus, quæ quidem etiam ex communibus præceptis est petèda. Quid refert an huius quis vel prouinciae vel temporis sit, an illius, quantum ad perpetuam iustitiam, quæ communibus legibus, de quibus nunc agimus, tantum comprehendì potest: nam singularia inconstantia sunt,

funt, & propemodum infinita, nec oratione possunt vlla perferri: communia non adeo multa sunt, & tanquã regulã quẽdam omnibus adhibentur. In quibusdã locis per capita succedunt, in alijs verò per stirpes, in quibusdã etiam nepotes excluduntur, & tamen hi debebant vt miseriam, ita partem huius felicitatis à parentibus habere, nec ideo, cum omnes parem locum obtineant, singuli totam eius portionem obtinere. Apud nonnullas gentes pariter omnes filij succedunt, apud alias maiores natu preferuntur, & hi quidem priores natura sunt, & ad res gerendas accommodatiores, sed tamen interim reliquis tato magis prospiciendũ fuit. Alicubi pro viujs tributũ persoluẽdum est, alibi verò pro mortuis: sed expẽsas oportet potiùs à bonis externis, quã hominibus supputari, vt qui plus habet in Rep. fructus, plus etiam sentiat damni, & qui maiores obtinet honores, maiores etiam sustineat labores. Quanquam autem ex consensu ciuũ cõsuetudines & leges suam autoritatẽ habet, quemadmodum inquit iurisperiti, & is varius est diuersis temporibus, in genijs & locis, debet nihilominus semper ex eodem iustitiã fonte deduci: & interim tamẽ ij qui in singularum causarum iudicijs versantur, communes rationes rerum negotijs presentibus accommodare sciant. Aliã regiones vel tempora, vel hoc vel illo vitio magis laborant, nam videmus has vel illas herbas, his vel illis temporibus locisue potiùs prouenire, quapropter interdum luxuriantia coercenda superuacuaq; refecanda sunt, interdum verò languentia diligenter foueri postulat, sed tamen vna præcipua similibus negotiorum ars est, de qua nunc agimus, quã communibus scriptis mandari possit, & omnibus locis & temporibus adhiberi, cum res interim continuò mutantur. In prouincijs populosis damno excluduntur aduenarũ, sed in desertis præmijs alliciuntur, quod si illarũ deserantur, & istarũ premi incipiant incolarum multitudine,

nonne

nonne fuerit ineptum leges, quã si priùs erant vtilis, nunc perniciosã factã sunt, pertinaciter velle tueri? Oportet vt semper leges circumstantijs presentibus accommodentur: sed communia veriora, pauciora notioraq; sunt, & quatenus fieri potest, eiusmodi sunt introducendẽ leges, vt tamen in singulis causis euentiam æquitatis & rationem ipsam negotiorum quã proximẽ demõstrent. Quanquam enim omnium reddi ratio non potest, quemadmodum est apud iurisperitum, nec etiam sæpe conducit in rebus obcuris inquirendã veritatis occasiones populo præberi, quanto tamen iustitiã certior, tanto securior est administratio ciuitatis. Certam autem iustitiã nõ tantum ratio, sed etiam sapientia & autoritas legislatoris reddit: nam probabile est à bonis & sapientibus viris vtilis vitæ leges condi, quanquam earum rationes omnibus non sint notæ. Quapropter cum Deus neminẽ vnquam fallat, & ad felicissimum finem omnia instituat, inter ceteras certissimã proculdubio sunt & optimã, nec admodum etiam multẽ, diuinã leges, ad quas oportet bonum legislatorem semper intentissimis oculis spectare. Certẽ nos hãc solidã iustitiã nullam expressã imaginem tenemus, quemadmodum est apud Ciceronem, sed tantum vtimur eius crassa quadam vmbra. Densissimis enim tenebris obsita sunt hæc omnia, nisi diuinitus illucescant: hinc potiùs quã ab humana caligine lumen est petendum: hinc veritas rerum præcipuarum est haurienda, sine qua in magnis erroribus omnes versemur. Nam semina cognitionis, quã natura nobis in seuit, nullum purã veritatis fructum proferre possunt, nisi sanctitatis & sacrarum literarum spiritu continẽter foueantur. Quapropter meritò primã autoritatem leges diuinã tenent, secundam quas natura ratioq; cunctis in seuit. Hæ verò perspicuã sunt nec etiam admodum multarũ: & oportet vt ciuiles, quatenus circumstantiarum va-

E c 3

rietas

rietas & obscuritas patitur, ad eas proximius accedant. Ergo leges omnes aperte sunt & faciles: nec id tantum, sed etiam admodum sunt firmæ. Quoniam itaque, secundum iurisconsultos leges communia præcepta sunt, quorum autoritate ciues omnes rectè gubernentur, ideo videmus etiam antiquis legislatoribus priuilegia nunquam vehementer placuisse, & cum ciuile ius in priuati cuiusquam iniuriam priuilegia non admittat, siquidem violatur vnà cum legibus salus communis quæ illis continetur, nunquam videtur priuilegijs ullis esse debere locus. Certè cõtra ius diuinum naturæ vel gentium nunquam videmus quicquam esse concessum. Verum non omnes leges de virtutibus aut vitijs sunt, sed etiam de rebus externis, nec omnes de negotijs quorum euidenter rationem & æquitatè ipsa natura nobis demonstrat, sed de rebus obscuris, quæ vel hoc vel illo modo videri, cumque temporibus mutari solent: nam vt certum aliquid habeat ciues quod sequatur, oportet vt etiam illa sint à legislatore definita. Atqui & hic & alibi non tantum temporum & locorum, sed etiam personarum magnus est discrimen. Leges quidem omnes iubent vt vtilitatis publicæ causa faciant aut omittat aliquid ciues: verum omnes ad res gerendas natura non fecit pares. Itaque leges communes de ijs negotijs promulgantur, ad quæ ferme parem habemus omnes potestatem. Nam quancumque semper aliquod ciuium discrimen sit, & hi difficilius quam alij quippiam agant, leues differentiæ in rebus tam varijs & intricatis animaduerti non possunt, sed euidètes iam diuersas constitutiones requirunt: nec enim milites aut magistratus eadem quæ reliqui ciues & eodè modo facere possunt. Præter leges igitur omnibus ciuibus equè communes, de ijs scilicet rebus, quæ sunt in omnium nec admodum operosa facultate, necessarium est alias quasdam differentijs hominum accommodari, vt non tantum quatenus homines, & huius illiusue

celli

cæli locique; ciues Remp. iuuent, sed quatenus propriam aliquam naturam & fortunam habent. Nec enim illis qui manibus aut mente carent chirurgica rationisque; negotia sunt imperanda, nec constituendum vt ij qui religionis negotia curant, in militia versentur, nec vt foemina in publicis rebus suppleat viri locum. Verum eiusmodi constitutiones non priuilegia, sed priuatæ leges appellari possunt: nisi quatenus in gratiam aliquorum hominum sunt promulgatæ. Beneficium autem in aliquos à Rep. collocatum sæpe cum vtilitate publica coniungitur, & eatenus eadè constitutio meretur & legis & priuilegij nomen: legis quidem quatenus omnium vtilitatem spectat, quam omnes ciues debent habere ratam, priuilegij quatenus gratiam continet alicuius priuati. Quicquid autem princeps, legislator aut alius qui simile potestatem habet ex officio suo statuit, id quidem totum ad vtilitatem pub. semper refertur. Nam tametsi liberè suis rebus frui potest, quatenus principatum tenet & cõmunibus vtitur, semper publicus est illi propositus finis: quod in priuilegijs diligenter est obseruandum, vt semper ob beneficiũ aliquod in Remp. cõcedantur: ita legibus priuilegia non repugnabunt, sed cum illis felicitatem quoque Reip. spectabunt: eorum autem hæc præcipua ratio fuisse videtur. Cum aliquis aliqua in re præter cæteros in Rep. fuerit excellens, qui plus adferat in communem vtilitatem, quam ab eo iuste possit efflagitari, æquitas ipsa postulat, vt pro ijs gratuitis beneficijs, quæ non omnino debebat, à grata Rep. compensationem adipiscatur. Postulat etiam vtilitas communis, cum qua semper æquitas est coniuncta, vt ignauia ciuium, quæ iam passim nimium Resp. grauat, procul arceatur & vt eorum animi eiusmodi illecebris ad res bene gerendas excitentur: ita ciuibus etiam ob facta spemque; propositam priuilegia conceduntur. Melius tamen fecerint, si conscientia sua & vtilitate cõmuni fuerint

runt

rint contenti. Bene de patria merito satis esse debet bene meruisse: si non id, certe beneuolentia ciuium & gloria rei bene gesta. Nam qui contra leges aliquid cupiunt & faciunt, sæpe plus quam iuerant lædunt Rempub. & potius supplicium quam beneficium commerentur. Sed tamè ob causas iam dictas etiam ciuibus priuilegia cõcedi possunt. Exteri verò, qui nihil Reip. debent, ob benefacta maius beneficium merentur, quæ quidè utilitas ciuitatis omnia certo mensurat, à qua bonus magistratus nunquam mentis oculos deflectat, nisi pariter virtutis officij que sui desertor esse velit. Non tantum autem factis, sed etiam dictis minime lædi debet vnquã vlla lex, in bene constituta ciuitate, siquidem est verum, quod scriptum est apud Platonem, eam inuentionem esse veritatis, sine qua nec publicam utilitatem cognoscat quis; nec etiam si cognoscat ferme sequi velit, & eam animam esse ciuitatis, & eximium quoddam Dei donum. Nõ qui leges violant patriam tantum lædunt, sed etiam Deo magnam iniuriam faciunt, cuius singulari beneficentia nobis sunt data. Certè sine magno Reip. periculo contra publica non potest rectè concedi vlla priuata potestas: idq; est quod dicit idem ille Philosophus, magis esse firmam ciuitatè eam, in qua sunt imperitiores ij, quorum consilio non est opus ad Reip. gubernationem: non enim tanta cõtradicens cupiditate tenentur, qua multas antiquas Resp. concidisse legimus, & rerum nostrarum statum nõ mediocriter labefactari videmus. Sanè necessarium est maximorum tumultuum occasionem præberi nobis, qui tamen pacem & tranquillitatè summopere sequi debemus, si quisq; de Rebusp. non tantum priuatim iudicare, sed & decernere possit & promulgare. Nos ergo mutare non possumus, quæ maiore sunt autoritate cõstituta, sed si qua non optima videantur, optare possumus & debemus, vt eadem autoritate restituantur: nec tamen nos de-

cet

cet esse faciles etiam ad publicã legum inuolutionem, siquidem verum est quod scriptum reperitur à Thucidide, meliorem esse ciuitatis statum, quæ licet deterioribus, firmis tamen legibus vtitur, quam eius, quæ bonis quidem, sed quæ perinde non obseruentur: non autem dici potest eas bene seruari, quæ suam firmitudinem non habent: idem sanè comprobare videtur etiam Aristoteles, dum in obseruatione longa, quam frequens mutatio continuo frangit, eas virtutem suam præcipuam habere dicit. Sed tamè cum leges Reip. non autem Resp. legibus accomodetur, cumq; res & homines continuo mutantur, nec legislator imperare fortunæ possit, nullæ leges ciuiles esse possunt æternæ. Quapropter summa quadam sapientia opus est, qua cognoscamus quid postulet emendari, vel etiam immutari, vt autoritate publica, quæ tamen à priuatis iniurijs incitari sæpe potest, quæuis malorũ occasiones, modò sint euidenter, etiam leuissimè quæque recognoscantur & de medio tollantur ab ijs qui legum potestatem habent. Nam & corpus leuissimas quasq; ob causas in acerbissimos morbos & mortes incidisse, & multas Resp. miserrimè corruisse videmus, & ideo principijs etiam minimis diligentissimè semper est occurrendum. Ita plurimos à leuibus & interdum probabilibus iniurijs, eò tandem progressos esse cernimus, vt eorum errores potius indignatione prosequi, quam resipiscentiam vllã expectare posse videamur. Frustra nempe riuos obstruimus, si fontes interim laxemus: radices potius, & statim quidem, euellendæ sunt, quam herbe noxiæ conculcandæ: nam facile tam profundè serpunt, vt vix dum possint extirpari, bonæ verò difficile crescere facileq; marcescere solent, nisi præceptis virtutis sedulo foueantur, tum à viris sapientibus adinuētis, tum præcipuè nobis diuinitus datis. Sequamur igitur sacrã in omnibus autoritatè, & ad eius normam cõponamus tum priuata tum publica,

Ff diligenter

diligenter considerantes rerum & animorum naturam, & quam optimas atq; clarissimas & etiã firmissimas leges habeamus, quibus tales viri præsent, qui castitate prudentiaq; si quid aliquando desit, egregiè suppleant: nam si iudices incorrupti sint, facile multarum legum necessitatem excludent, perfidis verò multitudo difficultasq; promptam occasionem exercendæ fraudis præbebit. Itaque veteres optimi legislatores, cum non ignorarent apertissima quæq; veritate maximè referre, paucas quidè, sed optimas esse sibi leges promulgandas putarunt. Sed quanquã optimis legibus utatur Resp. & ipsa tota quã optimè sit constituta, nulla tamè esse poterit vnquã in istis rebus humanis æterna, quod quidè P. Scipio non ignorabat, qui dum Carthago deleteretur, fleuisse dicitur, quod nullum imperium, ne Romanum quidem, esset longævum. Causam autè mutationis Rerumpub. affert in Rep. sua Plato, sed altius repetitam & obscuriorem, quã ut latius hoc loco sit explicanda: at eius tamen viri sensum breuiter hic attingere libet. Putat ille, quod etiã verissimum est, ut reliqua cuncta, sic & Resp. suis quibusdam analogijs consistere, nec in his rebus humanis aliquid vnquã firmum & perpetuum esse posse, vnde necesse sit, numeros cuiuscumque conjunctionis continuo mutari. Ea quæ coniunguntur in Rep. sunt ingenia ciuium & voluntates, quæ se ferme accomodant conditionibus humanæ corporaturæ. Humanam verò corporatura, totius naturæ vicibus paret, qui circuitu corporum celestium gubernantur. Cum autem hic continuo diuersus sit, fit ut ingenia nunquã vel paria sint vel inter se conueniant eodem modo: ingenia inquam, tum ciuium tum finitimorum, qui nostram Remp. vel iuuare vel ledere possunt. Ita qui illis temporibus animosi fuerant, alijs effœminati redduntur, & qui nunc bene coniunguntur, mutatis corporibus & animis incipiunt non bene conuenire, cumque modum exceßerint, necessarium est ut dissipentur tandem, & in

*Mutatio
nes rerum
pub.*

mutuam

mutuam perniciem ruant. Sic videmus in reliqua natura quendam esse compositionis modum, cuius excessus præsentaneum interitum rebus omnibus secum apportet. Quapropter oportet ut Reipub. conseruatores ingenia ciuium & eorum analogias omnes exactè cognoscant, & eas in deterius vergere nunquã sinant, sed ut potius in meliorem aliquam & firmiorem constitutionem transferant, quod sine cognitione motuum totius naturæ nunquam poterunt egregiè præstare. Cum autem eò, præsertim rerum externarum abundantia, peruenerit Respub. ut in melius proficere non possit, tum videtur Plato statum eius suspectissimum habere, idque nobis per solidos numeros eorum quæ iustis analogijs constabant nobis significare, qui iam adepti sunt summum suum incrementum. Certè medici talem corporis humani constitutionem non laudant, quæ melior fieri nequeat, quod necesse sit, cum nunquã res humanæ quiescât, ut in deterius vergat: & ideo aliquid detrahi iubent, quod fit aliquis rebus bonis accedentibus locus, quod quomodo fieri debeat in Rebusp. cognoscere magnè cuiusdam est prudentiæ, latiusque patet, quam ut hoc loco debeat explicari: speramus nobis aliquando tempus datum iri, quo res maximas, sine quibus hæc quæ nunc tradimus cognosci nequeunt, plenius consideremus. Nunc autem breuiter mutandarum Rerump. alias non nullas causas afferemus: vna verò non minima est, quod semper præsens rerum status, ut est apud Thucididem, subditis solet esse molestus. Cum enim semper plus mali quam boni sit in rebus humanis, & præsens dolor euidetior sit quam futurus, illi qui causas & exitus rerum non satis intelligunt, malunt grauioris aliquis fortunæ periculum accersire, quã præsentem conditionem suam æquo animo ferre. Deinde principes ipsi, cum sæpe plurimis & maximis vitijs laborent, ipsi magnas occasiones euertendarum aut immutandarum saltè ciuitatum præbent,

Ff 2 certè

DE REPVB.

certè vnus viri, præsertim principis, peccatum sæpe tota Resp. luit, vt rectè est apud principes poëtarum Hesiodum & Homerum scriptum, & est etiam in numeris veterù exemplis comprobatum. Multos luxus perdidit vt Troiam, Tarquinium, Sardanapalum, decemuiratum Romanum: sic etiam in sacris literis legimus Dauidem suorù clade pœnam dedisse, & hoc vitio duas integras ciuitates funditus euerfas esse. Temeritas Croesum, punièdi negligentia Philippum Macedonem, Rhemum discordia, Pompeium inuidia, Roboam exigendæ pecuniæ libido perdidit: deniq; singula principum vitia plurimas ciuitates euerterunt: ipsa certè tyrannis non potest vnquam esse longæua. Nã quomodo plurimi ciues, inter quos multi fortes & animo generoso sunt, ferant diu vnus perditu iniquissimum imperium, cum suo maximo dedecore & detrimento: quomodo etiam diu sustineat rem tam magnam & arduam, qui propter vitia abiectissimum naturæ locum tenet, & iustitiam continuò violat, cuius viribus Resp. constant. Verùm tamen hæc non statim in monarchiam, sed potiùs in aliud Reip. genus commutatur. Tales enim sæpe subditi sunt, quales sunt reges: & ideo vnus tyrânis aut in multorù aut omnium tyrannidem transit, aut si populus vel natura, vel experimentis malorum, aut alijs de causis melior sit, in politiam: si verò nonnulli sint inter alios insignes in ciuitate in Aristocratiam faciliè commutatur. Maximè verò timent vnum qui sunt ab vno multum damnum perpessi, & ob id etiam difficile diximus restitui collapsam monarchiam. Ex Oligarchijs tyrannides & ex his Democratix facile fiunt. Multis etiam Rebusp. ciuium improbitas exitio fuit. Innumeras quidem causas mutandæ Reip. sed nullas ferme laudabiles inuenire licet. Itaq; legimus in sacris literis, Deum fuisse Iudæis infensum, dum Regem peterent, non quòd monarchiam non approbaret, sed quòd etiam illam

LIBER QVARTVS.

III

illam immutationè ægrè ferret. Nihil autem magis ad conseruationem Reip. & aliarum rerum omnium valet, si quidem Aristoteli veritatiq; fides est adhibenda, quam si initia mutationis, etiam leuissima quæq; sedulo tollantur, & inter cætera præcipuæ causæ seditionis, quæ proculdubio Rempub. vehementissimè frequentissimeq; lædunt. Com mouentur autem seditiones iniurijs, præsertim eorum qui plurimum possunt in ciuitate, deinde, quemadmodum inquit idem Philosophus, eorum inæqualitate qui debebant esse pares, quod quidem iniquitate legum fieri solet, si non distribuant, scilicet singulis secundum eam analogiam, de qua est antea dictum. Hac autem nō omnes parem, sed alijs alij superiorem aliquem, & etiam aliqui summum locū tenēt, quos nos principes ciuitatis appellamus. Oportet autem vt hi, si modò suum imperiū conseruaturi sunt, inter reliquos potentissimi sint, ac plurimos & potentissimos habeant amicos, quoniam Remp. sæpe præsens metus tuetur: oportet vt nemini aliquam regnandi spem præbeant, quoniam, vt est apud Euripidem, nihil est quod homines, præsertim magnanimos, ad omne nefas magis impellere possit: oportet etiam, vt nec inuidia populi, nec indignatione laborēt, & ab iniustitia præcipuè abstineāt: denique opus est, vt propter virtutes amētur, propter potentiã à malis timeantur, qui firmum principatum cupiunt obtinere. In ijs autem Rebusp. in quibus multi imperant, cauendum est ne fiant exercitus duces illi, qui Remp. facile occupare queant, quemadmodum de Pericle, Augusto, & alijs multis legimus, deinde ne diuturni sint principatus: sic enim, inquit Aristoteles, perpetui fieri solēt. In Democratia, quoniam ciuium equabilitas est, & officia cõmunis consensu constituuntur, Philantropia præcipuum locū habet: in Aristocratia verò plurimum valet, vt etiã in reliquis omnibus, Eutaxia. Curandū ne inferiores quia liberi

DE REPVB.

se pares iudicent, & ne illi qui diuites, ob id se putent superiores, sed vt æquabilitas vbiq; seruetur. Recte monet etiã Aristoteles obseruandum, vt si ab optimo suo statu Resp. declinet, ab ea vitiorum parte semper retrahatur, in quam vergit; & vt firmus sit eorum qui sustinent Remp. consensus: nam amicitia maximum obtinet in rebus omnibus momentum; nullumq; maius malum in Rep. quemadmodũ nec in alijs omnibus, quã quod eam diuidit, inueniri potest, vt recte Plato scribit. Quod si Reges præcipuis ciuibus amici sint, nemo poterit eos de dignitate sua disturbare: si plures in Rep. principes sint, primũ etiam inter se cumq; suis bene conueniant: si omnes æquabiliter per vices imparent, quod in politia fieri consueuit, omnium aut plurimorum consensus firmiter per amicitiam sit deuinctus. Verũ non tantũ ab internis causis, sed ab hostibus externis, de quibus antea diximus, Resp. mutatur & euertitur, & omnibus quidem diligenter prospiciendum est, præsertim ijs temporibus, quibus plus periculi nobis imminere videtur, quod examinatione nostrarũ externarũq; rerũ facile deprehendi potest. Deinde cum tota natura rerũ sibi cõsentanea sit, ac iisdẽ causis effecta multa sua ferie respondeant, & hominũ etiã animi ferè cũ elementorũ motu rapiantur, signa frequenter præcedere solẽt, quemadmodũ Herodotus scribit, quoties magna mala genti ciuitatisue alicui imminent, quæ dum viri prudentes animaduertunt, quoniam mens bene formata rebus superior est, remediũ calamitatibus imminentibus inueniunt aut lenimentum, vt si tota Resp. in suo statu conseruari nequeat, aliquam potiũs immutationem admittat, quã vt tota prosternatur: nõ enim tã pertiaces esse debemus, vt dum partem aliquã tueri volumus, interim totum vel per bella vel per seditionẽ amittamus, quod plurimis ciuitatibus accidisse videmus, quarũ historia longior & notior est, quã vt hoc loco sit proferenda.

FINIS.